

UPPSALA UNIVERSITET
Litteraturvetenskapliga institutionen
Maja Dahlqvist

Uppsats 45 hp
Masterprogrammet i Retorik

Ochristelig ondska och illistige practiquer

En narratologisk-retorisk analys av bönebrev till Svea Hovrätt
vid en svensk häxprocess 1675–76

Handledare: Otto Fischer
Litteraturvetenskapliga institutionen

Innehåll

Inledning	1
Bakgrund	2
Syfte och frågeställning	11
Material	12
Tidigare forskning	14
Teori och metod	18
Motivering av metodval	18
Teoretiska utgångspunkter	19
Summering av metod	26
Analys	28
Analys av brevet skrivet den 10 april 1675	28
Analys av brevet skrivet den 5 juli 1675	42
Analys av brevet skrivet den 25 september 1675	51
Analys av brevet skrivet den 2 juni 1676	67
Analys av brevet skrivet den 16 oktober 1676	72
Sammanställning och diskussion	81
Sammanfattning och avslutning	92
Referenser	94
Tryckta	94
Otryckta	96

Inledning

Under sommaren 1673 började ett rykte gå i Gävle, om att kyrkoherdens hustru förde borgmästarens son till Blåkulla om nätterna. Två år senare blev Katarina Bure dömd till döden för häxeri. Hennes make, kyrkoherden Petrus Fontelius, såg till att Trolldomskommissionen i Stockholm och Svea Hovrätt omprövade fallet. Under ett och ett halvt års tid skrev kyrkoherde Fontelius brev till hovrätten med begäran om att de skulle frige hans hustru – han gav sin egen berättelse om hur ryktet hade uppkommit, spridits och till slut lett till en felaktig dom. Fem av dessa brev utgör uppsatsens studieobjekt.

Fallet Katarina Bure finns nämnt i alla stora redogörelser för de svenska häxprocesserna, för att det är unikt i flera avseenden: för det första var det ovanligt att någon från samhällets elit blev angiven för häxeri, för det andra finns det inget annat exempel på ett så omfattande försvar mot en häxdom (Fontelius skrev sammanlagt ett hundratal brev till olika aktörer i rättsprocessen), och för det tredje var fallet ett av det sista som utreddes innan Trolldomskommissionerna avslutade sitt arbete för gott. Jag ska redan nu avslöja slutet på historien; Katarina Bure friades och undslapp avrättning. Givetvis gör det historien än mer intressant.

Forskare har tidigare uppmärksammat fallet men ingen har studerat det närmare, än mindre analyserat Fontelius brevskrivande. Det som gjorde att jag fastnade i högen av brev var det sätt på vilket Fontelius väljer att ta sig an den retoriska utmaningen; han argumenterar genom berättande. För att övertyga hovrättens ledamöter om att vittnesmålen i dödsdomen är osanna måste kyrkoherden ge en egen alternativ berättelse. Med sin berättelse söker han påvisa att hans hustru är oskyldig och att domen har fallit av andra orsaker än prästfruns påstådda Blåkullafärder. För att få Svea Hovrätt att ändra domen måste Fontelius misskreditera alla dem som vittnat mot hans hustru – framställa dem som otillförlitliga – och samtidigt framställa sig själv, sin hustru och sina bundsförvanter som så tillförlitliga som möjligt. Jag ska studera personkaraktärisering i Fontelius berättelse utifrån en narratologisk-retorisk metod; jag ska undersöka kyrkoherdens föreställningar om tillförlitlighet och otillförlitlighet för att vinna kunskap om dåtida idéer om dygd och last. Fontelius berättelse – om fattigdom, rädsla, tortyr, familjeloyalitet och Djävulens inverkan – ger en god inblick i hur livet kunde te sig i 1600-talets Sverige, och vem man skulle lita på och inte.

Bakgrund

Under 1500- och 1600-talets stora häxprocesser i Europa avrättades omkring 35 000 människor. De flesta mellan år 1570–1650. Flest avrättningar ägde rum i det tysk-romerska riket.¹ Till Skandinavien nådde förföljelsevågen något senare. Under åren 1669–1676 avrättades 275-300 personer för trolldom, hälften efter eget erkännande och hälften mot sitt nekande. De anklagade och misstänkta var tusentals. Offren – de som sa sig ha blivit förda till Blåkulla – var ännu fler.²

En orsak till att tron på magi aktualiserades vid denna tid är att en period av missväxt och hungersnöd började i Sverige 1668 och varade i många år. Perioden sammanfaller helt med häxförföljelserna. Människor föreställde sig att trolldom låg bakom de dåliga skördarna och blev samtidigt mottagliga för tal om annan typ av trolldom, såsom Blåkullafärder.³ I den moderna teologiska uppfattningen var synen på trolldom på väg att förskjutas; fokus flyttades från ”förgöring” (fysiskt skadlig trolldom) till trolldom i termer av religiös avvikelse, och då främst djävulsförbund.⁴

Blåkullamyten – att häxor flög, med eller utan medrövade barn, till djävulens sabbat och där roade sig på de mest ogudaktiga vis – var känd för människor långt innan den kom att skrivas ned.⁵ Den medeltida katolska djävulstron på somliga människors avfall från Gud och förbund med Satan var vid 1600-talets mitt en gynnsam grogrund för Blåkullahysterin.⁶ Det fanns personer som var starkt skeptiska till myten om Blåkulla (med några av dem ska vi bekanta oss bättre i denna uppsats) men de var inte i och med det sekulariserade. Deras skepsis kan snarare härledas till tanken om *illusiones diaboli* – tanken att djävulens verksamhet kan ge människor mycket verklighetstroga illusioner.⁷ Både de som blint trodde att grannen umgicks med Satan i Blåkulla och de som var skeptiska till häxsabbaten hade alltså en stark

¹ Ankarloo, Bengt, *Satans raseri: en sannfärdig berättelse om det stora häxoväsendet i Sverige och omgivande länder*, Stockholm 2007, s. 120. Siffran 35 000 avrättade är dock av förklarliga skäl ytterst osäker.

² Linderholm, Emanuel, *De stora häxprocesserna i Sverige: bidrag till svensk kultur- och kyrkohistoria*, Uppsala 1918, s. 55. Ankarloo anger att 240 personer avrättades, men räknar då inte med Bohuslän. Se Ankarloo 2007, s. 124.

³ Åberg, Alf, *Häxorna: de stora trolldomsprocesserna i Sverige 1668-1676*, Göteborg 1989, s. 70.

⁴ Ankarloo, Bengt, "Häxorna mitt i byn: de svenska trolldomsprocessernas sociala dynamik", *Svensk historia underifrån*, red. Broberg, Gunnar & Wikander, Ulla & Åmark, Klas, Stockholm 1993, s. 62.

⁵ *Ibid.*, s. 68. I svensk lagtext förekommer ”flygande kvinnor” första gången i 1200-talets Västgötalag. Se Ankarloo 1993, s. 55.

⁶ Linderholm 1918, s. 55.

⁷ Lennerstrand, Marie, "Androm till sky och skräck", *Vägen till Blåkulla: nya perspektiv på de stora svenska häxprocesserna*, red. Oja, Linda, Uppsala 1997, s. 32 f.

tro inte bara på Gud utan också på Satans existens och makt.

Den stora häxförföljelsen i Sverige, *det stora oväsendet* som de har kommit att kallas, tilldrog sig vid en tid då centralmakten med den unge Kung Karl XI i spetsen stärkte sitt grepp om landsbygden. Sverige omvandlades under 1600-talet till en militär stormakt vilket skapade en ny medelklass på landsbygden; präster, domare och andra ämbetsmän placerades ut i landet för att uppfostra och kontrollera folket. Omorganisationen har kommit att kallas den *judiciella revolutionen*.⁸ Historikern Marie Lennersand har beskrivit denna omvälvning som en övergång mellan två slags kontroll: från en horisontell kontroll där människor kontrollerar varandra och gör upp sinsemellan, till en hierarkisk kontroll där centrala rättsliga myndigheter dömer och straffar folket.⁹ Inrättandet av Svea Hovrätt 1614 var en tydlig milstolpe i denna revolution, vilken trots benämningen inte alls var en revolution utan en kontinuerlig samhällsomvandling.¹⁰

Under 1600-talet reformerades det svenska rättssystemet mot en mer fast organisation med målet att lagar och domstolsväsende skulle vara likvärdiga över hela landet. En ny domstolsordning infördes där Svea- och Göta Hovrätt var instanser över magistral- och rådhusrätterna och där Justitierevisionen, bestående av Kungen och Rådet, fungerade som högsta domstol.¹¹ Också landslagarna reformerades under denna tid. De lagar som de rättsliga myndigheterna dömde efter var föråldrade och såg dessutom olika ut beroende på var i landet man befann sig. Karl IX uteslöt kyrkobalken ur landslagen för att han ansåg den för ”påvisk”.¹² I reformationens anda tillfogade han till lagen istället texter direkt hämtade ur Bibeln, bland annat Moseböckerna, som blev särskilt viktiga vid bedömningen av grövre brottsmål.¹³ Under denna omorganisation tog de världsliga domstolarna över mål rörande vidskepelse som tidigare hade handlagts inför biskopen. Kronan skulle i fortsättningen handha både överträdelser människor emellan och brott mot Gud, om än med kyrkans expertis till sin hjälp.¹⁴ De bibelord som kom att utgöra stöd för dödsdomarna i de svenska häxprocesserna var Andra Moseboken 22:18 ”En trollkona skall du icke låta leva” och Tredje Moseboken 20:27 ”När någon man eller kvinna befattar sig med andebesvärjelser eller spådom, skall

⁸ Lennersand 1997, s. 24 f.

⁹ Ibid, s. 25. Jämför Ankarloo 1993, s. 60.

¹⁰ Lennersand 1997, s. 31.

¹¹ Ibid. Med ”rådet” avses Sveriges riksråd som vid denna tid tillsammans med kungen utgjorde rikets styrelse.

¹² Oja, Linda, *Varken Gud eller natur: synen på magi i 1600- och 1700-talets Sverige*, diss. Uppsala, Eslöv 1999, s. 52.

¹³ Lennersand 1997, s. 26.

¹⁴ Ankarloo 1993, s. 58 f.

denne straffas med döden: man skall stena honom, blodskuld låder vid honom”.¹⁵ De som under de stora processerna 1669–1676 dömdes till döden för Blåkullafärd blev så med uttryckligt stöd i Andra Moseboken 22:18, till halshuggning och därefter bränning på bål.¹⁶

När trolldomsanklagelser hade florerat i Mora och Älvdalen under många år och intensifierats snarare än avtagit beslutade Karl XI:s förmyndarregering i augusti 1669 att tillsätta en kommission för att sköta rannsakingarna.¹⁷ Utsändandet av kommissioner gjorde det möjligt för centralmakten att också agera lokalt. Det var den första trolldomskommissionen i Sverige men situationen skulle komma att kräva fler i andra delar av landet. En trolldomskommission, eller Kommissorialrätt som det mer formellt kallades, bestod av omkring trettio personer. Huvuddelen av kommissionärerna var företrädare för prästerskapet eller ledamöter av den lokala Rådhusrätten. De världsliga bisittarna utgjorde endast omkring en tredjedel av kommissionen.¹⁸ Kommissionen hade mandat att fälla domar men alla dödsdomar skulle underställas hovrätten för godkännande.¹⁹

Som nämnt var föreställningen om Blåkulla utbredd – människor var vana att tänka och prata om häxor och andra övernaturliga väsen. Stora häxprocesser hade dock inte förekommit i Sverige tidigare och hann inte heller bli rutin. Varken jurister, präster, Rådet eller Kungen hade erfarenhet av hur trolldomsfall skulle skötas rättsligt.²⁰ Det direktiv Rådet hade givit kommissionerna var att genomföra rannsakingarna skyndsamt. Centralmaktens primära mål var förmodligen inte att utrota alla häxor, utan snarare att med ett lagom antal domar statuera exempel och visa sin makt.²¹ Kommissionernas snäva tidsram medförde hårdare tag och fokus på att få fram erkännanden. Det var inte alls i enlighet med lagen att hänvisa till vittnesmål vare sig från barn eller från medanklagade, men ända var det just det som kom att känneteckna rannsakingarna under det stora oväsendet. Med inspiration från häxprocesserna på kontinenten användes ofta tortyr under förhören, något som också var olagligt men ändå skedde med tyst medgivande från högre instanser.²² Centralmaktens försök att stävja Blåkullafärderna och hysterin kring dem med hårda tag ledde inte till lugn i landet utan till det motsatta. Historiken Bengt Ankarloo bedömer att påbudet att införa särskilda bönedagar för

¹⁵ Ankarloo 1993, s. 95.

¹⁶ Lennersand 1997, s. 38. Undantagsfall fanns dock, där avrättningsförfarandet var ett annat.

¹⁷ Ibid, s. 23 & 43.

¹⁸ Ibid, s. 33; Åberg 1989, s. 70.

¹⁹ Ankarloo, Bengt & Henningsen, Gustav, *Häxornas Europa 1400-1700 : historiska och antropologiska studier*, Stockholm 1987, s. 253.

²⁰ Lennersand 1997, s. 24; Linderholm 1918, s. 56.

²¹ Ibid, s. 34 & 43.

²² Ibid, s. 36 f; Ankarloo 1993, s. 64 & 71. Enligt samtidens definition var *barn* personer under femton år.

bön mot ”Satans raseri” till exempel inte alls fick önskad effekt utan istället uppviglade folket.²³ Människor fick därmed belägg för att häxor verkligen fanns och ryktesspridningen eskalerade. Rättens män hade bråttom och ville visa sig hårdföra; de fällde långt hellre än friade.

Från Dalarna drog förföljelsevågen mot Norrlands kustland. I mars 1674 beordrade kungen Västernorrlands landshövding Carl Sparre att bilda den stora Norrlandskommissionen.²⁴ Under 1675 ökade antalet misstänkta i Ångermanland och Gästrikland kraftigt och regeringen beslutade att dela Norrlandskommissionen i två hälfter för att hinna med.²⁵ Båda kommissionshalvorna utfärdade domar utan att underrätta kommissionspresident Sparre, vilken protesterade genom att anta en allmänt negativ hållning till hela rättsförfarandet. Det var början på slutet på Sveriges stora häxprocesser. Troligt är att det var denna kompetensstrid som fick Sparre att måna om en mer transparent och noggrann rannsaking, vilket i förlängningen bidrog till att kungen helt avslutade kommissionsarbetet i Norrland.²⁶

Vågen av häxförföljelser drog så vidare till Uppsala och Stockholm där den till sist stoppades 1676. Under sommaren 1676 ställdes ett antal vittnen inför rätta och dömdes, en tacksägelse till Gud för att allt var slut spreds ut i landet och läkaren Urban Hiärne sammanfattade erfarenheterna från häxprocesserna och sökte övertyga de ännu tveksamma.²⁷ Att det stora oväsendet tystnade i huvudstaden har förklarats med att många politiker och präster kom nära processerna och själva kunde bedöma trovärdigheten, att Svea Hovrätt genomförde egna förhör samt att ett antal barn för första gången erkände förtal.²⁸ En annan orsak – en viktig sådan kan tänkas – var att anklagelserna hade börjat löpa över de sociala gränserna. Så länge vanligt folk anklagade varandra kunde det mötas med en hård behandling, men när Biskopinnan i Härnösand, stadskaptenen Remmers hustru i Stockholm och till och med grevinnorna De la Gardie anklagades för trolldom började processerna komma i vanrykte.²⁹ Till denna kategori hör också uppsatsens studieobjekt – fallet Katarina Bure.

²³ Ankarloo 1993, s. 71.

²⁴ Åberg 1989, s. 70.

²⁵ Ankarloo & Henningsen 1987, s. 261.

²⁶ Ibid, s. 261.

²⁷ Ibid, s. 262. Bengt Ankarloo poängterar att Urban Hiärne, vilken ofta omskrivs som den som heroiskt avslutade häxförföljelserna, inte alls var ensam kritiker. Ankarloo förklarar dagens föreställning om Hiärnes insats med att den tryckta versionen av Kommissionsprotokollet som varit tillgänglig för moderna forskare är ofullständigt. Det tryckta återgivandet innehåller de delar där Hiärne framträder för Kommissionen och uttalar sig kritiskt mot processerna, men utelämnar samtidigt många andra kritiker som framförde liknande ståndpunkter. Se Ankarloo 1984, s. 205.

²⁸ Ankarloo & Henningsen 1987, s. 262.

²⁹ Ankarloo 2007, s. 258.

Vi ska nu återvända till det som hände i Gästrikland. I slutet av februari 1675 inledde kommissionen, ledd av Johan Axehjelm, rannsakingar i Gävle.³⁰ Det fall som kom att bli det mest omfattande och utdragna var processen mot kyrkoherdehustrun Katarina Rolandsdotter Bure. Det var dock två andra personer som spelade huvudrollerna i denna spektakulära tvist; Bures man kyrkoherden Petrus Fontelius och Gävles politie borgmästare Carl Falk.

Petrus Olai Fontelius föddes på Åland år 1622. Han skrevs 1645 in som student vid Uppsala Universitet där han blev professor i matematik 1660, inspektor för Västgöta nation 1665 och rektor magnificus 1667. Fontelius flyttade sedan till Gävle där han från 1669 fram till sin död 1684 var kyrkoherde och kontraktsprost.³¹ I egenskap av kyrkoherde stod Fontelius som ansvarig för byggandet av det nya Gefle gymnasium omkring 1670, och var sedan skolans inspektor.³² Fyra år före sin död blev Fontelius utsedd till representant för prästerskapet i Sveriges Riksdag.³³ I *Upsala ärkestifts herdaminne* är han omskriven på följande sätt: ”Liten stackot Gubbe, blekt ansigte, hade rest kring Italien och Frankrike; grått Skägg. Låg och läste bittid (sic) och sent och fick ingen tala ofta vid honom.”³⁴ Under rannsakingarna i Hälsingland 1673 var Fontelius ledamot i Gustaf Rosenhanes trolldomskommission som företrädare för prästerskapet.³⁵

Carl Falk började sin yrkesbana som kämnärsskrivare och utnämndes 1655 till magistratsekreterare. Han ansökte flera gånger om tjänsten som stadsskrivare men ”betrodde ej”.³⁶ Så blev han utnämnd till politie borgmästare. Han var ledamot av Sveriges Riksdag 1675 och avancerade senare också från politie borgmästare till justitie borgmästare.³⁷ Carl Falk beskrivs i historiska krönikor över 1600-talets Gävle som såväl hämndgirig som intrigant, hänsynslös, hårdnackad och långsint.³⁸ Fastän han hade många fiender vittnar hans

³⁰ Ankarloo, Bengt, *Trolldomsprocesserna i Sverige*, diss. Lund, Stockholm 1984, s. 178.

³¹ Fant, Johan Eric & Fant, Andreas Michael & Låstbom, August Theodor, *Upsala ärkestifts herdaminne*, Upsala 1842-1845, s. 451; Humbla, Philibert & Norling, Nils, *Ur Gävle stads historia*, Gävle 1946, s. 532.

³² Fant & Fant & Låstbom 1842-1845, s. 451; Humbla & Norling 1946, s. 546. Lindeberg 1934, s. 28-29.

³³ Fant & Fant & Låstbom 1842-1845, s. 453.

³⁴ Ibid. Personbeskrivningen anges vara hämtad ur *Collectanea Robergiana*, en biografi över svenska lärare.

³⁵ Åberg 1989, s 74; Ankarloo 1984, s. 178.

³⁶ Lindeberg, Märta, *Gefle på 1600-talet*, Gefle 1934, s. 96.

³⁷ Ibid, s. 99 ff. I större städer fanns vid denna tid två borgmästare; politie borgmästaren ansvarade för förvaltning och handel medan justitie borgmästaren var Rådhusrättens överhuvud. Ätminstone i Gävle verkar justitie borgmästarämbetet ha ansetts finare.

³⁸ Humbla & Norling 1946, s. 505; Lindeberg 1934, s. 53 & 95; Persson, Per Nicolaus, *Fornt och sentida från Valbo*, Valbo 1977, s. 43. Vid läsning av teckningarna av Carl Falks liv och karaktär bör dock beaktas att författarna i hög grad har utgått från samma källor, och kanske från samma idé; att historia är ett drama som behöver sin ”skurk”, och därför enbart lyft fram borgmästarens dåliga sidor.

karriärsbana om att han hade vissa sociala kompetenser eller inflytelserika kontakter.³⁹ Möjligtvis bestod denna sociala förmåga i att de som stod i hans väg valde att flytta på sig för att inte utsättas för ”Falkens” illvilja.⁴⁰ I egenskap av borgmästare i Västernorrlands residensstad Gävle deltog Falk från 1673 vid trolldomskommissionens rannsakingar i Delsbo, Härnösand och Söderhamn.⁴¹ Protokollens voteringslängder visar att Falk under sin tid som kommissionär bara med något enstaka undantag röstade för dödsstraff.⁴²

Kommissiorätten kom till Gävle i februari 1675 och på sitt bord fick de inte bara trolldomsmål utan också en utredning om förtal.⁴³ Före Kommissionens ankomst hade en tvist mellan borgmästare Carl Falk och kyrkoherde Petrus Fontelius behandlats i Rådhusrätten, en omfattande tvist om allt ifrån bänkplatser i kyrkan till bröllopsinbjudningar. Falk var ledamot av Rådhusrätten och ansågs jävig i fallet så det överläts åt Kommissionen. Det var Falk som stod anklagad, men redan på utredningens första dag övergick Kommissionen till borgmästarens egen linje och målet kom istället att handla om Fontelius okonventionella inställning till trolldom och hans lämplighet som kyrkoherde.⁴⁴ Fontelius fick emot sig att han redan 1673 hade slutat läsa bönen mot ”Satans raseri” och därmed motsatt sig regeringens påbud. Falk hävdade att Fontelius rent av hade förbjudit föräldrar att fråga sina barn om Blåkulla och sagt åt dem att ge barnen ris om de själva pratade.⁴⁵ Fontelius fick också emot sig att han från predikstolen hade kallat borgerskapet som beklagade sig över trolldom för ”pack och världens avskrap” och att han 1673 förhört två trolldomsmissstänkta och sedan på sitt ord fått dem frigivna.⁴⁶

Snart efter Kommissionens ankomst nåddes kommissionärerna av ett anmärkningsvärt rykte: kyrkoherdens hustru Katarina Bure sades ha fört borgmästare Falks son Håkan till Blåkulla. Falks hustru tros vara den som spridit ut ryktet.⁴⁷ Konflikten mellan deras äkta män låg givetvis bakom men även mellan hustrurna fanns en historia av osämja. Hämndlystnad mellan grannar var, enligt Ankarloo, ett påfallande vanligt drag under hela perioden av svenska

³⁹ Inte ens häxprocessernas upplösning ledde till några påföljder för Falk, fastän det officiellt fastslogs att han hade förtalat Fontelius och Bure å det grövsta. Lindeberg 1934, s. 102.

⁴⁰ Denna illvilja illustreras i de historiska krönikorna bland annat av att han vägrade sin borgmästarkollega en avskedsceremoni vid dennes avgång som brukligt var, att han förskingrade pengar i affärer med Tobaks Kompaniet i Stockholm samt att han ”gjort split mellan Borgerskapet och Rådet”. Lindeberg 1934, s. 97 ff.

⁴¹ Ankarloo 1984, s. 154.

⁴² Ibid, s. 171.

⁴³ Ibid, s. 178 f.

⁴⁴ Ankarloo 1984, s. 179. Falk ska ha påkallat lektorn i vältalighet vid Gefle gymnasium för att på bästa sätt kunna övertyga Kommissionen. Lindeberg 1934, s. 101.

⁴⁵ Ankarloo 1984, s. 179; Humbla & Norling 1946, s. 505; Lindeberg 1934, s. 101 f.

⁴⁶ Ankarloo 1984, s. 178 f; Persson 1977, s. 42.

⁴⁷ Humbla & Norling 1946, s. 532; Lindeberg 1934, s. 101.

häxprocesser.⁴⁸ Efter bara några dagar hade över tjugo barn vittnat inför Kommissionen om prästfruns nattliga Blåkullafärder. Till och med hennes egna barn förhöordes, men de sade sig inget veta.⁴⁹ De andra misstänkta kvinnorna frågades i rätten om de hade sett till prästfrun i Blåkulla, och vissa av dem vittnade om att Katarina Bure visst brukade vara närvarande vid Satans bjudningar.⁵⁰ Häxsabbater i Blåkulla hade, som vittnen beskrev dem, påfallande likheter med kristna riter i kyrkan: Djävulen kallades ibland präst, där skedde ett djävulsdop, man skrevs in i den svarta boken och läste ”Fader vår som är i helvetet”.⁵¹ I föreställningen om Blåkulla verkar ha funnits en underliggande aggression mot kyrkan, som skulle kunna se som ett uttryck för ett underliggande motstånd mot en av samhällets auktoritära myndigheter. Kanske var det därför inte så konstigt att de misstänkliggjordes; en inflytelserik prästfamilj som förnekade Blåkulla och starkt avvisade allt tal om häxor.

Kyrkoherden var, fastän han på märkliga grunder förbjudits att närvara under rättegångarna, mycket aktiv under processen mot hustrun. Han skrev under den månadslånga processen i Gävle ett tiotal kritiska inlagor till Kommissioralrätten.⁵² Bure själv höll dessutom inför Kommissionen ett välformulerat försvarstal – hon tycks ha varit en med dåtidens mått mätt frispråkig kvinna med stark karaktär.⁵³ Senare, när hon Kommissionen dömt henne till döden, skrev hon också ett bönebrev till Svea Hovrätt.⁵⁴ Det var inte ovanligt, vid tiden för häxförföljelserna och inte heller dessförinnan, att framgångsrika människor misstänktes för att stå i förbund med Djävulen.⁵⁵ Bure var en färgstark kvinna från det översta samhällsskiktet och väckte därför, kan man anta, förbittring hos många och idéer om Satans inblandning.⁵⁶

Den 3 mars 1675, samma dag som de andra trolldomsanklagade i Gävle dömdes till döden, flydde Petrus Fontelius och Katarina Bure med sina barn till Uppsala.⁵⁷ Den 6 mars avrättades

⁴⁸ Ankarloo 1993, s. 68.

⁴⁹ Ankarloo 1984, s. 180.

⁵⁰ ”Handlingar till häxprocesserna i Sverige. Gävle. Avskrifter”, *Emanuel Linderholms samling*, UUB 84 fol. C80.

⁵¹ Ankarloo 1993, s. 76.

⁵² ”Handlingar till häxprocesserna i Sverige. Gävle. Avskrifter”, *Emanuel Linderholms samling*, UUB 84 fol. C80.

⁵³ Humbla & Norling 1946, s. 506.

⁵⁴ Bure, Katarina, Brev till Svea Hovrätt 5 maj 1675, i ”Akt ang. trolldomsbeskyllning mot kyrkoherde Fontelius hustru”, Riksarkivet & i ”Handlingar till häxprocesserna i Sverige. Gävle. Avskrifter”, *Emanuel Linderholms samling*, UUB 84 fol. C80.

⁵⁵ *Ibid*, s. 505.

⁵⁶ Fyra av fem anklagade under häxförföljelserna var kvinnor och Bengt Ankarloo beskriver en konflikt mellan könen: Till följd av krigen fanns fler kvinnor än män och många kvinnor var därför ogifta och mer självständiga. Kvinnorna hade med tiden fått mer rättslig plats – deras roll var på väg att stärkas och männen kände sig måhända hotade. Ankarloo 1993, s. 76 f.

⁵⁷ Ankarloo 1984, s. 180.

de fem dömda kvinnorna på Gävle torg och tre dagar senare, den 9 mars, blev Bure i sin frånvaro dömd till döden.⁵⁸ De främsta domskälen angavs vara att de medanklagade hade sett henne i Blåkulla och att hon med flykten från Gävle bevisat sin skuld.⁵⁹ Hon skulle dock benådas att bli begravnen på kyrkogården istället för på avrättningsplatsen, för att hon inte bekänt sitt brott och antagligen för att hon var kyrkoherdens hustru.⁶⁰ Några dagar efter att domen fallit sände Fontelius en begäran till Uppsala Domkapitel om ett testimonium om hans hustru.⁶¹ Han fick starkt stöd av professor Martin Brunnerus som skrev ett rekommendationsbrev till kungen.⁶² Carl Falk och Kommissionen i Gävle hade dock redan sänt domen över Bure till kungen och det beslutades att hennes fall skulle tas upp igen tillsammans med de nyuppkomna Blåkullamålen i Stockholm.⁶³

Under rannsakingarna i Stockholm var Svea Hovrätt direkt närvarande och domarna bestämdes i denna högre instans istället för i Kommissionen. Fontelius skrev under den nya utredningen i huvudstaden ett tiotal brev till Svea Hovrätt för att söka få sin hustru frigiven.⁶⁴ Genomgående både i Europa och Sverige var den centrala nivån mildare i sin bedömning än den lokala, och möjligtvis visste den enträgne Fontelius om det.⁶⁵ I breven bemöter kyrkoherden domskälen i dödsdomen mot hans hustru och ger både allmänt och på detaljnivå sin syn på vad som faktiskt hände före och under rannsakingen i Gävle. Dessa brev, eller suppliker, är min uppsats studieobjekt.

Prästfrun var inte närvarande under utredningen i Stockholm, utan hade förts till Örebro slott.⁶⁶ Där satt hon fängslad tills hon blev slutligt frikänd av kungen i november 1676.⁶⁷ Vems förtjänsten var att Katarina Bure blev frigiven trots dödsdomen är inte helt lätt att säga. Det var i Stockholm det stora oväsendet till slut tystnade. De rättsliga myndigheterna avskrev alla mål rörande Blåkullafärder och samtidigt som Bure släpptes också alla andra misstänkta. Det enda vi kan vara helt säkra på är att hon inte hade undkommit med livet i behåll om hon

⁵⁸ Persson 1977, s. 42.

⁵⁹ ”Handlingar till häxprocesserna i Sverige. Gävle. Avskrifter”, *Emanuel Linderholms samling*, UUB 84 fol. C80.

⁶⁰ Humbla & Norling 1946, s. 532.

⁶¹ Ankarloo 1984, s. 180.

⁶² Åberg 1989, s. 75; Humbla & Norling 1946, s. 507.

⁶³ Ankarloo 2007, s. 242. En anledning till att fallet inte återupptogs i Gävle var givetvis att kommissionsarbetet där var på väg att avslutas. Se redogörelse för det ovan.

⁶⁴ Fontelius, Petrus, Brev till Svea Hovrätt 1675-76, i ”Akt ang. trolldomsbeskyllning mot kyrkoherde Fontelius hustru”, SE/RA/310187/5. & i ”Handlingar till häxprocesserna i Sverige. Gävle. Avskrifter”, *Emanuel Linderholms samling*, UUB 84 fol. C80.

⁶⁵ Lennersand 1997, s. 43.

⁶⁶ Humbla & Norling 1946, s. 532.

⁶⁷ Lindeberg 1934, s. 102; Humbla & Norling 1946, s. 532.

och hennes make inte hade tagit upp kampen. Fontelius brev till Kommissorialrätten i Gävle och sedan till Svea Hovrätt var med säkerhet inte hela grunden till frigivningen, men lika säkert är att utan dem hade processen gått snabbare och hunnit avslutats innan opinionen vänt.

Syfte och frågeställning

I uppsatsen ska fem brev till Svea Hovrätt, skrivna av kyrkoherde Petrus Fontelius under häxprocessen mot hans hustru Katarina Bure 1675–76, studeras. När breven författades hade Bure en dödsdom över sig och Fontelius mål var att få hovrätten att upphäva den. Han ger i breven sin förklaring till domskälen, invänder mot vittnesmålen och kritiserar rättsförfarandet – han skriver sin egen alternativa berättelse. Berättandet – redogörelsen för vad och vilka som trots Bures oskuld orsakat dödsdomen – tjänar i hög grad som motstycke till uttryckliga argument. Uppsatsen syftar till att studera de argumentativa kvalitéterna i Fontelius berättande. I berättandet ska gestaltningen av de handlande människorna och deras handlande fokuseras. Personkaraktäriseringen kommer att betraktas och analyseras som persuasiva strategier.

Jag ska i uppsatsen söka besvara följande frågor: Hur går Fontelius tillväga för att undergräva sina opponenter (ryktesspridarnas, vittnenas och rättskiparnas) tillförlitlighet inför Svea Hovrätt? Hur framställer han å andra sidan sig själv, sina bundsförvanter och sin hustru som tillförlitliga? Uppsatsens syfte landar därmed i en övergripande fråga om tillförlitlighet: Vilka egenskaper och beteenden ska övertyga Svea Hovrätt att tro på Fontelius berättelse framför andras? I ansatsen att söka besvara den frågan hoppas jag kunna närma mig ett svar på vilka dygder en person i 1670-talets Sverige skulle besitta för att verka tillförlitlig i myndigheternas ögon.

Material

Häxprocessen mot Katarina Bure dokumenterades väl och många handlingar finns bevarade: Rättegångsprotokoll, diverse inlagor och hundratals brev från korrespondenser mellan olika parter i målet finns bevarade på Riksarkivet. En betydande del av dessa handlingar finns också transkriberade på Handskriftsavdelningen på Uppsala Universitetsbibliotek – ett arbete gjort av kyrkohistorikern Emanuel Linderholm omkring 1915.⁶⁸ Utifrån min önskan att studera Fontelius berättande och personkaraktärisering har jag haft två större samlingar av brev att välja mellan; hans brev till Kommissionen under rättegången mot hans hustru i Gävle och hans brev till Svea Hovrätt efter att dödsdomen fallit. Jag har valt att studera Fontelius brevskrivning till Svea Hovrätt närmare, för när Fontelius vänder sig till en tredje part kan han återge hela händelseförloppet, utförligt och från början. Att adressaten är den kontrollerande myndigheten över Gävlekommissionen ger intressanta förutsättningar: Breven är i någon mån rapporter om hur kommissionsarbetet har fortgått ute i landet. De lämpar sig väl för mitt syfte att studera föreställningar om tillförlitlighet kontra otillförlitlighet.

Fontelius skrev sammanlagt tretton brev till Svea Hovrätt angående hustruns process. Jag har valt ut fem brev av breven som skrevs mellan april 1675 och oktober 1676.⁶⁹ De utvalda breven spänner alltså över hela perioden från att dödsdomen föll (mars 1675) till frigivningen (november 1676). Jag har valt brev som har en genomgående narrativ karaktär och tillsammans ger en övergripande bild av kyrkoherdens berättelse. Många narrativ återkommer i flera av breven, och jag har därför kunnat avgränsa analysen till fem brev utan att gå miste om helheten. De valda breven är dessutom de fem längsta.

Jag ska nu kort presentera breven i kronologisk ordning. Fontelius egna inledningar ger en god sammanfattning av innehållet.

1. Det första brevet, skrivet den 10 april 1675, kallar Fontelius en förklaring till ”den kongl. commissorial rättens anmälte skiäl till sin gifne domb öfwer min huustro”.⁷⁰
Han söker vederlägga Kommissorialrättens domskäl.

⁶⁸ Linderholms renskrifter av handlingar från häxprocesserna i Gävle var tänkt att ingå i ett omfattande verk om häxförföljelserna i Sverige 1668-76. Han avled dock innan fler än det första av sex planerade band givits ut. Linderholm 1918.

⁶⁹ Varje enskilt brev sändes tillsammans med ett följebrev bestående av titulering av mottagaren och hälsningsfraser – en kortare text där avsändaren som brukligt var uttryckte sin underdånighet, respekt och ödmjukhet. Dessa följebrev har alla samma form. De rör inte Fontelius berättelse om processen mot Bure och tillför således inget till min analys. Jag kommer därför inte att diskutera dessa följebrev närmare i uppsatsen.

⁷⁰ Fontelius, Petrus, Brev till Svea Hovrätt den 10 april 1675, i ”Akt ang. trolldomsbeskyllning mot kyrkoherde

2. Med det andra brevet, skrivet den 5 juli 1675, vill kyrkoherden ge ”Någre skiäl som kunna bewijisa att berycktande på min huustro ähr af borgm[ästare]n Carl Falk”.⁷¹ Han vill bevisa att Gävles politie borgmästare Carl Falk är den som startade ryktesspridningen om Bure.
3. Om Kommissorialrättens tillsättande och arbete handlar det tredje brevet, skrivet den 25 september 1675; ”Relation huru dhen kongl. commissionen anno 1674 uthwärdhadher ähr, och huru wijd dess härwaro anno 1675 procederades med min huustros saak.”⁷²
4. I det fjärde brevet, skrivet den 2 juni 1676, bemöter och vederlägger Fontelius nyinkomna vittnesmål – ger sin ”Förklaring på dhe 3 st. barns angifwande den 10 maj”.⁷³
5. Det femte och sista brevet, skrivet den 16 oktober 1676, presenterar Fontelius som en ”Kort diduction af processen som öfwer min hustrors saak hållen är”.⁷⁴ Brevet är en omfattande sammanfattning och slutledning över hela rättsprocessen i Gävle. Mycket av innehållet är upprepningar från tidigare brev, men där finns också nya inslag.

Fontelius hustru”, SE/RA/310187/5. & i ”Handlingar till häxprocesserna i Sverige. Gävle. Avskrifter”, *Emanuel Linderholms samling*, UUB 84 fol. C80.

⁷¹ Fontelius, Petrus, Brev till Svea Hovrätt den 5 juli 1675, i ”Akt ang. trolldomsbeskyllning mot kyrkoherde Fontelius hustru”, SE/RA/310187/5. & i ”Handlingar till häxprocesserna i Sverige. Gävle. Avskrifter”, *Emanuel Linderholms samling*, UUB 84 fol. C80.

⁷² Fontelius, Petrus, Brev till Svea Hovrätt den 25 september 1675, i ”Akt ang. trolldomsbeskyllning mot kyrkoherde Fontelius hustru”, SE/RA/310187/5. & i ”Handlingar till häxprocesserna i Sverige. Gävle. Avskrifter”, *Emanuel Linderholms samling*, UUB 84 fol. C80.

⁷³ Fontelius, Petrus, Brev till Svea Hovrätt den 2 juni 1676, i ”Akt ang. trolldomsbeskyllning mot kyrkoherde Fontelius hustru”, SE/RA/310187/5. & i ”Handlingar till häxprocesserna i Sverige. Gävle. Avskrifter”, *Emanuel Linderholms samling*, UUB 84 fol. C80.

⁷⁴ Fontelius, Petrus, Brev till Svea Hovrätt 16 oktober 1676, i ”Akt ang. trolldomsbeskyllning mot kyrkoherde Fontelius hustru”, SE/RA/310187/5. & i ”Handlingar till häxprocesserna i Sverige. Gävle. Avskrifter”, *Emanuel Linderholms samling*, UUB 84 fol. C80.

Tidigare forskning

Jag kommer nu att presentera vad som tidigare skrivits om 1670-talets svenska häxprocesser och om Katarina Bures process i synnerhet, om bönebrev samt om dygder.

Många forskare har intresserat sig för de svenska häxprocesserna 1668–76 – *det stora oväsendet* är vida omskrivet. Som jag nämnt ovan var kyrkohistorikern Emanuel Linderholm i början av 1900-talet i färd med att sammanställa ett stort verk om de svenska häxprocesserna, men bara det första bandet av sex gavs ut. I det tryckta första bandet, den tänkta inledningen till verket, återger Linderholm i stora drag processerna runt om i landet.⁷⁵ Den mest omfattande genomgången av epoken är Bengt Ankarloos avhandling *Trolldomsprocesserna i Sverige* från 1971.⁷⁶ Ankarloo är den stora auktoriteten på områden och har även skrivit andra böcker om processerna; bland andra *Satans raseri* (2007).⁷⁷ Både Linderholm och Ankarloo har redogjort för historien om Katarina Bure. Händelseförloppet och de speciella omständigheterna med en intrigant borgmästare och en enträgen kyrkoherde är av de båda historikerna emellertid bara kort avhandlat, som ett fall bland många andra, med rättsprotokollen som empirisk bakgrund. Bland handskrifterna i *Emanuel Linderholms samling* finns emellertid ett manuskript till en film om Katarina Bure.⁷⁸ Av alla de häxprocesser Linderholm studerade under sitt arbete med transkription av rättsprotokoll och handlingar verkar det ha varit just Bures fall han fann mest intressant och fantasieggande.

Det är ett drama i fyra akter om Fontelius och Bures liv både före, under och efter häxprocessen. I förordet skriver författaren: ”En smula romantik är också med, ehuru ej så nödvändig i ett drama som detta.” Linderholm verkar ha ägnat sig åt ett analysarbete liknande det jag ämnar göra i denna uppsats för att nå fram till gestaltningen av berättelsens karaktärer. Den främsta källan har uppenbart varit Fontelius brev. Viss dialog är de facto rakt av hämtad från breven och Linderholm har valt att skriva berättelsen på kyrkoherdens vis; paret Falk framställs som elaka och listiga osv. Av Linderholms egna anteckningar framgår att han skickade in manuset till Svensk Filmindustri's manuskripttävling 1934. Manuset har dock varken tryckts eller filmatiserats.

⁷⁵ Linderholm 1918.

⁷⁶ Ankarloo 1984.

⁷⁷ Ankarloo 1993; Ankarloo 2007; Ankarloo & Henningsen 1987.

⁷⁸ Linderholm, Emanuel, ”Manuskript till roman skrivet under studietiden; Karin Rolandsdotter Bure”, *Emanuel Linderholms samling*, 136 fol.

En annan författare som har skrivit om Bures fall är psykiatrikern Bror Gadelius. I boken *Tro och öfvertro i gångna tider* (1912) återger han passager ur Kommissorialrättens protokoll samt ur några av Fontelius inlagor till Kommissionen.⁷⁹ Citaten utgör delar i en översiktlig inventering av de stora häxprocesserna och studeras inte närmare. Bures historia har även berättats av en rad lokalhistoriker i Gästrikland; i lokala dagstidningar och i hembygdsskrifter.⁸⁰

En senare avhandling som på bred front behandlar svenska trolldomsfall är Linda Ojas *Varken Gud eller Natur* från 1999.⁸¹ I lagar, rättsprotokoll och ”lärd texter” studerar Oja synen på magi och trolldom i 1600- och 1700-talets Sverige, samt hur den skilde sig åt mellan olika sociala grupper och över tid. I Ojas resonemang framträder upplysningens intåg som en viktig aspekt på föreställningar om trolldom: motsatsen till upplysning (tillika till progression och förnuft) ansågs vara vidskeplighet. Andra motsatser till upplysthet var kvinnlighet, känslsamhet, auktoritetstro och rädsla, skriver Oja. Hon finner i sitt material att den vidskeplige andra – den lättrogna och enfaldiga – i de allra flesta fall var bönder, kvinnor, barn, samer eller lösdrivare.⁸² Detta är föreställningar vi kommer att möta också i mina analyser, även om studiematerialet är av en annan typ. Etnologen Per-Anders Östling har granskat rättegångsprotokoll ur Svea hovrätts arkiv från svenska häxprocesser med målet att nå förståelse om hur människor levde med tron på magi och häxor. Detta i avhandlingen *Blåkulla, magi och trolldomsprocesser*, skriven 2002.⁸³ Östling skriver om de samhälleliga faktorer som låg till grund för 1600-talets häxhysteri samt om hur Blåkullamyten avspeglade dåtidens samhälle. Avhandlingen kan, liksom min uppsats, sägas tillhöra det mentalitetshistoriska fältet. Östlings studie rör dock främst förhållningssätt till det övernaturliga snarare än till människor i den jordiska världen och skiljer sig därmed från min. Ytterligare en skillnad ligger i att han studerar rättsprotokoll och inte suppliker från den försvarande parten.

⁷⁹ Gadelius, Bror, *Tro och öfvertro i gångna tider*, Stockholm 1912. Gadelius citerar stycken som uppenbart är hämtade ur rättegångsprotokoll och brev till Kommissorialrätten utan att tydligt ange var han hittat dem.

⁸⁰ Humbla & Norling 1946; Lindeberg 1934; Persson 1977. Två tidningsartiklar om fallet Bure är ”Kyrkoherdefru i Gävle dödsdömdes som häxa” (Jakobsson 1985, *Arbetarbladet*) och ”Prästfrun som dömdes till döden för häxeri” (Löfgren 1982, *Gefle Dagblad*). Karin Jönsson (undertecknads historielärare på högskolan) skrev 1999 en C-uppsats om häxprocesserna i Ockelbo och Gävle och ägnar ett avsnitt åt Bure och Fontelius.

⁸¹ Oja, Linda, *Varken Gud eller natur: synen på magi i 1600- och 1700-talets Sverige*, diss. Uppsala, Eslöv 1999.

⁸² *Ibid*, s. 292 f.

⁸³ Östling, Per-Anders, *Blåkulla, magi och trolldomsprocesser: en folkloristisk studie av folkliga trosföreställningar och av trolldomsprocesserna inom Svea hovrätts jurisdiktion 1597-1720*, diss., Uppsala 2002.

Historiker, kyrkohistoriker, etnologer och andra har avhandlat ämnet, men ingen har tidigare tagit sig an häxprocesserna med utgångspunkt i empiriskt material från den försvarande parten – varken muntliga eller skriftliga. Muntliga utsagor från de anklagade finns helt enkelt inte att studera i sin helhet. Det var den dömande makten som förde protokoll och där fanns inget intresse av att återge förhören helt autentiskt. Östling gör i sin avhandling ett försök att studera folkliga trosföreställningar i rättsprotokoll men det är, som Ankarloo uttrycker, vanskligt att där finna ”de genuint folkliga elementen”.⁸⁴ Den tidigare forskningen omfattar inte heller analyser av skriftliga uttalanden från de anklagade (suppliker), och även det har sina naturliga förklaringar; det var inte många av de anklagade som kunde försvara sig skriftligt.⁸⁵ Vid en summering av forskningen av de svenska häxprocesserna märks en tydlig tonvikt vid makroperspektivet; studieobjekt har varit fenomenet som helhet och dess genomgående strukturer mer än enskilda fall. Textanalyser med ett retoriskt perspektiv har inte tidigare gjorts.

Det forskningsobjekt som närmast kan jämföras med Fontelius brevskrivande har Marianne Särman behandlat i *Charlotta Taube och den sista häxprocessen*.⁸⁶ Hovdamen Charlotta Taube (De la Gardie) ingrep vid de sena häxprocesserna 1757-61 i Ål i Dalarna. Hon utnyttjade strategiskt sina goda kontakter för att frige tolv dödsdömda kvinnor, med lyckosam utgång. Emellertid är Särmans arbete en livsteckning av Taube som landar i historien om häxorna i Ål och adelsdamens skriftliga korrespondenser kommer inte i närmare fokus.

Ett exempel på en analys av 1600-talsbrev som har beröringspunkter med min studie återfinns i Stina Hanssons *Svensk brevskrivning*. I en stilistisk analys ställer hon ”Lasse Lucidors bönebrev” – en anhållan om frigivning som skaldens skrev efter att han fängslats för författandet av en kontroversiell bröllopsdikt – mot samtida brevställarteori.⁸⁷ Hanssons brevanalys – och hela hennes bok om äldre brevskrivning – ger en god inblick i dåtidens brevtradition. Brevet tillhör samma genre som Fontelius brev – det är en supplik till en dömande myndighet – men analysen skiljer sig från min då Hansson inte tar upp det narrativa elementen.

Jag kommer i uppsatsen att röra mig kring spörsmål om dygd och last och ska därför

⁸⁴ Ankarloo 1993, s. 75.

⁸⁵ *Supplik* var benämningen på en undersåtes anhållan om hjälp eller nåd från en myndighet. Ordet kommer från latinets *supplicum* vilket betyder ”ödmjuk bön”. Frohnert, Pär, ”Administration i Sverige under Frihetstiden”, *Administrasjon i Norden på 1700-talet*, red. Blomstedt, Yrjö, Oslo 1985, s. 251.

⁸⁶ Särman, Marianne, *Charlotta Taube och den sista häxprocessen: ett 1700-tals drama i flera akter*, Lund 1996.

⁸⁷ Hansson, Stina, *Svensk brevskrivning: teori och tillämpning*, Göteborg 1988, s. 168.

presentera något av det som tidigare skrivits på området. Vad beträffar forskning om dygd och eftersträvansvärda egenskaper under 1600- och 1700-talet bör Janne Lindqvists avhandling *Dygdens förvandlingar* nämnas. Lindqvist undersöker hur dygd manifesterades i tillfällesdiktning till handelsmän mellan 1605 och 1779.⁸⁸ I det material han studerar utgör tillskrivningen av dygder en hyllning vid en begravning eller ett bröllop – personkaraktäriseringen är ett självändamål. I de bönebrev jag ska studera kan personkaraktäriseringen och tillskrivningen av dygder och laster snarare ses som medel för att uppnå ett specifikt syfte. I sin bok *Med dygden som vapen* ger litteraturvetaren Bengt Lewan en översiktlig beskrivning av diskussioner om dygd i 1600- och 1700-talets Sverige.⁸⁹ Han skriver om bruket av begreppet *dygd* och dess innebörd. Jag däremot ska i min uppsats studera uttryck för föreställningar om dygd och inte själva begreppet. I avhandlingen *Vältalighet och mannafostran* studerar Stefan Rimm den koppling som på 1700- och 1800-talet fanns mellan retorikutbildning och uppfostran, och gör därigenom en form av kartläggning av de dygder en medborgare förväntades besitta.⁹⁰

⁸⁸ Lindqvist [Grinde], Janne, *Dygdens förvandlingar: begreppet dygd i tillfallestryck till handelsmän före 1780*, diss., Uppsala 2002.

⁸⁹ Lewan, Bengt, *Med dygden som vapen: kring begreppet dygd i svensk 1700-talsdebatt*, Stockholm 1985.

⁹⁰ Rimm, Stefan, *Vältalighet och mannafostran: retorikutbildningen i svenska skolor och gymnasier 1724-1807*, diss., Örebro 2011.

Teori och metod

I detta avsnitt ska jag redogöra för uppsatsens teoretiska och metodologiska utgångspunkter. Jag ska först motivera mitt val av en narratologisk metodinriktning och sedan presentera metodens teoretiska bakgrund. Avslutningsvis ska jag sammanfatta hur jag metodologiskt ska ta mig an uppsatsens studieobjekt.

Motivering av metodval

Fontelius brev till Svea Hovrätt utgörs till stor del av narrativa element, vilket går att förklara med att han sökte underrätta hovrätten om ett händelseförlopp. En traditionell argumentationsanalys av breven – hierarkisk uppställning och parafrasering av argument – skulle inte i samma utsträckning som en narrativ analysmetod kunna påvisa relevanta nyanser och strategier i Fontelius argumentation. Detta bland annat när det gäller brevens disposition; i uppsatsens brevanalyser kommer narrativa yttranden att behandlas i den ordning de återfinns i texten, för att linjerna i berättelsen ses som persuasiva strategier. Också i en argumentationsanalys skulle de narrativa delarna tas i beaktande, som exempel kopplade till ett argument, men berättelsens struktur skulle vara svår att bibehålla och studera. Vid uppställning och parafrasering av argument skulle inte heller de aktörer Fontelius berättar om bli synliga i samma utsträckning. Med en narrativ metod är de enklare att utläsa och sedan diskutera vilka aktörer som är aktiva, handlande, och vilka som är reaktiva eller passiva. I strävan att uppnå uppsatsens syfte har förståelsen av Fontelius personkaraktärisering stort värde. Vid tillämpning av argumentationsanalys är det också nödvändigt att identifiera och välja ut en eller ett antal teser i breven, vilket skulle medföra begränsningar. Det tillvägagångssättet passar inte mitt studieobjekt, då kyrkoherden i sina brev argumenterar för en rad olika teser, tämligen osammanhängande och implicit i sina berättelser.

När det kommer till metoder för att retoriskt analysera anklagande och försvarande, vad som i den klassiska retoriken kallas *genus judiciale*, ligger statusläran nära till hands. Statusläran med de fyra stegen för anklagande eller försvarande kan vara ett verktyg vid finlandet av argument i en rättsprocess men kan även användas vid retorisk analys. Utgångspunkten för statusläran är att en oenighet om något som hänt alltid kan beskrivas utifrån något av fyra *status*; *status conjecturalis* (Har det hänt?), *status definitionis* (Hur ska händelsen definieras?), *status qualitatis* (Under vilka omständigheter hände det?) och *status translationis*

(Överförande till något annat än händelsen i fråga, såsom ifrågasättande av rättsprocessen).⁹¹ De fyra *status* utgör en trappa där den som vill försvara eller anklaga lägger fokus på det steg som är mest gynnsamt för dennes sak. Om denne väljer att inte fokusera på vare sig fakta, hur fakta bör definieras eller på omständigheter som hör till fakta återstår bara *status translationis*, överförande.

Jag ska nu göra en mycket kort statusanalys av Fontelius brev som ska tjäna som grund för den narratologisk-retoriska analysen. *Status conjecturalis* handlar i detta fall om huruvida Katarina Bure har fört barn till Blåkulla eller inte. Visserligen finns det vissa inslag av *conjecturalis* i Fontelius brev; han argumenterar exempelvis för vittnens otillförlitlighet med att de har beskrivit prästfruns kläder på ett felaktigt vis. Kyrkoherden ägnar dock inte många rader åt att besvara frågan på det planet, utan låter det stå självklart att hans hustru aldrig har gjort något sådant. Således ägnar han sig inte heller åt *status qualitatis* och *status definitionis*; om hon inte har gjort det finns det heller inga skäl att tala om hur brottet ska definieras eller vilka omständigheterna var. Fontelius besked är tydligt; domen föll inte för att hans hustru varit i Blåkulla utan för att borgmästaren, Kommissorialrätten och andra har begått brott och felaktigheter. Uttryckt med statuslärans terminologi lämnar han de tre första *status* därhän för att ägna sig åt *status translationis*. Hur den ena och den andra har orsakat domen mot hans hustru visar Fontelius i form av berättelser; han berättar vem som har gjort vad och hur aktörer och händelser är kopplade till varandra.

Statusläran har här tjänat som vägvisare och givit en grundläggande inblick i Fontelius persuasiva strategier, men det är svårt att komma på djupet bara med en sådan analys. Vid vidare tillämpning av statusläran skulle alltså flera olika tvister behöva beaktas och stor vikt skulle behöva läggas vid överförandet mellan den ena frågan och den andra. Det är inte uppsatsens syfte. En narrativ analysmetod är därför bättre lämpad än statusläran för att studera denna Fontelius vida och implicit argumenterande berättelse.

Teoretiska utgångspunkter

Hur kan då en narratologisk metod kombineras med ett retoriskt perspektiv? Litteraturvetaren

⁹¹ Lindqvist Grinde, Janne, *Klassisk retorik för vår tid*, Lund 2008, s. 71 ff. Statusläran har formulerats av många olika retoriker och på skiftande sätt. Jag väljer att referera till en av de moderna uppställningarna av statusläran; i sin bok *Klassisk retorik för vår tid* presenterar Janne Lindqvist Grinde en lättfattlig statuslära med fyra steg.

Lars-Åke Skalin gör skillnad på ”narrativ fiktion” och ”icke-fiktivt naturligt berättande”.⁹² Båda dessa typer lyder dock under samma villkor menar han; de är ”en struktur bestående av en serie händelser relaterade till varandra temporalt eller kausalt”.⁹³ Benämningen *narrativ* är alltså oberoende av graden av anspråk på sanning. Det motiverar att narratologiska teorier, från början utformade för studier av skönlitterärt fiktivt berättande, kan tillämpas också på icke-fiktivt naturligt berättande. Det är denna definition av *narrativ* jag refererar till varje gång begreppet används i uppsatsen.

I den klassiska retorikens dispositionsmodell följer efter inledningen sakframställningen – *narratio*, vilket är det latinska ordet för berättelse. I *Ad Herennium* beskrivs *narratio* som den del där talaren ”redogör för händelser som har inträffat”.⁹⁴ Verkets författare skriver att det finns två typer av *narratio* i rättstvister: 1) Redogörelsen för ett händelseförlopp där talaren söker utnyttja varje detalj till sin fördel. 2) Infogade delar i ett tal som syftar till att öka tilltron till talaren, misstänkliggöra motparten, göra en utvikning eller förbereda något.⁹⁵ Termen *narratio* åsyftar alltså både en text med en berättande struktur där talaren väljer att berätta det som är till dennes fördel, samt narrativa delar som infogas i ett tal för att tjäna mer avgränsade syften. Lennart Hellspong skriver i artikeln ”Berättande i argumentation” att berättande kan förhålla sig till argumentation på två sätt; det kan antingen utgöra 1) motstycke till argument eller 2) stöd för argument.⁹⁶ Denna uppdelning påminner i någon mån om de två typerna av *narratio* som presenteras i *Ad Herennium*. Jag finner att skiljelinjen mellan de två typerna går där en slutsats av narrativet uttrycks explicit. Jag ska i brevanalyserna uppmärksamma hur Fontelius argument uppträder i berättelserna – om de är uttryckta eller outtalade. Detta för att kunna föra en diskussion om varför Fontelius väljer att låta narrativen tala för sig själva, på de ställen han gör det, och hur det tjänar hans syften.

Berättelsen har många förtjänster jämte det nakna argumentet, menar Hellspong, bland annat att den kan ”finna en väg ner till undermedvetna och förrationella plan dit ett vanligt (propositionellt) argument inte når”. ”På så sätt kan en berättelse förskjuta själva den position,

⁹² Andersson, Greger & Skalin, Lars-Åke (red.), *Berättaren: en gäckande röst i texten*, Örebro 2003, s. 91.

⁹³ Ibid.

⁹⁴ *Ad Herennium: de ratione dicendi ad C. Herennium*, sv. övers. Berg, Birger, Åstorp 2005, s. 21. Retorikerna i antikens Grekland behandlade begreppet *narratio* men inte utförligt. Det gjordes istället av Cicero och Quintilianus. Enos, Theresa (red.), *Encyclopedia of rhetoric and composition: communication from ancient times to the information age*, New York 1996, uppslagsord ”Narratio”, s. 553.

⁹⁵ *Ad Herennium*, 2005, s. 26.

⁹⁶ Hellspong, Lennart, ”Berättelser i argumentation”, *Rhetorica Scandinavica* 2000:16, s. 26 f.

den erfarenhetsbetingade utsiktspunkt, från vilken vi betraktar en fråga”, skriver han.⁹⁷ I antologin *Law's stories: narrative and rhetoric in the law* skriver Peter Brooks och Paul Gewirtz följande:

Telling stories (rather than simply making arguments), it is said has a distinctive power to challenge and unsettle the legal status quo, because stories give uniquely vivid representation to particular voices, perspectives, and experiences of victimization traditionally left out of legal scholarship and ignored when shaping legal rules.⁹⁸

Berättelsen är i rättstvisten ett mer kraftfullt verktyg än den explicita argumentationen för att den levandegör röster, perspektiv och erfarenheter, enligt Brooks och Gewirtz. De tillägger att allt som yttras på rättens arena är argument och att alla berättelser därmed ska betraktas som medel för att övertyga den beslutsfattande mottagaren. Berättelsers implicita argumentation är ofta mer effektiv än explicit argumentation, för att den persuasiva intentionen är dold.⁹⁹ Även Sonja K. Foss har skrivit om berättelsers retoriska funktion. Hon har funnit tre egenskaper som gör narrativ engagerande; de är *delbara*, *personliga* och *specifika*.¹⁰⁰ Narrativ är *delbara* i det hänseendet att berättaren delar med sig av sina erfarenheter och göra dem till mottagarens. Den som tar del av ett narrativ måste utifrån sig själva utvärdera dess trovärdighet, moraliska föresatser med mera och därmed engagera sig *personligt*. Att narrativ är vad Foss kallar *specifika*, att de ger inblick i enskilda karaktärers handlingar, bidrar också till att mottagaren blir engagerad.

Att berättelser så effektivt påverkar människor ställer följaktligen höga krav på den som vill invända mot en berättelse. Lennart Hellspång räknar upp tre sätt på vilka en berättelsers persuasiva verkan kan försvagas. Dessa är 1) att påvisa inkohärenser såsom motsägelser, luckor, omkastningar och abnormaliteter – att berättelsen inte hänger ihop, 2) att ge en alternativ berättelse och 3) att uppmärksamma alla berättelsers konstruktiva drag (att berättelser är konstruktioner och inte en direkt avspegling av verkligheten).¹⁰¹ Jag vill utvidga denna Hellspångs uppställning med ytterligare två sätt att försvaga berättelser: Den som vill invända mot en berättelse kan göra det också genom att 4) framhålla berättarens karaktär eller 5) kontexten i vilken berättelsen är given. Fontelius brev är i hög grad responser och försök till invändningar mot andras berättelser. Jag ska i uppsatsens brevanalys föra en diskussion

⁹⁷ Hellspång 2002, s. 29.

⁹⁸ Brooks, Peter & Gewirtz, Paul, *Law's stories: narrative and rhetoric in the law*, New Haven 1996, s. 5.

⁹⁹ *Ibid.*

¹⁰⁰ Foss, Sonja K. (red.), *Rhetorical criticism: exploration and practice*, Long Grove Ill. 2009, s. 308 f.

¹⁰¹ Hellspång 2000, s. 30.

om hur han går till väga för att försvaga sina opponenter berättelser, utifrån Hellspongs tre punkter samt de två jag själv har formulerat.

Min narratologiska-retoriska analys tar avstamp i Algirdas Julien Greimas aktantmodell; en strukturalistisk uppställning av rollinnehavares olika funktioner i en berättelse. I de berättelser Greimas modell är skapad för finns ett centralt objekt, en avsändare, en mottagare av objektet samt ett subjekt som verkar för överföringen av objektet från avsändare till mottagare. Därtill finns hjälpare respektive opponenter till subjektets strävan.¹⁰²

Avsändare > Objekt > Mottagare

Hjälpare > Subjekt < Opponent

Greimas aktantmodell är sprungen ur Vladimir Propps narratologiska teorier. Propp finner i sitt verk *Morfologija skazki* (Sagornas morfologi) den ryska folksagens narratologiska strukturer.¹⁰³ Han urskiljer sju olika roller, däribland hjälten, prinsessan och fadern, samt trettioen olika handlingsfunktioner såsom avresan och räddningen. Det som blev kvar i Greimas mer generella modell, där inte bara sagans värld kan struktureras, är alltså sex aktanter.

Mitt syfte med att använda aktantmodellen är att överskådligt illustrera hela diskursen kring processerna mot Katarina Bure, och att ge en bakgrund till termerna *hjälpare* och *opponent* som kommer att användas flitigt i uppsatsens brevanalyser. Uppställningen nedan visar aktanter i diskursen, såsom Fontelius gestaltar den, och är alltså inte grundad på enskilda narrativ.

Människorna > Sanning > Svea Hovrätt

Gud > Fontelius < Borgmästare Carl Falk

Fontelius vill sända den sanning människorna har undanhållit till Svea Hovrätt. Gud hjälper till medan Falk utgör opponent. Det är dock inte enbart Gud som är hjälpare och Falk som är opponent – Fontelius presenterar en rad olika hjälpare och opponenter i sina berättelser. Emellertid övervägande opponenter. Som kardinalopponent, näst bredvid Falk, kan Fontelius

¹⁰² Greimas introducerar sin modell först i *Sémantique structurale* 1966. Greimas, Algirdas Julien, *Sémantique structurale: recherche de méthode*, Paris 1966. Den återges i Rimmon-Kenans bok *Narrative fiction: contemporary poetics* (1983). Rimmon-Kenan, Shlomith, *Narrative fiction: contemporary poetics*, London 1983, s. 34 f.

¹⁰³ Propp, Vladimir Jakovlevič, *Morphology of the folktale*, Austin 1968.

sågas placera självaste Satan.

Aktantmodellen bjuder många möjligheter att framställa situationen på; i subjektsposition till exempel skulle någon annan kunna placeras istället för Fontelius och hela strukturen skulle då bli annorlunda. Fontelius är dock den självklara mittpunkten. Motivet till att jag placerar människornas sanning som det avsända objektet är att kyrkoherden i sina brev tolkar människornas handlande, förklarar det och finner sanningen bakom. Han förklarar varför Gävleborna har sagt och gjort som de har och vad de egentligen menat – han söker förmedla den sanning de har undanhållit. Vilka är då *människorna*? Jag avser alla vars handlande och karaktär Fontelius berättar om, alltså även opponenter och han själv. Fontelius är en så kallad homodiegetisk berättare; han är identisk med en karaktär i berättelsen.¹⁰⁴

Till skillnad från Propp har Greimas inte för avsikt att kartlägga alla de funktioner som kan tänkas finnas i en saga, men begreppet *funktion* finns kvar. Det Greimas kallar ett *narrativt yttrande* består av dels en aktant och dels aktantens funktion. I det narrativa yttrandet ”flickan mottog en muta” är flickan aktant och mottagandet av mutan är funktionen. Strukturalisten Greimas riktar sin uppmärksamhet mot handlingen; han intresserar sig enbart för den handlande aktören – aktanten.¹⁰⁵ Identifieringen av *narrativa yttranden* ska för mig vara en ingång till analysen av *indirekt karaktärisering*.¹⁰⁶

Som jag redogjort för ovan består alla narrativa av minst två handlingar sammankopplade av ett orsakssamband. Med orsakssamband eller kausalitet åsyftas att en aktants handlande eller öde leder till en annan aktants handlande eller öde. Jag ska undersöka hur stark kausalitet som skrivs fram i brevens narrativa. När Fontelius skriver sin egen berättelse som en invändning mot andras är de orsakssamband han tecknar avgörande, då hans mål är att påvisa att andra och annat än hans hustrus skuld har orsakat domen mot henne. Maria Nikolajeva presenterar fyra möjligheter att foga samman händelser kausalt i narrativa:¹⁰⁷

1. En händelse följer efter en annan händelse. (Mycket svag kausalitet)
2. En händelse möjliggör en annan händelse. (Starkare kausalitet)
3. En händelse är direkt orsak till en annan händelse. (Mycket stark kausalitet)

¹⁰⁴ Nikolajeva, Maria, *Barnbokens byggklossar*, Lund 2004, s. 163.

¹⁰⁵ Rimmon-Kenan 1983, s. 34 f.

¹⁰⁶ Se redogörelse för innebörden av *indirekt karaktärisering* nedan.

¹⁰⁷ Nikolajeva 2004, s. 54.

4. En händelse arrangeras för att förorsaka en annan händelse. (Intention)

Detta åskådliggörande av grader av kausalitet ska i uppsatsen vara ett stöd för min diskussion om hur Fontelius finner orsaker till hustruns dom och pekar ut de ansvariga.

Den aspekt av Fontelius berättande jag särskilt ska fokusera i uppsatsen är som nämnt personkaraktäriseringen. Litteraturvetaren Shlomith Rimmon-Kenan finner två huvudtyper av karaktärisering; *direkt karaktärisering* som han även kallar ”definition” respektive *indirekt karaktärisering* som han benämner ”representation”.¹⁰⁸ Direkt karaktärisering är när en person beskrivs med ett adjektiv (hon är ärlig), ett abstrakt substantiv (hennes ärlighet) eller någon annan typ av substantiv (hon är en rättskaffens kvinna).¹⁰⁹ Vid den andra formen av karaktärisering – den indirekta – skrivs karaktärsdragen inte ut explicit utan uttrycks istället i exempel. Författaren kan karaktärisera en person indirekt genom att gestalta dennes handlingar, underlåtna handlingar, tänkta handling, talakter eller utseende.¹¹⁰ Analogier, skriver Rimmon-Kenan, bidrar också till personkaraktärisering men kan inte helt räknas till någon av de två huvudtyperna. Analogier mellan personer i en berättelse, exempelvis den gode och den onde, verkar karaktäriserande. Författaren kan också ge en person ett namn med analogi till en egenskap, ett djur eller något annat.¹¹¹

Jag finner att Ernest G. Bormann på ett bra sätt belyser hur frågor rörande personkaraktärisering kan bidra till förståelse och kunskap om människors sociala verklighet, och det motiverar mig till att fokusera just dessa frågor i brevanalyserna. Några av de frågor Bormann utgår ifrån i det som har kommit att kallas fantasy-themeanalysen är följande: ”How are the members of the rhetorical society characterized? For what are the insiders praised, the outsiders or enemies castigated? What values are inherent in the praiseworthy characters?”¹¹² Som nämnt ska också jag i uppsatsens brevanalyser röra mig kring dessa frågor. Bormann studerar narrativ och dramatisk kommunikation i en given social kontext. De olika sammansättningarna av karaktärer, handlingar och platser i denna kommunikation – i narrativen – kallar han *fantasy themes*. Dessa *fantasy themes* och förekomstfrekvensen av dem

¹⁰⁸ Rimmon-Kenan 1983, s. 59. Rimmon-Kenans formulering av uppdelning mellan direkt och indirekt karaktärisering är inte alls unik, utan återfinns i variationer över hela det narratologiska fältet. Ett exempel är begreppen *telling* och *showing* som Wayne Booth presenterar i *The Rhetoric of Fiction* (1969). Ursprunget är Aristoteles uppdelning mellan *diegesis* (berätta) och *mimesis* (visa) i hans verk *Peri poiētikēs* (Om diktkonsten).

¹⁰⁹ Rimmon-Kenan 1983, s. 59.

¹¹⁰ Ibid, s. 61 ff.

¹¹¹ Ibid, s. 67 ff.

¹¹² Bormann, Ernest G., "Fantasy and Rhetorical Vision: The Rhetorical. Criticism of Social Reality", *Quarterly Journal of Speech* 1972:58, s. 401.

ger en samlad bild av en persons, en grups eller ett samhälles *rhetorical vision*, vilket vi på svenska skulle kunna kalla ”föreställningsvärld”.¹¹³ Bormann skriver att den persuasiva kraften i *fantasy themes* ligger i upprepningen av dem – att mottagaren har hört dem förut.¹¹⁴ När jag utifrån Bormanns modell betraktar uppsatsens studiematerial kan uppgiften för Fontelius sägas vara att tillmötesgå Svea Hovrätts *rhetorical vision* genom att anföra *fantasy themes* som de hört förut och ställer sig bakom – exempelvis att gudfruktiga människor är ärliga, att fattiga människor låter sig mutas och att de enfaldiga lätt låter sig förföras av Djävulen.

I min frågeställning om karaktärisering och karaktärsdrag kan jag inte undvika att ta begreppet *dygd* i beaktande. Bengt Lewan har studerat användningen av begreppet *dygder* under 1600- och 1700-talet och sammanfattar betydelsen som ”de moraliska krav som kan och måste ställas på människan som individ och samhällsvarelse.”¹¹⁵ Dygder är eftertraktade moraliska karaktärsdrag och dess motsats är odygden eller lasten. De antika grekiska filosoferna räknade till fyra naturliga dygder; vishet, ståndaktighet, måttfullhet och rättvisa.¹¹⁶ Aristoteles hävdar att människans dygd helt och hållet är präglad av förnuft och att alla andra dygder är aspekter på ett förnuftigt leverne.¹¹⁷

Dygd är ett komplext om än välanvänt begrepp som utöver samhällsmedborgaren också kan användas rörande den religiösa människan. Aristoteles dygdelära omtolkades under medeltiden av de kristna lärofäderna. Tomas av Aquino formulerade de tre kristna dygderna tro, hopp och kärlek (*fides, spes, charitas*).¹¹⁸ I sin avhandling *Dygdens förvandlingar* redogör Janne Lindqvist för den lutherska etikens grundläggande föreställningar. Han skriver att etiken för lutheranerna hörde till det världsliga regementet och att det var plikter och lagar som utgjorde etikens grund. Till den andra aspekten av det mänskliga livet – det andliga regementet – räknades enbart den kristna tron.¹¹⁹ Den lutherska etikens viktigaste plikter återfanns i de tio budorden. De utgjorde grunden i Luthers lilla katekes. Allra viktigast var det första; att frukta och älska Gud och hans ord.¹²⁰ Lindqvist framhåller att de kristna dygderna i 1600-talets Sverige ansågs vara en förutsättning för samhällets välmående:

¹¹³ Ibid, s. 398.

¹¹⁴ Ibid, s. 399.

¹¹⁵ Lewan 1985, s. 12.

¹¹⁶ Ibid, s. 13.

¹¹⁷ Lindqvist [Grinde] 2002, s. 55.

¹¹⁸ Ibid, s. 58; Lewan 1985, s. 13.

¹¹⁹ Lindqvist [Grinde] 2002, s. 66 f.

¹²⁰ Ibid, s. 69.

Om inte alla agerar enligt dygdens bud äventyras samhällets två viktigaste mål: de ledande medborgarna kan inte förverkliga sin höga bestämmelse (att uppnå »pris, ära och berömmelse«) och samhället som helhet kan inte uppfylla sina grundläggande syften (bibehållandet av medborgarnas frihet och framför allt upprätthållandet av ordning, harmoni och fred).¹²¹

Lewan skriver att det omkring sekelskiftet 1600–1700 fanns en upplevelse av ”ett etiskt vakuum, en osäkerhet som har att göra med att man inte längre kan förankra moralen i en självklar kristendom och att man trevar efter ett nytt rättesnöre för mänskligt beteende.”¹²² I 1670-talets Gävle verkar kristendomen fortfarande ha varit det främsta rättesnöret. När Satan under häxhysterin så tydligt klev in på spelplanen, samtidigt med en dömande och verkställande centralmakt, var det dock inte längre lika lätt för människorna att följa spelreglerna. Människor visste att hålla sig borta från Satan och från dem som beblandade sig med honom, men denna strävan medförde under häxförföljelsernas tid brott mot andra av den kristnes plikter; till exempel var det uppenbarligen många som bröt mot det åttonde budet, ”Du skall icke bära falsk vittnesbörd mot din nästa”. Det rådde förvirring i alla samhällsskikt om hur man skulle se på trolldomsanklagelserna. Denna förvirring hade blivit familjen Fontelius-Bures fördärv, men det var också just denna förvirring som gav kyrkoherden utrymme att presentera sin egen ordning – att klargöra vad som var gott och vad som var ont. Jag ska identifiera föreställningar om dygder (goda egenskaper) och laster (dåliga eller onda egenskaper) i Fontelius berättande. Utifrån både den direkta och den indirekta personkaraktärisering ska jag uppteckna en katalog av dygder och laster som framträder i breven. Jag utgår från förståelsen av dygd som de moraliska krav som måste ställas på en samhällsmedborgare i ett välmående samhälle, med hänvisning både till Lewan och till Lindqvist. För att göra katalogen lätt att överskåda ska jag dela in dygderna och lasterna i ett antal *topiker*. Topikerna är de olika ämnesområden eller ”platser” där skribenten finner sina argument – de är olika aspekter av en sak.¹²³ I det här fallet utgörs topikerna av de olika typer av egenskaper som Fontelius tillskriver karaktärerna i den argumenterande berättelsen.

Summering av metod

Jag ska studera narrativen i de fem brev som utgör uppsatsens studieobjekt. Jag ska studera i

¹²¹ Ibid, s. 59.

¹²² Lewan 1985, s. 12.

¹²³ Andersen, Øivind, *I retorikkens hage*, Oslo 1996, s. 154.

vilken mån Fontelius väljer att berätta utan en explicit slutsats och diskutera hans val. Den aspekt av det argumenterande berättandet jag ska fokusera är personkaraktäriseringen. Jag ska utgå ifrån en uppdelning i *direkt karaktärisering* (personbeskrivning främst med adjektiv) respektive *indirekt karaktärisering* (personbeskrivning genom gestaltning av personens handlingar). Alla *narrativa yttranden* – utsagor om en persons handling – ska ställas upp för att jag ska kunna utläsa kausaliteten mellan dem. Detta för att orsakssamband mellan olika personer och deras handlingar är en viktig del av den *indirekta karaktäriseringen*.

Undersökningen av hur Fontelius karaktäriserar sina *hjälpare* respektive *opponenter* ska utmynna i en katalog av *dygder* och *laster* – en uppställning av de karaktärsdrag Fontelius påvisar för att framhålla tillförlitlighet respektive otillförlitlighet. För att göra uppställningen så tydlig som möjligt kommer jag att dela in dygderna och lasterna i ett antal olika grupper eller *topiker*.

Samtliga fem brev ska analyseras som en enhet; det är Fontelius samlade berättelse jag är intresserad av och inte enskilda brev. Mitt syfte är inte att jämföra breven med varandra, men givetvis ska ofrånkomliga spörsmål som kronologi, upprepningar och inkohärenser mellan breven diskuteras.

Analys

Jag kommer att ordna brevanalyserna efter narrativ. Varje narrativ ställs upp i form av ett antal narrativa yttranden (aktant och funktion) i den ordning Fontelius har skrivit dem. Narrativen ställs upp i punktform och numreras om det finns en tydlig kronologi. Jag markerar aktanten eller aktanterna i det narrativa yttrandet med fet stil. I de fall Fontelius berättelse antar ett slags metaperspektiv – exempelvis då han berättar om vad någon har berättat – skrivs flera aktanter och funktioner ut under samma punkt. I de narrativa yttrandena parafraserar jag Fontelius berättande men väljer att bibehålla förstapersonsperspektivet för att inte gå miste om tydligheten i personkaraktäriseringen och argumentationsstrukturen. Då jag återger Fontelius citering av andra markerar jag det med kursiv stil.

Analys av brevet skrivet den 10 april 1675

Fontelius inleder brevet med att presentera sitt ärende; han ska ge sin ”eenfaldige och nödige förklaring” till Kommissorialrättens dom över prästfrun som fastställdes den 9 mars 1675. Brevet är skrivet och sänt en månad efter att domen föll. Kyrkoherden motsätter sig alltså inte bara domskälen, utan söker även förklara uppkomsten av dem. Kommissorialrättens dom är ordnad i punktform och kyrkoherden följer dess disposition och bemöter domskälen ett efter ett.

Narrativ 1.1

Fontelius börjar med att betona sin hustrus ”ährlige och gudfrucktige lefwerne”. Han skriver:

- “Dett ähr **Gudj**, och **alla rättsinnige menniskior** kunnigt, att **min huustro** [...] med fullt sinne och alfwar har öfwatt sig uti een rätt gudzfrucktän och ett oskymfatt christeligett lefwerne ifrå sin barndom.“
- **Nora församling**, där min hustru är född och uppvuxen, samt **Ärkebiskopen** och **Konsistoriet i Uppsala** har i skriftliga attester vittnat om min hustrus goda leverne.
- **Jag** har visat dessa attester för Kommissorialrätten i Gävle.

Kärnan i detta narrativ är presentationen av de tillförlitliga vittnena; både Nora församling, Ärkebiskopen och Konsistoriet i Uppsala står på Fontelius och Bures sida. Genom uppvisandet av goda kontakter på högre ort styrker Fontelius också sin egen tillförlitlighet.

Prästfrun karaktäriseras direkt som gudfruktig och ärlig – hon har levt kristligt och utan skymf.

Narrativ 1.2

Fontelius hävdar sedan att ryktet om hustruns Blåkullafärder har sitt ursprung hos ”arge och haatefulle menniskior”, och i synnerhet hos Carl Falk; ”min arge och haatefulle granne borgmestaren i Gefle“. Därtill skriver han:

1. Den 18 februari meddelade **jag** Kommissionen att jag ville framföra bevis i rätten för att ”heela grunden och continuationen till min huustros saak” är orsakad av **borgmästare Falk**.
2. **Kommissionen** avslog min begäran ”som ett aldeles impertinent förehafwande”.

Fontelius introducerar i detta narrativ de två teman som kan sägas vara de mest frekvent förekommande i hans brev; att Falk bär skulden för ryktesspridningen om Bure och domen över henne, samt att Kommissioralrätten har behandlat prästfamiljen orättvist. Fontelius återkommer i sina senare brev till hur han har blivit utestängd från rättsprocessen och till att gestalta Kommissionens klandervärda metoder.

Narrativ 1.3

Detta narrativ är en sammanfattande genomgång av processens inledande skede. Fontelius börjar med att påvisa Falks fientliga inställning mot honom:

1. **Falk** ”sökte grippa uti mitt ämbetes egentlige disposition med hotande”.
2. **Jag** avslog honom det.

Fontelius utvecklar inte vad hotandet bestod i, men karaktäriserar borgmästaren indirekt som intrigant. I de senare breven, främst i brevet skrivet den 5 juli 1675, ger Fontelius fler exempel på hur Falk hotfullhet och konfliktsökande i andra sammanhang än häxprocessen.

Kyrkoherden fortsätter sin berättelse:

1. **Falk** och hans hustru gjorde att ”beryktande begynte omgåå in augusto anno 1673”.
2. Det blev **mig** kunnigt ”in januario der effter”.

3. **Jag** tänkte ”stillatygande sådant öfwerwinna” då ”sådant rykte om andre förnemme der i staden hafwer af sielfwe tijden sig förlohratt”.
4. **En hustru** anklagade min hustru för trolldom ”inför rådstufworätten”.
5. Då begärde **jag** att Falk förhördes om hans inblandning i ryktesspridningen.
6. **Falk** skrev till Kommissorialrätten för att få stöd.
7. **Jag** anhöll om ”endskap i saken” och åberopade prästerskapsprivilegierna.
8. **Guvernör Carl Sparre** och **Kommissorialrätten** ”förordnade honom Falk till swarande emot mig”.
9. **Falk** har ”sig undandragett” från det, samt ”låtitt sambla några barn och andre mot min huustro”.

Med detta narrativ söker Fontelius påvisa att Borgmästare Falk, inte prästfrun, är orsaken till trolldomsryktena om Katarina Bure. Han skriver ut påståendet explicit, och låter berättelsen fungera som stöd. Den stora opponenter i narrativet är alltså Falk; han karaktäriseras direkt som prästfamiljens onda ovän. Falk karaktäriseras indirekt, genom sitt handlande, som angriparen och beryktaren – han far med osanning och undflyr. Fontelius placerar Falk som första länk i kausalitetskedjan – han är den som har startat ryktet. Genomgående i narrativet framställs Falk den som först handlar och Fontelius som den som bemöter; Falk angriper Fontelius ämbete och Fontelius bemöter, Falk sprider rykten om Bure och informerar Kommissorialrätten och Fontelius agerar i sin tur. Kyrkoherden framställer sig själv som förnuftig och rationell; exempelvis skriver han att han först bemötte ryktesspridningen med tystnad för att den skulle avta med tiden.

Narrativ 1.4

1. I Dalarna och Hälsingland har **många barn** ”bekent sig dels af den onde sielf deels af hans reedskap onda menniskior hafwa warett tockade och mutade att bekenna på oskyldige”.
2. Detta har nu också hänt i Gävle.

Fontelius uppmärksammar här kopplingen mellan häxprocesserna i Dalarna och Hälsingland och den rådande häxhysterin i Gävletrakten. Ett av skälen i domen över prästfrun är att hon inte lyckats motbevisa de barn som vittnat om hennes ”förande”. Fontelius påbörjar här sin motbevisning mot barnens vittnesmål. Han ger två exempel på personer som varit påverkade

av Djävulen.

- **En flicka i Häklinge** ”begynte tala om Blåkulla färden” – hon var ”af diefwulen besatt”.
- Nyligen avrättade **Snyfz hustru Anna** bekände brottet men uppgav sedan att ”den andre talt genom sigh”.

Av detta narrativ står klart att Fontelius trosföreställning inrymde att människor kunde vara direkt påverkade – besatta – av Djävulen och att de kunde fungera som förmedlare av hans ord. Det framstår också som att en ”ond” människa per definition är påverkad av Djävulen eller bärare av dennes ondska.

Narrativ 1.5

Följande narrativ är en del av Fontelius förklaring till varför barn har vittnat mot hans hustru. Han presenterar här Wälgiftens Brijta för brevläsaren Svea Hovrätt – en opponent som han ägnar stor uppmärksamhet i de senare breven.

1. **Wälgiftens Brijta** har i över ett år, i staden och omkringliggande byar, namngivit häxor och barn som blivit förda till Blåkulla. Hon hotar att ange människor för trolldom om de inte ger henne vad hon vill ha eller får sina barn att vittna mot rätt person.
2. **“Somblige** hafwa twingatt sine barn med utkastande i winterkiölden, somblige med fängelse hootande, somblige med nedsänkiande i watn“ och somliga “med lockande eller slag“.

I det föregående narrativet angav Fontelius Djävulens inblandning som orsak till att hans hustru anklagats och dömts, men i detta narrativ påvisar han även andra orsaker; att somliga skor sig på att utpressa andra samt att somliga tvingar sina barn till rättssalen av rädsla för att själva bli angivna. Brijta karakteriseras indirekt som oärlig och beräknande. Fontelius kallar henne ”argmicka” och beskriver hur hon varit driven av sin fattigdom och så bidragit till att föräldrar misshandlat sina barn.

Narrativ 1.6

- En **hög herres son** har i prästgården berättat för mig att **Falk** för en hög person bekänt att han kallade hem sin son Håkan från skolan i Stockholm under en examinationsperiod och att han ”most gifwa sin sohn hugg” för att han skulle ange min hustru för Blåkullaförande.
- **Falk och hustrun** hade då spridit ryktet om sin sons förande i över ett halvt år.

Fontelius konstaterar här Falks illvilja genom att återge temporaliteten i händelseförloppet; Falk och hans hustru talade om sin sons vittnesmål innan sonen ens kommit hem från Stockholm. Det orsakssamband Fontelius belyser – att Falks tal om sin sons Blåkullaupplevelser så småningom tvingade honom att kalla hem och slå sin son – avslöjar Håkan Falks vittnesmål som otillförlitligt och osant. Att makarna Falk tog hem sin son från skolan under en viktig examinationsperiod styrker att de var desperata. Falk karakteriseras indirekt som våldsam och oärlig. I anslutning till narrativet skriver Fontelius att Falk dessutom har mutat ”een flicka på öön” att bekänna på prästfrun.

Den källa Fontelius anger i narrativet är en hög herres son. Ordet *hög* återkommer i Fontelius karakterisering av personer i breven och åsyftar maktinnehav, status och verkar i vissa fall försäkra tillförlitlighet och ärlighet.

Narrativ 1.7

1. **Min hustru** avreste från Gävle.
2. **Några barn** anklagade min hustru i hennes frånvaro.
3. **I en skrivelse till** Kommissiorätten påvisade jag att barnen “ähre af ondt partij komne“.

Efter att prästfrun lämnat staden anklagade ett antal barn henne för trolldom i rådstugan. Fontelius uttrycker inte explicit att anklagandena kom just för att prästfrun inte var närvarande och kunde försvara sig, men han antyder att det fanns en strategi bakom; han skriver att barnen är komna av ont parti. Fontelius belyser här att vissa vittnesmål mot hans hustru avlades då hon inte kunde försvara sig. Han påvisar att rättsprocessen kunde fortgå och att ett domslut kunde nås utan att den anklagade var närvarande och karakteriserar så Kommissionen indirekt som inkompetent och orättvis.

Sig själv karaktäriserar Fontelius indirekt som förberedd och konsekvent; han upplyser Svea Hovrätt om att han sände en skrivelse till Kommissionen i Gävle och påvisar således att hans förklaring är genomtänkt och inte uppkommen i hast.

Narrativ 1.8

1. Ett rykte nådde **mig** näst före Kommissionens ankomst, om att **Falk** skulle ha pratat om hur **rådman Johan Anderssons hustru** har fört Falks dotter – sin egen dotterdotter – samt några andra barn till Blåkulla.
2. **Jag** meddelade rådmannen och hans hustru vad jag hört.
3. **Rådmannen** kom till mig och sa att han hört samma rykte, samt att orsaken var att **Falk** avundades rådmansfamiljens umgänge i prästgården.
4. **Rådmannens hustru** intalade sin dotterdotter att anklaga min hustru istället, och Falks son att vittna om att dotterdottern var med i sällskapet till Blåkulla. Rådmannens hustru har också intalat Jöran Krukmakares hustru att få sina barn att anklaga min hustru.

I anslutning till detta narrativ skriver Fontelius att han ämnar ge sin förklaring till det domskäl som anger att Bures skuld styrks av att även prästfamiljens vänner och deras barn har vittnat mot henne. Den förklaring Fontelius ger med detta narrativ är tudelad; han påvisar att både Falks avund på umgänget i prästgården och rådmanshustruns vilja att rädda sig själv har varit bidragande orsaker till domen. Kyrkoherden påvisar här att en drivande kraft för trolldomsanklagelserna lojalitet, vänskaps- och familjeband. Narrativet säger något om diskursens karaktär – att stark familjelojalitet och självbevarelsedrift fick många att ge falska vittnesmål.

Narrativ 1.9

1. **Lars Ersson Hammars** barn skulle vittna om rådmanshustruns Blåkullafärder.
2. **Barnen** ändrade sig sedan och riktade istället anklagelsen mot min hustru, efter påverkan av både **Falk** och **rådmanshustrun**.
- **Falk** och **Lars Ersson Hammar** är “med vänskap och omgänge mycket sammanbundne och mig hätske“.

- Förra sommaren tilltalade **jag** Lars Ersson Hammars hustrus syster för att **hon** hade begått “en groof förargelse i kyrkian“.

Rådmanshustruns vilja att rentvå sig själv har alltså lett till att även Lars Ersson Hammars barn har vittnat mot Bure. Fontelius berättelse rymmer här en vändning som han inte själv belyser; att borgmästare Falk, som själv har startat ryktet om rådmanshustrun, övergår till att sprida ryktet om prästfrun istället. Min egen tolkning, vilken alltså inte är hämtad från Fontelius brev, är att Falks baktalande av rådmansfamiljen började få allvarligare konsekvenser än han avsett och att han därför bytte kurs.

Fontelius söker med detta narrativ motbevisa några av vittnesmålen mot prästfrun. Han påvisar här två bakomliggande orsaker till att Lars Ersson Hammars barn har vittnat; dels att familjen umgås mycket med Falk, och dels att familjen är hämndlystna för att Fontelius tillrättaviserat Lars Ersson Hammars hustrus syster. Fontelius skriver inte explicit att hätskheten och sedermera häxanklagelsen mot prästfrun var en följd av tillsägelsen i kyrkan, men hans berättelse lyfter fram det kausalsambandet.

Narrativ 1.10

Fontelius skriver att han ska bemöta Kommissionens beskrivning av barnvittnesmålen som ”mycket ståndaktige”. Kyrkoherden instämmer med Kommissionen i det avseendet att barnen har givit samstämmiga svar, men han tolkar det som ett bevis för att de varit tillsagda att svara på ett visst sätt.

1. **Kommissionärerna** ställde följande ledande frågor till barnen:
Hur ofta har prästfrun fört dig till Blåkulla?
Vad red ni på?
Vad beställde ni i Blåkulla?
2. **Barnen** svarade följande:
Ja, hon för oss dit fyra gånger, sa vissa. Tre eller fem, sa andra.
Vi for dit på en häst, ko, karl och kvinnfolk.
Väl i Blåkulla åt, drack och dansade hon.
3. **Jag** sände en skriftlig begäran till Kommissorialrätten om att förhören skulle göras om.

Även i ett senare brev, skrivet den 16 oktober 1676, återger Fontelius samma förhör. Narrativet innefattar stark kritik mot Kommissorialrätten. De vittnande barnen gestaltas som opponenter, men i ännu högre grad angriper Fontelius en annan opponent; han

uppmärksammar läsaren på Kommissorialrätten klandervärda metoder. Genom sitt berättande karakteriserar han Kommissionens män som beräknande och oärliga. Han skriver uttryckligen att frågor ställdes “per suggestion“ och avslutar narrativet med följande sammanfattning: “Så confuso gingo både frågor och swar“. Sig själv karakteriserar Fontelius indirekt som rationell; han invände mot de bristfälliga förhören.

Narrativ 1.11

4. **Jag** sände in en begäran till rätten om att barnen skulle hållas ifrån sina föräldrar innan förhören, eftersom **Falk** övertalat föräldrarna att informera sina barn om vad de skulle säga inför rätten.
5. **Barnen** har varit ifrån hemmet på nätterna, och dessutom haft föräldrar och andra bredvid sig i rådstugan.
 - **Falk** vistades “alltyd“ i rådstugan fastän han inte har något med Kommissionen att göra.

Liksom i det föregående narrativet söker Fontelius här ge sin förklaring till att barnens vittnesmål har varit så samstämmiga. Fontelius skriver explicit vad han finner vara orsaken; Falk har påverkat barnens föräldrar och föräldrarna har i sin tur, med understöd av Falk i rådstugan, påverkat barnen till att vittna falskt. Dessutom uppmärksammar Fontelius Svea Hovrätt på att Kommissionen har förbisett hans invändningar mot rättsordningen. Han karakteriserar rätten indirekt som ohörsam, och framställer samtidigt sig själv som ordentlig och enträgen.

Opponenterna i narrativet är alltså både Falk, föräldrarna och Kommissorialrätten. Den funktion föräldrarna primärt har är att de blir övertalade – de är styrda av någon annan och farmstår därmed som otillförlitliga.

Narrativ 1.12

I detta narrativ motbevisar Fontelius ett av de skäl Kommissorialrätten angivit i domen; att andra kvinnor misstänkta för häxeri har betygat att också prästfrun varit i Blåkulla. Fontelius skriver explicit att kvinnornas vittnesmål inte styrker hans hustrus skuld och låter sin berättelse stödja påståendet.

1. **Kommissionen** kallade min hustru till rådstugan den 19 februari – hon var misstänkt för förande av barn till Blåkulla.
2. **Kommissionen** meddelade att min hustrus sak ”kunde väl utgåå“ och lade ner fallet.
3. Till den 26 februari hade **min hustrus** “**illvilliga**“ samlat fler vittnen; både barn och andra kvinnor anklagade för häxeri.
4. **Min hustru** begärde i rådstugan att kvinnorna skulle säga om de hade några bevis emot henne.
5. **Ingel i Valbo** svarade: *De andra säger att vi “intet mehre ähn ett ögonbleck ähre i Blåkulla“ – hur ska jag då kunna känna igen henne? Då hon utleddes till sin avrättning nekade hon till att ha sett min hustru i Blåkulla.*
Snyfz hustru Anna svarade följande: *Ge oss alla till Gud.*
Elin i Mackmyra svarade följande: *“Hon äter, dricker och dantzar.“*
Kristin i Sweden svarade följande: *Hustrun är i gästabudet, men går inte att känna av ansiktet då hon “holler dett täckt med floorshufwa“.*
Andra dömda nekade om min hustru och sig själva in i döden.

Med detta narrativ påvisar Fontelius för det första att många av de andra kvinnorna inte vittnade mot prästfrun, men även att de som väl talade om prästfruns Blåkullavistelser inte går att lita på. Om Snyfz hustru Anna skriver kyrkoherden följande: ”Denne haar myckett varieratt i bekenelsen om sig sielf och lät länge i kyrkian bidia för sin sinnessvagheet.“ Om Elin i Mackmyra skriver Fontelius att hon i sitt svar brukade “barnens ordeform“. Han anfrån som de vittnande barnen och jämsätter henne också i någon mån med ett lättpåverkat barn. Jag presenterade tidigare i uppsatsen misskreditering av berättaren som ett effektivt sätt att invända mot en berättelse. Det är precis vad Fontelius gör i detta narrativ.

På motsatt sätt gestaltar han Ingel i Valbo, vilken inte anklagade Bure, som intelligent och således tillförlitlig. I Ingels trotsiga svar finns ett underliggande hån mot de anklagande och mot hela rättsprocessen om Blåkullafärder – hennes svar antyder att berättelserna om Blåkulla inte hänger ihop. Fontelius kan här sägas framföra ett eget argument för rättsprocessens otillförlitlighet, genom en annan aktant i berättelsen.

Opponenterna i detta narrativ är förutom de anklagande kvinnorna också “de illvilliga“ som kallade nya vittnen efter att prästfrun hade friats. De illvilliga känner läsaren från tidigare narrativ i brevet. Fontelius påminner här Svea Hovrätt om att hans hustru faktiskt friades från misstankarna en gång, och betonar så ännu tydligare att en stark orsak till domen är att hustruns illvilliga har gjort allt för att få henne dömd.

Narrativ 1.13

Tidigare i brevet berättade Fontelius att rådmannen Johan Anderssons hustru har angett prästfrun för häxeri för att själv undkomma misstankar. I detta narrativ utökar Fontelius sin berättelse.

- **Rådmannen Johan Anderssons hustru** har fått barn att anklaga min hustru istället för henne.
- **Lisbeth i Häklinge** har, efter att jag och min hustru avrest från staden, anklagat min hustru för häxeri.
- **Lisbeth** har under rannsakingarna bott hos rådmän Andersson, vilken är hennes mans bror.

Fontelius vill här uppmärksamma läsaren på ett tydligt kausalsamband; att Lisbeth under tiden hon bodde i rådmansbostaden blev intalad till att vittna mot prästfrun. Kanske antyder kyrkoherden till och med att det rör sig om intention, att A arrangerades för att förorsaka B – att Lisbeth bjöds in att bo hos rådmansfamiljen för att de skulle kunna få henne att anklaga prästfrun. Emellertid skriver Fontelius inte ut sin slutsats explicit, utan låter återigen berättelsen tala för sig själv.

Fontelius påvisar ytterligare en orsak till Lisbeths vittnesmål; att hon har varit påverkad av Satan. Han skriver följande:

- **Lisbeth** har ”sielf altijd warett argh” och jag tvivlar därför inte att det hon sagt varit ”af **satans** representation”.

Liksom i ett brevets första narrativ skriver kyrkoherden att somliga vittnen, både i de omliggande landskapen och nu i Gävletrakten, har varit styrda av den onde. Att Satan har påverkat människor att anklaga oskyldiga för trolldom är ett starkt argument för att vittnesmålen borde ogiltigförklaras och domen mot prästfrun ändras.

Narrativ 1.14

Som ett skäl till domen mot Bure anges att en av de dömda hustrurna – Ingel – har bekänt sig ha lärt prästfrun trolldom. Fontelius uttrycker att det är mycket underligt att detta är infört i akten, då ingen har avgivit en sådan bekännelse. Med narrativet söker han påvisa både att

Ingel inte har lärt hans hustru trolldom samt att protokollisten har infört felaktigheter i rättsprotokollet. Kyrkoherden vill också demonstrera att borgmästare Falk är upphovet till ryktet om Ingel och prästfrun:

- En tid före Kommissionens ankomst talade **Falk** om för en hög person på Gävle slott att anklagade **hustru Ingel** har lärt min hustru trolldom.

Fontelius redogör för sin hustrus relation till Ingel:

1. **Hustru Ingel** var prästfru i Ferneboda socken när min hustru föddes i grannsocknen Nora, och blev då hennes gudmoder.
2. Mellan 1623 och 1670 har “**min huustro** henne aldrig sedt, råkatt eller medtelt“.
3. **Hustru Ingel** är nu urfattig och har två eller tre gånger besökt oss och bott i annexet. **Min hustru** har givit henne någon måltid ute i köket, men aldrig om “sådant ondt wäsende med henne comminueratt“. ”**Mitt eget folk**” kan intyga att Ingel inte har lärt ut trolldom i prästgården.

Kyrkoherden framhåller att de två kvinnorna inte har varit i kontakt med varandra på många år och att anledningen till Ingels besök hos dem på senare tid har varit hennes fattigdom och inget annat. Prästfrun karaktäriseras indirekt som givmild och omtänksam; hon har försett sin fattiga gudmor med mat och husrum. Fontelius omskriver Ingel som hederlig. Därefter berättar han följande:

- **Protokollisten Lorentz Elis** har infört i rättsprotokollet att Ingel har bekänt att hon har lärt min hustru trolldom.
- **Min hustru** har aldrig hört Ingel säga det.
- Då **Ingel** utleddes till sin avrättning höll hon fast vid att hon inte visste något ont om min hustru. Det har **Abraham Forthelius**, “hwilken een alfvarsam prestman ähr“, betygat i en skriftlig attest som är bifogad till detta brev.

Lorentz Elis var borgmästare Falks närmaste man. Här omnämns han som protokollist, men i de andra breven kallar Fontelius honom omväxlande också för stadstjänare, stadssekreterare och stadsskrivare. Fontelius påvisar här en inkohärens i Elis och Kommissionens berättelse – i domen; varken prästfrun eller komminister Forthelius har hört Ingel bekänna att hon har lärt prästfrun trolldom, men ändå skrevs det in i rättsprotokollet och sedermera i domen. Förutom Falk innehar alltså Elis och Kommissionen opponentspositioner i detta narrativ. Fontelius karaktäriserar här Kommissionen indirekt som oärlig och orättvis.

De hjälpare som presenteras i narrativet – de personer som bistår Fontelius i kampen för sanningen – är dels hans ”eget folk”, och dels komminister Forthelius. Kyrkoherden beskriver komministern som ”alfwarsam”, möjligtvis i ett försök att styrka hans tillförlitlighet.

Narrativ 1.15

I detta narrativ bemöter Fontelius ytterligare ett av Kommissorialrättens domskäl. Återigen uppmärksammar han Svea Hovrätt på att det finns felaktigheter i rättsprotokollen och domen.

- **Kommissorialrätten** har infört i rättsprotokollet att min hustru ”under hållen ransakning icke wjst något misshagh till barnens förändhe, i det hon en gångh emot en flicka till dhe ordhen uthbrast, att hon önskade dem samma wäl och länge måtte rijdin blifwa“. Detta har de angivit som ett skäl till dödsdomen.
- **Min hustru** ”hafwer dragett misshag till trulldom, så drager hon ock till barnaförändet“ och har aldrig sagt det som påstås. Hon är fri för ”Gudh, sitt eget samweet, och alla rättsinnig menniskior“.

Fontelius uttrycker explicit sin slutsats av narrativet; att Kommissionen har förvänt Bures mening – att ”någon missgerning” ligger bakom. Kommissionen karaktäriseras här indirekt som oärliga. Prästfrun gestaltas återigen som god och ärlig inför Gud.

Narrativ 1.16

Fontelius återger Kommissionens sista skäl till Bures dödsdom: Att ”hon under påståendhe inquisition hemligen tagit flyckten och bortrest, och gjordt sig där medh till saken skyldigh”. Fontelius uttrycker att det är mycket underligt att Kommissionen ser flykten som ett skäl till domen. Han berättar om vad som föranledde makarnas resa samt vad som skedde därefter i Gävle.

1. Då rannsakingen över min hustru var förd till enda och misstankarna mot henne borta sammanskaffade **hennes illvilliga** ”åter igen med stoor omsorg nya skiäl och wittnen”.
2. **Min hustru och jag** reste till Stockholm för att söka vår ”aldernådigaste konungz proteccion“.

3. **Borgmästare Falk** drev **några barn och en hustru** till att vittna mot min hustru efter vår avfärd. De hade inte sagt något under hela den tidigare rannsakingen.

Tidigare i brevet berättade Fontelius att hustrun först blev frigiven, men att hennes illvilliga sedan anklagade henne igen. I detta narrativ anger han det som anledningen till att prästfamiljen lämnade Gävle för Stockholm. Fontelius söker här belysa irrationaliteten i Kommissionens syn på prästfruns avresa som ett bevis för hennes skuld. Med narrativet framhåller han sin alternativa förklaring; att hon flydde den orättvisa processen och de som plågat henne så länge för att söka hjälp i huvudstaden. Samtidigt uppmärksammar kyrkoherden att Falk passade på att samla ännu fler vittnen – nya vittnen som inte förut hade uttalat sig – just när prästfamiljen hade lämnat staden och inte kunde göra invändningar. Fontelius avfärdar så vittnesmålen och hela rättsprocessen som mycket otillförlitliga och karakteriserar Falk indirekt som beräknande och manipulativ.

Narrativ 1.17

1. **Någon** har angivit en av mina gamla pigor för trolldom.
2. **Den gamla pigan** har erkänt häxeri.
3. **Kommissionen** har satt henne “med handklofwor på väggen oppslagen hängiande“ för att få henne att anklaga min hustru.

Återigen är Kommissioralrätten den tydliga opponenter. De har använt sig av tortyr för att få till ett anklagande mot prästfrun. Med denna berättelse gör Fontelius ett tillägg till de orsaker till domens utfall han redan funnit och presenterat: Vittnen är mutade eller hotade och rättens metoder är utformade för att få fram önskade vittnesmål – alla medel används, till och med tortyr. Med detta visar Fontelius tydligt att Kommissioralrätten inte är tillförlitlig.

Narrativ 1.18

1. **Jag och min hustru** avreste från Gävle.
2. **Kommissionen** sände bud efter en torpare och hans hustru på Vulra gård. **Profossen** hämtade torparen flera mil bort för att han skulle vittna mot min hustru.

Återigen visar Fontelius på de tveksamma metoder Kommissionen använde sig av för att nå

en fällande dom; de väntade på att prästfamiljen skulle lämna staden för att sedan skaffa fram och hämta in ytterligare vittnen. "Hvem kan vara så oskyldig" att vittnen måste "framställas till att betyga", skriver Fontelius. Med detta yttrande, och med narrativet i sig, uppmärksammar han brevets mottagare på att rättens hårda ansträngningar för att framställa vittnesmål och domskäl snarare talar för den anklagades stora oskuld.

I brevets avslutning återfinns ett starkt argument för att Svea Hovrätt ska frige prästfrun. Kanske har Fontelius medvetet sparat det till sist, vetandes att Hovrätten värdesätter hans ämbetsposition. Han skriver att detta beryktande har gjort "predykoämbetet till högsta vanära". Kyrkoherden uttrycker att det är honom beklagligt att familjens illvilliga och ovänner "till mycket huggnad" har väckt förakt mot deras hus i hela borgerskapets närvaro.

Analys av brevet skrivet den 5 juli 1675

Inledningsvis kommenterar Fontelius brevets innehåll och disposition; han ska ge bevis för att Falk är orsaken till ryktesspridningen om prästfrun, sedan han ”fattatt owenskap emot mitt huus”, samt för att Falks hustru har haft en betydande roll i ryktesspridningen.

Narrativ 2.1

Detta är det första av tre narrativ från före häxhysterins intåg i Gävle som Fontelius låter illustrera Falks ”owenskap” och ”fijendeskap”. Den tes Fontelius här söker styrka är att Falk är grunden till hela processen och domen mot prästfrun. I berättelserna framgår borgmästarens kynne och karaktär med en annan grad av tydlighet än i ett explicit påstående.

1. **Rådman Johan Andersson med familj** var en lördagsafton ”anno 1673 om höstetijden” i kyrkan för absolution.
2. **Borgmästare Falk** kom då ”strax till mig fodrandes dhe motte hållas ifrå Herrens Nattward till dess dhe med honom förlijkes”.
3. **Jag** svarade honom att rådmansfamiljen varit förbjudna nattvard sedan våren och att borgmästaren måste ”sökia dem lagligen” om de ska kunna förbjudas den igen. Jag sa också att **rådmannen** berättat att **borgmästaren** ”öfwerfallett och slagett deres sohn” utan orsak ”men dhe hafwa nu länge sedan alt sådant förlåtett”.
4. ”Öfwer detta swar begynte **han** ifras och protestando”.
5. **Jag** svarade att jag inte kan upprätta ett förbud förrän ”een sådan saak kommer ministerio till”.
6. ”Detta ökade mehra hans ifrigheet, att **han** med desse hotelseord skildes wijd mig. *Jag will betänkia mig hwad iag kan giöra*”

I detta narrativ karaktäriseras Falk som maktlysten och intrigant. Han är ivrig och protesterar när något går honom emot, och de hotande ord han riktar mot kyrkoherden får honom att framstå som mycket beräknande. Fontelius tar också tillfället att återberätta rådmannens ord om Falks överfall på rådmanssonen, och ger därigenom läsaren indicier om att Falk kan vara våldsam.

Rådman Johan Anderssons familj framställs här som fogliga och förlåtande; Falk har i flera avseenden besvärat familjen men de har valt att förlåta. Rådmansfamiljen återkommer i fler

av Fontelius brev. Fontelius berättade i det första brevet att Falk har avundats rådmansfamiljen umgänge i prästgården och därför anklagat rådmanshustrun för Blåkullafärd. I det brevet berättas också hur den trolldomsanklagade rådmanshustrun övertalade barn att anklaga prästfrun istället för henne.

Sig själv karakteriserar Fontelius indirekt som diplomatiskt och rationell. Han påvisar att han respekterar lagen och ministeriet, till skillnad från Falk. I både detta och nästföljande narrativ låter Fontelius uppvisa sin pondus i kyrkorummet.

Narrativ 2.2

- På hösten 1673 ordnade **jag och mina två kyrkovärdar** en bänkplats till rådmann Johan Anderssons hustru.
- **Falk** kom då till mig och begärde att hans hustru skulle få sitta på den platsen.
- **Jag** svarade att eftersom han inte hade frågat medan platsen ännu var ledig, och eftersom de andra hustrurna var nöjda med placeringen, är platsen rådmanshustruns.
- ”Här wijdh bleef **han** tämelig häfftig protesterandes att hans huustro ähr här medh skedd ett stort förackt och fortryck.”
- **Jag** påminde honom om att hans hustru nyligen fått ”ett hederligett rum som borgmesteren sielf för henne begiärte” och att hans hustru bytte bänkplats så ofta att det inte kunde vara nödvändigt igen.
- **Falk** fortsatte ”med sin ifrigheet och protestation”.

Återigen spelar rådmansfamiljen en viktig roll och återigen karakteriseras Falk indirekt som krävande och intrigant men också avundsjuk och lättstött. Det karaktärsdrag Fontelius skriver ut explicit är liksom i det förra narrativet Falks ”ifrigheet”.¹²⁴ Både i detta och det föregående narrativet påvisas ett starkt kausalsamband: När Falk inte får som han vill blir han ivrig, protesterar och hotar. Denna bild av Falk vill Fontelius förmedla till Svea Hovrätt. Sig själv framställer Fontelius som en rationell och rättvis medlare.

Värt att notera i detta narrativ är att Fontelius insinuerar något om Falks hustrus karaktär då han berättar att de andra hustrurna ville att rådmanshustrun skulle få platsen, för att de var

¹²⁴ Enligt Svenska Akademiens Ordbok kunde adjektivet *ivrig* vara synonymt med både *hetlevrad*, *indignerad* och *våldsam*. ”Ivrig”, *Svenska Akademiens Ordbok, 13 instrument-kazik*, Stockholm 1935, sp. I1254.

rädda att den annars skulle tilldelas någon ”dhe inthet woro nögde medh”.

Narrativ 2.3

- **Falk och hans familj** kom inte till min dotters bröllop i augusti 1673 ”ehuruwäll dhe boo i nästa gård till prestgården”.
- Det ”skamlige osanne beryktande” som **Falk** spridit ut har nått brudgummen Olof Hillers.

Detta är inget narrativ i egentlig mening, utan två narrativa yttranden som båda rör Fontelius dotters bröllop. Inte nog med att borgmästare Falk stannade hemma på bröllopsdagen – han har också fått familjen Fontelius-Bure att framstå i dålig dager inför brudgummen. Indirekt karaktäriseras Falk här som en person med dålig hyfs. Fontelius använder också explicit ordet skam; ryktet är osant och skamligt. Han upplyser här Svea Hovrätt om den skada Falk tidigare har åsamkat prästfamiljen, och sätter så in häxprocessen och domen bara som en händelse i ett långt led av ogärningar.

Så till den andra delen av brevet, i vilken Fontelius med stöd i Rådstugorättens protokoll från den 6 och 23 maj 1674 påvisar att Falks hustru är den som har spridit ryktet om Bure i staden. Fontelius upplyser här Svea hovrätt om något som skedde innan Kommissorialrättens ankomst till staden. Med dessa berättelser belyser han inte bara händelseförloppet som sådant, utan även att Kommissorialrätten helt bortsett från tidigare förhör och vittnesmål i sina rättsliga prövningar. I slutet av brevet skriver en Ericus Noraeus under på att Fontelius berättelse överensstämmer med rättsprotokollet.¹²⁵

Narrativ 2.4

Den 6 maj 1674 berättade **Erich Jacobsons Skeppares hustru Kirstin** följande under vittnesed i rådstugan:

¹²⁵ Troligen är detta den Eric Noraeus som var kaplan i Storkyrkan i Stockholm vid tiden och satt med som kyrkligt ledamot i Stockholmskommissionen.

- En dag då **hustru Kirstin** gick förbi borgmästare Falks hus blev hon inbjuden genom fönstret av **Falks hustru** för att dricka humledryck.
- När **hustru Kirstin** kom in började **Falks hustru** tala om att Kirstins svägerska var anklagad för trolldom och därtill att Falks son Håkan ”blifwer ock om nätterna förder af **pastoris huustro**”: **Håkan** sitter uppe om nätterna och önskar att det ska bli dag. Han ville inte tala om det för sin far men anförtrorde för modern att han visste ”hwareest pastoris huustro hafft sitt smörjehorn under klockstapeln” men att prästfrun hindrade honom från att leta upp det.
- När **hustru Kirstin** återigen mötte borgmästarfrun återgav Falks hustru ett samtal hon hade med sin son Håkan innan han reste till Stockholm: **Falks hustru** sa ”*Gud nåde mig Håkan aldrig slipper tu fara till Blåkulla, för ähn lijfwett tages af prestmoder*”, och **Håkan** svarade ”*Fanen tage henne så wist skall döo så wäl som dhe andre*”.
- **Hustru Kirstin** uppgav att **hennes lilla son** hört **Zacharias Ersons lilla son** säga att han sett prästfrun i Blåkulla, varpå hustru Kirstin gav sin son ”een öhrfijl, och befallen inneholla med sådana ordh”. Ifrån den dagen sa sig hustru Kirstin inte ha hört sina barn tala om trolldomsväsendet. Samma rykte ska enligt henne ha nått även Jon Skomakars hustru, Spögubben i Valbos hustru Karin samt Segrid Bok.

Fontelius återger det som står skrivet i rättsprotokollet utan att uttala sig om omständigheterna eller om hustru Kirstin. Hustru Kirstin verkar dock vilja uppvisa något av sin karaktär i sitt vittnesmål; hon berättar att hon gav sin lilla son en örfil och tillsägelser när han talat om Blåkulla. Detta är intressant, för det visar att kyrkoherde Fontelius misstänksamma hållning till Blåkullamyten hade förankring hos folket i församlings innan Kommissionens ankomst. Fontelius blev misstänkliggjord av Falk och hans anhängare just på grund av att han predikade om att barn som talade om Blåkulla skulle tystas.

Genom att återge denna berättelse framhäver Fontelius borgmästarhustruns karaktär; att hon bjuder in andra kvinnor för att kunna skvallra om prästfrun i Blåkulla karaktäriserar henne indirekt som mycket illvillig och beräknande. Det rör sig alltså om den starkaste graden av kausalitet – intention. Dessutom låter Fontelius Svea Hovrätt veta att Falks hustru, enligt ett edsvuret vittne, ska ha sagt sig vilja ta livet av Bure. Fontelius markerar dock inte detta starka bevis för familjens Falks roll i fallet ytterligare, utan låter berättelsen tjäna som motstycke till argumentation.

Narrativ 2.5

- **Anders Larsson Hustru Anna** ”boor näst borgmästar Falk och dagligen trägett omgåås i hans huus”.
- **Hustru Anna** har talat om min hustrus Blåkullafärder runt om i gårdarna.
- Därför ”sökte **iag** henne för begången meeneed”.
- Den 6 maj 1674 sa **hustru Anna** under vittnesed i rådstugan att hon ofta hört **Falks hustru** klaga över att hennes son blir förd till Blåkulla. Hustru Anna berättade att hon ”wijd jultijden nästforleden, tå **Håkan** ifrå Stockholm heemkom, frågatt honom om sant ähr, att han till Blåkulla föres, tå han swaratt, sig alz intet weeta der af”.
- **Hustru Anna** insände sedan en begäran till justitie borgmästare Carl Bröms om att prästfrun skulle förhöras i rådstugan.

Det tyngsta implicita argumentet i detta narrativ kan sägas vara den starka kausalitet Fontelius antyder finns mellan hustru Annas umgänge i Falks hus och hennes skvallrande om prästfrun. Den för Fontelius självklara slutsatsen är utelämnad; att Falk intalat hustru Anna att sprida ryktet vidare.

Den kritiske läsaren av Fontelius brev kan här ställa sig frågan varför familjen Falks vän, som sprider ryktet om prästfrun och dessutom begär henne till rådstugan, skulle avslöja att Håkan inte kände till något om Blåkullaförandet. Detta visar att Fontelius bara återger valda delar av förhören – han plockar ut de delar som styrker hans tes, och kan samtidigt ärligt säga att han inte förvanskat det som står skrivet i rättsprotokollet.

Narrativet blottlägger även en för Fontelius fruktbar inkoherens; Falks hustru har sagt att hennes son Håkan blivit förd till Blåkulla medan sonen säger att han inte vet något om det. Fontelius kan inte hålla sig från att understryka detta: ”Denna Hustru Anna [...] bekänner här, att Falkens sohn Håkan wijd jultijden, intett haar, [...] bekent sig weta af Blåkulla färden, [...] lickwäl hafwer hans moder hösten tillförende der hemma i Gefle och fadren som bewiksligett förmodligen wist finnes här i Stockholm dett ryktett uthspridit.” Fontelius skriver dock inte explicit att Falks hustru har ljugit utan låter berättelsen tala för sig själv. Oberoende av hustru Annas vittnesmål tillägger Fontelius här att Falk själv har spridit ryktet också i Stockholm.

Senare i brevet skriver Fontelius följande:

- **Falk** har ”stadigt [...] bestått i neekandhe” om att han eller hans hustru talat något om prästfruns förande av Håkan.

Genom att berätta inte bara om hur makarna Falk har ljugit utan också om hur de i efterhand nekar till det får Fontelius dem att verka både otillförlitliga och skyldiga inför Svea Hovrätt.

Narrativ 2.6

- Den 6 maj 1674 berättade **Spögubben i Valbos hustru Karin** följande under vittnesed i rådstugan:
- **Hustru Karin** hade en höstdag ett ärende till Falks hustru och hörde där **hustru Kirstin och några andra hustrur** samtala med **Falks hustru** om trolldomsväsendet och Håkan Falk, men ingenting om prästfrun.
- Några dagar senare ”begynte hennes samweet agga henne om sin edzbrott, hwarföre begiärte **hon** sedan få seija dett hon fordolt hade”.
- Den 23 maj fick **hustru Karin** framträda inför rätten och ”med gråtande tårar” erkände hon att hon tidigare hade givit ett falskt vittnesmål. Hon betygade sedan att hon, den höstdag hon besökt Falks hus, hörde **Falks hustru** säga att hon ”för kyrkherdemoders skull nödgades skicka sin sohn till Stockholm”.
- Då sa **hustru Anna** till henne ”*den fanen dig tage*” och **Anders Larson** sa ”*tygh och sägh alz intett, eller tu skall här in, peekandes på arrestkammaren*”.
- **Anders Larson** nekade senare till att ha sagt något sådant till hustru Karin.

Detta narrativ berör samma företeelse som Hustru Kirstin vittnade om i Narrativ 2.4 ovan; att Falks hustru bjudit in andra hustrur för att tala om att hennes son Håkan blivit förd till Blåkulla. Narrativet innehåller tre viktiga delar som styrker Fontelius tes om familjen Falks skuld: 1.) Karins samvetskval och tårar antyder att hon varit intalad av någon annan – av Falk – att vittna falskt. 2.) Att Falks hustru inte bara med enskilda bekanta utan inför en hel grupp hustrur har talat om hur Bure fört hennes son till Blåkulla. 3.) Att Anders Larsson och hans hustru Anna hyst agg mot prästfrun och betett sig illa mot henne. Fontelius förklarar orsaken till Anders Larsson och hustru Annas beteende med att de ”begge Falkens egna ähro” och att borgmästaren hotat dem ”ifrå sanningen”.

Falks hustru framstår i detta narrativ återigen som illvillig och beräknande. Anders Larsson och hustrun Anna framställs som Fontelius opponenter, då de hämmar sanningen från att komma fram. Inte bara deras klandervärda beteende i rådstugan utan också nekandet efteråt karaktäriserar makarna indirekt som osannfärdiga.

Narrativ 2.7

Narrativet berör, liksom de föregående, borgmästarhustruns skvaller inför andra hustrur.

- Den 6 maj 1674 berättade **skomakarhustrun** under ed i rådstugan att hon varit i Falkens hus samma dag som de andra hustrurna var där men att hon inte minns att något sades om trolldomsväsendet.
- ”**Hela rätten** tykte af dennes ord och åthäfwor samt ansickte att hon intett bekende dett hon wijste.”

Det är anmärkningsvärt att kyrkoherden här beskriver hur rätten – som vanligtvis framställs som en opponent – var av samma uppfattning som han själv; ”hela rätten” såg på skomakarhustrun att hon ljög. Den fråga som uppkommer hos mig som läsare är hur Fontelius kunde veta vad de andra i rådstugan tyckte. Det kunde han givetvis inte. Dessutom vore det mycket förvånande om kommissionärerna på något vis uppvisade misstänksamhet mot ett vittnesmål om Blåkulla när de bedömt så många dessförinnan vara sanna. Detta är ett bra exempel på Fontelius retoriska medvetenhet; han anpassar personkaraktäriseringen efter vad som är honom mest gynnsamt i varje enskilt narrativ. Att de bilder han målar upp är tydliga för läsaren verkar vara det viktigaste; skomakarhustrun ord, åthävor och ansiktsuttryck blottade hennes oärlighet så till den grad att det inte gick någon närvarande förbi.

Fontelius avslöjar inget nytt med detta narrativ, men uppvisar ännu ett prov på mutade eller hotade vittnen. Han skriver följande om skomakarhustrun: ”iag håller före henne wara af Falkens hotadh ifrå sanningen”.

Narrativ 2.8

1. Min granne och vederpart **Falk** begärde att jag och min son Haqnus skulle förhöras i rådstugan.¹²⁶
2. **Jag** godkände inte det eftersom politie borgmästaren inte har befogenheten att kalla till förhör, men föreslog att jag, min son, han och hans fru skulle tala om saken ”ex officio”.

¹²⁶ Både Fontelius och Falk hade söner med namnet Håkan. I breven omskriver kyrkoherden dock sin son med den latiniserade kortformen Haqnus.

Följden av förhören av hustrurna i rådstugan den 6 maj blev alltså inte bara att Hustru Anna begärde att Bröms skulle kalla prästfrun till förhör (se Narrativ 2.5), utan även att Falk kallade Fontelius och hans son till förhör. Fontelius avslöjar här för brevläsarna att Falk har agerat utanför sina befogenheter, samt att kyrkoherden själv har varit ordentlig – bekant med lagarna och rättsordningen – och tillbakavisat borgmästaren. Därtill låter han Svea Hovrätt veta att han ändå inte var rädd att ta diskussionen med Falk; han kunde väl tänka sig att tala om saken privat, utanför rätten. Fontelius skriver att ”saken ähr criminell” med åsytning på Falks illegitima kallelse till förhör, och antyder så något om borgmästarens karaktär.

Narrativ 2.9

Fontelius redogjorde i det första brevet, skrivet den 10 april 1675, för hur Falk började samla barn till att vittna i Rådstugorätten om Bures Blåkullafärder och att han åberopade Kommissorialrätten i frågan, samt att Fontelius å sin sida åberopade prästerskapets särskilda privilegier. Fontelius väljer att i detta brev upprepa följande narrativa yttrande:

- **Falk** sände ett brev till den kungliga kommissionen utan att tillfråga justitie borgmästare Carl Bröms.

Det finns dock ett tillägg i detta brev; Fontelius anger en källa till påståendet:

- Den **rådman** som sände detta brev för Falks räkning berättade det för mig.

Fontelius låter alltså dels upprepa den indirekta karaktäriseringen av Falk som oprofessionell och illojal mot sina myndighetskollegor, och dels presentera ny information; att Falk tar hjälp av männen i stadens råd för att fälla Fontelius och hans familj.

Angående de vittnande barnens föräldrar passar kyrkoherden i detta brev på att upprepa att de ”intz ähre hederlige utan större delen af ondt partij”. Denna tydligt direkta karaktärisering syftar uppenbart till att misskreditera de barn som avgett vittnesmål om Bures Blåkullafärder.

Narrativ 2.10

- Vid juletiden 1673, när Falks son Håkan kom hem från skolan i Stockholm, kallade **Falk** till sig en flicka vid namn Wälgiftens Brijta som sedan dess har bott i deras hus på torsdags- och söndagsnätter.
- **Wälgiftens Brijta** har ”per corporis gestus” (med kroppsliga gester) visat Falks barn och andra barn i staden och omliggande byar hur häxsabbater i Blåkulla går till, för att sedan övertyga dem att ”tillkennagifwa närh dhe blefwo bortförde och af hwem sådant skedde”.
- **Brijta** är orsaken till att bland andra den gamla änkan Ingel har avrättats.

Redan i första brevet berättade Fontelius om Wälgiftens Brijta som har skrämt föräldrar till att slå och hota sina barn. Denna flicka figurerar som opponent också i samtliga senare brev. Både i detta brev och i ett senare, skrivet den 16 oktober 1676, skriver Fontelius att Brijta vistas i Falks hus just på torsdags- och söndagsnätter. Flickan får mat och husrum två dagar i veckan mot att hon sprider ryktet vidare och övertygar andra barn. Fontelius är inte sparsam med adjektiven i sin beskrivning av denna Brijta: Hon är odygdig, arg, vidskeplig och vanartig. Hon har till och med orsakat en gammal, oskyldig och sannfärdig änkas död. Fontelius beskrivning av den avrättade änkan som gammal, oskyldig och sannfärdig stärker teckningen av Brijtas klandervärda beteende.

Falk karaktäriseras i detta narrativ indirekt genom sitt beteende; han frammanar falska vittnesmål och det genom nyttjande av en obemedlad flicka. Som inledning till narrativet skriver Fontelius att borgmästaren med ”mycken lust och ifver” har drivit på ”oförståndige och otijdige” rannsakingar som har lett till beryktande och avrättande. Fontelius har tidigare omskrivit Falks ”ifver”, men här använder han också ordet ”lust” och förtäljer så något om borgmästarens person.

Analys av brevet skrivet den 25 september 1675

Fontelius inleder brevet med att deklarerera dess innehåll: "Relation huru dhen kongl. commissionen anno 1674 uthwärdhadher ähr, och huru wijd dess härwaro anno 1675 procederades med min huustros saak." Han bemöter ingen specifik skrivelse från annat håll utan berättar om rättsprocessens förlopp, med tillägg och fördjupningar till det han skrev i sin förklaring till domskälen den 10 april 1675. I de två första breven påvisade Fontelius främst borgmästare Falks skuld i saken, samt sin hustrus oskuld. Det primära syftet med detta brev verkar vara att uppmärksamma Svea Hovrätt på Kommissorialrättens tillkortakommanden och dåliga omdöme.

Hela brevet är som Fontelius själv skriver en redogörelse för rättsprocessen från hur den kungliga Kommissorialrätten kallades till Gävle till hur de tog sig an hans hustrus och andras fall. Brevets stomme är en kronologisk berättelse med vissa datumangivelser. Händelserna kronologiska disposition gör hela texten till ett temporalt sammanhängande narrativ.

Narrativ 3.1

1. I februari och mars 1674 var justitie borgmästare **Carl Bröms** borta i "heradshöfdings tjänst" för att arresteras dem "som på gator och vägar öfwerfölla åthskillige qwinfolk".
2. Då lät **Falk**, utan "hans excellence herr guvernörens weetskap och samtyckio", sända ett brev till kungliga majestäten med en begäran "att dhe som uthaf barnen, ibland hwilka hans sohn war, beryktades, måtte uthi watn eller genom wickt blifwa proberade om dhe wore trollkonor eller icke".

I det inledande narrativet framhåller Fontelius implicit att Kommissorialrätten tillkallades på felaktigt vis. Han söker försvaga giltigheten i Falks brev till kungen. Inte genom att invända mot innehållet, utan mot tillkomsten av brevet. Kyrkoherden belyser att Falk passade på att sända efter stöd från högre ort just då hans borgmästarkollega var frånvarande. Fontelius uttrycker inte explicit att det finns ett orsakssamband mellan de två narrativen – att Bröms frånvaro var det som möjliggjorde försändelsen till kungen – men antyder det starkt. Falk karakteriseras indirekt som beräknande. Borgmästaren har agerat utan guvernören Carl Sparres "weetskap och samtyckio", skriver Fontelius, och framställer därigenom sin antagonist också som illojal och ohörsam.

För att styrka Falks missgärning beskriver justitie borgmästare Bröms, vilken Falk har gått bakom ryggen på, som “en rättrådig och allvarsam man”; han “förde en rätt meeningh om barnens sagor och berycktande“ och beskrev dem som komna “af illusionen diaboli och dess spegelvärk“. Justitie borgmästaren karakteriseras direkt som rättrådig och allvarsam. Utifrån den förförståelse kontexten ger kan jag lägga *allvarsam* till de karaktärsdrag Fontelius skriver ut för att styrka tillförlitlighet. Genom att berätta att Bröms också tvivlade på barnens vittnesmål om Blåkullafärder – att han ”förde en rätt meeningh“ därom – söker Fontelius styrka sin egen ståndpunkt om häxfärder till Blåkulla.

Narrativ 3.2

Liksom i brevet skrivet den 10 april 1675 redogör Fontelius för inledningen av processen mot Bure i Gävle; Falk och hans hustru startade ryktet om prästfruns trolldom, kyrkoherden begärde svarande från Falk i rätten men borgmästaren samlade då barn till att vittna mot Bure. Liksom i det första brevet framställs Falk som en tydlig opponent. I detta narrativ finns dock ett tillägg:

- **Kommissiorätten** inkallade barn och deras mödrar till “stadz secreteraren **Lorentz Elis** att han dem uptekna skulle, hwilka [...] såsom anklagare måste för rätten sigh inställa.“

Här tillägger kyrkoherden alltså att Kommissiorätten och stadssekreteraren har tvingat barn och deras mödrar till att skriva upp sig som vittnen. De framsälls som anstiftare till falska vittnesmål om trolldom. Rättens män karakteriseras indirekt som förfalskare med hårda metoder. Den bilden tecknar kyrkoherden också fortsättningsvis i brevet.

Narrativ 3.3

1. Den 6 februari 1675 sände **Kommissiorätten** till mig “bodh att iagh dagen effter wille uppkomma“ i rådstugan.
2. **Jag** infann mig i rätten och begärde att “hans excellencc herr gouverneurens såsom directoris öfwer commission“ skulle kalla Falk att “wijsa sine skäl till berycktande“, samt att jag skulle få svara för min hustru.
3. **Kommissiorätten** avslog min begäran och inkallade samma dag min hustru.

4. Hos Kommissionens ordförande Axehielm bestred **jag** detta “beropande migh på lagh och waanligh process“.
5. Detta blev av **rätten** “ock aldeles afslaget“.

I detta narrativ framställer Fontelius sig själv som plikttrogen och ärlig; han infann sig i rätten när han blev inkallad och när han bestred Kommissorialrättens beslut gjorde han det åberopades lagen. Kyrkoherden framhåller att trots sina ansträngningar och att han gjort allt rätt, avslog Kommissorialrätten det han begärde. Han antyder också att Kommissionen har dels motsatt sig lagen: dels ställde de inte borgmästare Falk till svars för ryktesspridandet, och motsatte de sig att Fontelius talade för hustru vilket en man alltid skulle vara tillåten att göra. Fontelius är i detta narrativ en huvudkaraktär i sin egen berättelse, som försöker och försöker men blir avvisad. Nästa narrativ innehåller också detta element.

Narrativ 3.4

1. Den 9 februari 1675 frågade **Kommissorialrätten** klockaren om “han hade tillsagt barnen å mine wägnar att dhe inthet skulle bekiänna för commissionen om trullerij“.
2. Dagen efter sände **jag** rätten en begäran att “få wetta whilken sådant spargerar och få swara der till“.
3. Den 17 februari 1675 skickade **Kommissorialrätten** klockaren till oss med bud om att min hustru, i mitt ställe, skulle upp i rätten emot Falk istället.
4. Följande dag var **jag** i rätten med förhoppning om att få bevisa “huru borgmästar Falk hadhe heela detta owäsendett emot min huustro och staden begynt [...] och på sälsamt wijs inciterat barnen till berycktande“, och hoppades se “huru han war förordnadh till swarande emot migh“.
5. Också detta avslog **Kommissorialrätten** “såsom ett impertinent klagomåhl“.

I detta narrativ påvisar Fontelius att han blivit orättvist behandlad; någon har spridit ett osant rykte om honom och han tilläts inte försvara sig, eller ens uttala sig i saken. Han verkar, utan vidare resonemang, kunna dra slutsatsen att Falk är ursprung till ryktet om att klockaren å kyrkohedens vägnar avrätt barn från att vittna. Fontelius påvisar med sin berättelse att rätten gång på gång avslog hans önskemål, men skriver det också explicit: “begiärandes att migh dhen gunsten kunde bewiljas. Men sådant bleef intet hört hwarken i detta eller åthskilligt annat.“ Ordvalet att begäran avslogs som “ett impertinent klagomåhl“ används även i brevet

skrivet den 10 april 1675. Han framhåller att både Falk och Kommissioralrätten systematiskt har motarbetat honom, samt att han själv enbart stått för ärliga anstängningar. Min hustru har haft ”ett ährligt namn och ryckte på andre orter till dess hon här i Gefle af Falken och hans huus berycktat blef.“, skriver Fontelius. Liksom i det första brevet betonar han hustruns anseende och tidigare leverne för att stärka hennes tillförlitlighet.

Kommissioralrätten pekades ut som en uppenbar opponent. Provet på Kommissionens motstånd mot Fontelius och därmed misstänkta lojalitet mot Falk finns som ett implicit argument i berättelsen – ett argument för rättens otillförlitlighet. Jag utgår ifrån att Fontelius brevskrivande syftar till att ådagalägga hustruns oskuld men främst de faktiska orsakerna till domen. En orsak som här presenteras är alltså Kommissioralrättens arbetsmetoder.

Det är något anmärkningsvärt att Fontelius erkänner att han trots tillsägelser om att han inte får svara för sin hustru ändå närvarade i rätten och väl där begärde att få delta. Att han väljer att berätta detta för Svea Hovrätt beror möjligen på att han vill illustrera sin beslutsamhet och övertygelse om att han har laglig rätt att företräda sin hustru.

Narrativ 3.5

Här följer ytterligare ett exempel på rättens utestängande av Fontelius. Han verkar vilja belägga Kommissioralrättens opponentskap: Inte nog med att han inte får tala för sin hustru – han får inte heller stötta och tala för sina yngsta barn.

1. **Kommissioralrätten** kallade mina fem yngsta barn till förhör.
2. **Jag** ville följa dem upp i rådstugan.
3. **Kommissioralrätten** förbjöd mig att följa med mina barn.

I detta narrativ påvisar kyrkoherden att Kommissioralrätten har handlat klandervärt på två punkter; de sökte få fram vittnen mot prästfrun från hennes egna barn och de förbjöd kyrkoherden att följa sina barn upp i rätten, vilket de tidigare tillåtit andra föräldrar. Kommissioralrätten karaktäriseras indirekt som orättvis och inkonsekvent.

Narrativ 3.6

Jag har konstaterat att Fontelius finner och framhåller Kommissioralrättens arbetsmetoder

som en orsak till den felaktiga domen. I de två följande narrativen ger han exempel på en av betänkligheterna med rättsförfarandet; att utfrågning sker under rop och störningsmoment från åhörarna, vilket orsakar förvirring.

1. “**Falkens sohn, klockarens sohn** [...] **sampt tree barn** af onde och tyyfacktighe föräldrar“ beskyllde min hustru för trolldom. **Klockaren** har erkänt att han hotade sin son “till bekenelse med handklofwar“.
2. Den 19 februari 1675 kallade **Kommissorialrätten** min hustru och examinerade henne emot dessa barnvittnen.
3. **Jag** opponerade mig mot detta i en skrivelse till rätten.
4. Dito efter middagen uppkallade **rätten** återigen min hustru.
5. **Snyfz hustru Anna** var anklagad för Blåkullaförande och “nu i dödångest“. Hon och hennes dotter anklagade min hustru. Snyfz dotter har även uppviglat andra barn till att rikta sina anklagelser mot prästfrun istället för mot hennes mor.
6. “Några af rätten, besynnerligh **Norbelius och herr Jon Corbelius**“ ropade ivrigt under utfrågningen av min hustru “drijfwande barnens och Snifzens huustros bewittnande“.

I detta narrativ belyser Fontelius tre element i processen som orsaker till domen mot hans hustru: utöver att två av Kommissionens ledamöter, Norbelius och Corbelius, har ropat störande och varit partiska i rätten, har ett barn hotats och skrämmts till att vittna mot Bure och en anklagad kvinna har spridit rykten om prästfrun för att skydda sig själv.¹²⁷ De medanklagades kamp för att själva bli fria från misstankar och släppta aktualiseras här igen som orsak till domen – i brevet skrivet den 10 april samt i fler senare brev berättar Fontelius om Rådmanshustrun som handlat på liknande sätt. För att misskreditera den vittnande Snifz dotter presenterar Fontelius henne som “Snifzens dotter som alla weetta wara fäkunnigh“.

Då Fontelius själv finns med i narrativet är han den handlingskraftiga. Efter att hans hustru inkallats till examination mot vittnena meddelade han rätten sin åsikt. Han upplyser brevläsarna om att han gjorde det han kunde fastän hans handlingsutrymme var begränsat – han visar sig angelägen och enträgen.

¹²⁷ Ericus Norbelius var Carl Falks svåger. Både Norbelius och Jon Corbelius satt i Hälssingekommissionen tillsammans med Falk.

Narrativ 3.7

Ännu ett prov på att vittnen mutats återfinns i detta narrativ. Fontelius belägger så problemets omfattning. Dessutom ger han ytterligare ett exempel på herrarna Norbelius och Corbelius beteende i rådstugan.

1. **Kommissorialrätten** kallade en flicka och hennes moder, Lars Mårtenssons hustru Anna, som bor i mina fäbodas till examination.
2. Den 20 februari 1675 berättade **flickan och modern** i rätten att **Falks dotter** givit flickan en kaka bröd och två fiskar “på dhet hon på min huustro bekenna skulle om förzel“. Falks dotter hade också “modern gifwit sedan hon kom utu kyrkian een miölpåsa“. Även **flickans fader Lars Mårtensson** tillstår detta.
3. **Min hustru** har berättat att **flickan och modern** blev “så turberade af inwecklande frågor, att dhe intet fingo sigh fullkomlighen utreda“. **Norbelius och Corbelius** orsakade denna förvirring. **Falk** hade intalat sin svåger Norbelius samt Corbelius att i rätten förvirra Bure och stödjade dem som vittnade mot henne.

Fontelius berättar att Falk genom sin dotter har mutat en flicka och hennes moder till att vittna mot Bure; borgmästaren utnyttjade deras fattigdom och hunger. Fontelius avslöjar i detta narrativ, men skriver inte uttryckligen, att en av orsakerna till domen är att behövande människor utnyttjades. Falk karakteriseras indirekt som omoralisk, också för att han använde sin egen dotter som mellanhand.

Norbelius och Corbelius orsakade oordning och förvirring även under detta förhör, berättar Fontelius, och i detta narrativ tillägger kyrkoherden att det är Falk som har intalat dem till att göra det. Fontelius poängterar svågerskapet mellan Falk och Norbelius och påvisar därmed återigen hur familjrelationer och lojaliteter har varit grund för och möjliggjort den omfattande ryktesgången och sabotaget. Kausalsambandet är tydligt tecknat och dessutom explicit uttryckt: Fontelius hävdar att Falk har uppdragit åt Norbelius och Corbelius att förvirra för att undvika att Lars Mårtenssons hustru Anna och hennes dotter avslöjade något om Falks mutor. Längst bak i berättelsens kausalkedja står alltså borgmästare Falk – igen.

Narrativ 3.8

- Kommissorialrätten varskodde min hustru om att hon måste komma med motbevis till anklagelserna för att “dess saak kunde blifwa godh“.

Efter att ha delgivit brevets mottagare Svea Hovrätt denna information påminner Fontelius om att han inkommit med motbevis till Kommissorialrätten – flera attester om hustruns klanderfria leverne och ärliga person, från Nora församling, från Biskopen i Strängnäs ”samt fleere hederlige män”, samt från “högwyrdige ercke biskopen och doctoris Petri Rudbekij” i Uppsala. Dessa attester omnämns i flera av breven.

Narrativet tjänar till att stärka Fontelius egen tillförlitlighet. Kyrkoherden karakteriserar sig själv indirekt som plikttrogen; rätten begärde motbevis och det fick de. Därtill låter han meddela att han och hustrun har kontakter och stöd från flera inflytelserika män.

Narrativ 3.9

Ånyo återger Fontelius en incident i rådstugan, för att illustrera Kommissionens otillbörliga förhållning.

1. Den 26 februari 1675 uppkallade **Kommissorialrätten** min hustru samt “een tämeligh stoor myckenheet af barn“ att vittna mot henne. Barnen frågades om “dhe icke dhet eller dhet wijste om min hustrus Blåckulla färd“.
2. **De förhörda barnen** “ropade dhen ena här, dhen andra der“.
3. **Min hustru** kunde inte uppfatta vem av barnen som svarade vad “uthan måste ståå som ett speektakel till all försmädellse“.

I detta fall insinuerar inte Fontelius att Falk eller någon annan ligger bakom förvirringen i rätten utan utpekar enbart Kommissorialrätten, om än implicit i berättelsen. De ställer ledande frågor, visar han, och de låter barnen svara ofullständigt och i munnen på varandra. Utöver att anklaga Kommissorialrätten försvarar Fontelius också sin hustru; han visar med sin berättelse att hon inte stod ”som ett speektakel” för att hon var skyldig eller dum, utan för att det rådde oordning under förhören.

Narrativ 3.10

Att några medberyktade hustrur förhördes om vad de kände till om prästfruns Blåkullafärder berättade Fontelius i brevet skrivet den 10 april 1675 samt i fler efterkommande brev. Även i detta brev berättar kyrkoherden om förhöret med de andra kvinnorna samt att hans hustru arresterades efter förhören men sedan frigavs efter "mycken böhn". I detta brev tillägger han följande:

1. Då min hustru släpptes från arresten begärde **hon och jag** att "någre af rätten wille wara hoos henne natten öfwer" för att kontrollera om hon höll sig hemma eller inte.
2. **Kommissorialrätten** svarade mig att "sådant proof wara owist, och derföre således afslogz".

Fontelius påvisar här att han och hustrun har visat sig villiga att bli prövade för brottet; de föreslog att rättens män skulle vakta prästfrun för att se om hon for till Blåkulla om natten. Han karaktäriserar här sig själv och sin hustru indirekt som ärliga och rationella; de har inget att dölja och är villiga att bevisa det. Bure gavs dock ingen möjlighet att bevisa sin oskuld. Ett av brevets huvudteman kommer så åter: Kommissorialrätten systematiska motarbetande av prästfamiljen.

Narrativ 3.11

Ett av skälen till Kommissionens dödsdom över Bure var att hon reste från Gävle – de menade att hon bevisade sin skuld genom att "ta till flykten". I det första brevet gav Fontelius en förklaring till att han och hustrun lämnade staden under pågående rättsprocess; att Falk samlade nya vittnen och startade processen på nytt direkt när prästfrun blivit frigiven. I detta narrativ ger kyrkoherden ytterligare ett skäl till deras avresa, utöver Falks "onda practiquer":

1. **Jag** begärde att "sakens decision" [...] kunde oppskiutas till commissionens sammankompst och herr gouverneuren egen bywystan".
2. **Kommissorialrätten** avslog min begäran.
3. Därför lämnade **jag och min hustru** Gävle för att "sökia kongl. aldra nådigaste protection" i Stockholm.

Fontelius berättar här att han anhöll om att Kommissorialrätten skulle vänta med domslutet i hans hustrus sak tills båda kommissionshalvorna sammankom och kommissionernas president

Sparre hade givit sitt godkännande. Därigenom visar han sig lojal mot den av kungen utsedde guvernören och väl förtrogen med kommissionens rätta arbetsordning. Samtidigt påvisar Fontelius att Gävlekommissionen återigen har tagit beslut utan att rådfråga president Sparre, och undergräver så deras tillförlitlighet.

Narrativ 3.12

1. Efter vår avresa från Gävle blev “än fleere barn som i domen kallas mine godhe vänners, uthan twifwel genom **min owäns** stämplingar oppkalladhe“ av **Kommissionsrätten**.
2. **Dessa barns föräldrar** har därefter bekänt att de “warett förlede och nu blygas derfore“.

Att till och med prästfamiljens vänners barn har vittnat om Bures Blåkullafärder används i Kommissorialrättens dom som ett styrkande belägg för prästfruns skuld. Att Fontelius påminner Svea Hovrätt om de vittnesmålen har dock ett helt annat syfte. Han verkar vilja ge ytterligare prov på hans ovän Falks beräknande och omoraliska karaktär; han påvisar att borgmästaren har gått så långt som till att vända prästfamiljens vänner emot dem. Fontelius namnger inte dem han kallar sina goda vänner, men med största sannolikhet åsyftar han rådmän Johan Andersson och Jöran Krukmakare. Han berättar om sitt förhållande till dessa två och deras del i processen i brevet skrivet den 10 april 1675 respektive brevet skrivet den 16 oktober 1675. Oaktat vänskapen måste Fontelius här söka undergräva sina vänners tillförlitlighet. Han berättar att vännerna bekänt att de varit förledda; han uppmärksammar att de ändrat sina historier och karaktäriserar dem således indirekt som inkonsekventa.

Narrativ 3.13

I detta narrativ återupptar Fontelius sin berättelse om de andra häxanklagade hustrurna i staden.

- De andra häxanklagade hustrurna blev av **Kommissorialrätten** ”med fängslee och handklofwar hårt plågade att bekenna på min hustru“.
- **Flera av kvinnorna** har både bekänt att de själva varit i Blåkulla samt att de sett prästfrun där.

- I **komminister Abraham Forthelius** attester, vilka både jag och guvernören har läst, står skrivet att det flera redan avrättade hustrur har sagt under ”impatientia doloris” (outhärdlig smärta) har de ”wijd dödzstunden revocerat” (tagit tillbaka).
- **Jag** önskade att rätten ville ge de dödsdömda kvinnorna möjlighet att utan rädsla för tortyr ”giöra friwilligh bekenelse, men dhet ähr inthet skiedt.”
- **Kommissorialrätten** dömde och fick dessa hustrur avrättade ”för än sanninghen kunde komma i liuset” och barnens ondska ”blefwo uppenbahr.”

Fontelius presenterar här en orsak till att hans hustru och andra kvinnor dömdes till döden för trolldom: tortyr användes under rättsprocessen. Han uppmärksammar återigen Kommissorialrätten bruk av klandervärda metoder och påvisar därigenom att varken rätten eller vittnena är tillförlitliga. Kommissorialrättens dåliga omdöme framhålls samtidigt som Fontelius gestaltar sig själv som den förnuftige observatören. Fontelius uttrycker att han önskade att de anklagade skulle ges möjlighet att förhöras utan föregående tortyr, men att han inte fick sin vilja igenom. Därtill skriver han att både han och självaste guvernör Sparre har tagit del av komministerns attester om att flera dödsdömda tog tillbaka sina vittnesmål vid avrättningen.

Fontelius skriver särskilt om processen mot en av kvinnorna i Gävle; hustru Ingel, “en affgammal änkia öfwer sine 90 åhr fordom pastoris hustru [...] min hustrors gudmoder, hwilken aldrig för någhon trulldom hahr mistänckt warett eller beskylt“.

- **Falk** spred ett rykte om att hustru Ingel är trolldomskunnig.
- Hustru Ingel blev av **Kommissorialrätten** i sin “ålderdoms swaaghet tagen af sitt siuklige tillstånd uthu sänghen och i staden inledder, fängzlander och som af tå närwarande här berättas med handklofwar så hårt tillspänt, att blodet ähr uthbrusten, att hon skulle bekenna om min hustru“.

Detta är samma hustru Ingel som Fontelius tidigare har omskrivit som den som enligt domen ska ha lärt hans hustru trolldom. I detta narrativ återger kyrkoherden hur Kommissorialrätten har behandlat den gamla prästänkan Ingel under häxprocessen mot henne. Hustru Ingel beskrivs som en väl ansedd men nu gammal och hjälplös kvinna med ett obefläckat förflutet. Hon fängslades och torterades på grund av borgmästare Falk. Fontelius uttrycker kausaliteten som stark: Ingel blev tagen ur sjuksängen, inledd i staden, fängslad och torterad till följd av Falks angivande inför rätten. Fontelius beskriver målade hur handklovarna gjorde att ”blodet ähr uthbrusten”. Det är ett typexempel på hur berättelsen fungerar som motstycke till

argument; Fontelius argumenterar för Kommissorialrättens otillförlitlighet genom att återberätta valda delar av deras handlande.

Efter narrativet följer en passage där Fontelius sammanfattar och preciserar läget: ”Oppå en sådan process bleef min hustru i min och dess frånvaro dömd” och huruvida den kungliga Kommissorialrätten har ”handlat effter dess instructions klara ord eller rättwiljsa meeningh” är nu upp till ”den högl. Kongl. Hoffrättens omdöme”. Fontelius frångår här den narrativa tonen för att påminna Svea Hovrätt om sitt ärende. Jag har uppmärksammat att Fontelius i sina brev frekvent framhåller hur han sänt begäranden till Kommissorialrätten men gång på gång fått avslag. Paradoxalt nog skriver han följande i detta brev: ”Jagh will här intet mycket omtahla huru” min begäran om en mer noggrann rannsaking ”icke allenast intet considerades, uthan iagh bleef neesligen undsagd för een sådan påminnelse, som lickwål myckett nödigh wahr j en sådan confusion”. Han tillägger att han inte mycket vill omtala hur Kommissionsrätten ”inthet wille höra dhet som kunde lända min hustru till rättmätigt befrijandhe, utan låto draga tillsamman alle som kunde fåss namn uppå, att gravera beskyllninghen”. Kyrkoherde Fontelius strategi är här den ursäktande – han gör ett avbrott i den argumenterande berättelsen för att sammanfatta sin ståndpunkt, men söker göra det med en så ödmjuk och kravlös ton som möjligt.

Avsnittet har ett sammanfattande syfte och det är därför intressant att notera vad kyrkoherden lägger fokus på. Vad anbelangar beläggandet av Kommissorialrättens otillförlitlighet väljer han att trycka på att prästfrun anhölls i sin frånvaro samt att de helt bortsåg från bevis för hennes oskuld och istället samlade vittnen att ”gravera beskyllninghen”. Han rättfärdigar också sin flitiga intervenering; krav på större noggrannhet var faktiskt befogade i en sådan förvirring. Han karaktäriserar sig själv indirekt som den iordningställande och laglydiga parten.

Narrativ 3.14

1. **Kommissorialrätten** sände flera gånger efter en torpare från Tierp för att han skulle vittna mot min hustru.
2. ”Ehuruwål tå han inhemptadt bleef” hade **torparen** inte annat än gott att säga om henne.

I brevet skrivet den 10 april 1675 berättade Fontelius att Kommissorialrätten lät hämta en

torpare från Tierp till Gävle, efter att prästfamiljen lämnat staden. I detta narrativ tillägger kyrkoherden att torparen inte hade något vittnesmål att ge om Bures trolldom när han väl var i rådstugan – han hade bara gott att säga om henne. Detta korta narrativ tjänar som ett exempel på rättens ansträngningar att fabricera vittnesmål, samt till att styrka prästfruns oskuld; inte ens den pressade torparen hade något ont att säga om henne.

Narrativ 3.15

”Dhet hafwer hördz mehre i gårdarna här i Gefle ähn till rätten ähr kommett”, skriver Fontelius. Detta narrativ samt det följande behandlar händelser som enligt Fontelius inte har nått Kommissorialrätten eller gjort så men ändå inte införts i protokollet. Kyrkoherden återger först, på ett fantasieggande vis, ett rykte som gått i staden:

- ”**Een gymnasist** skulle hafwa skurett låhrett af en skata och een nyckellkippa wijd bortflyckten wara nedfallen, som skulle wara upplyst, **min hustru** den wederkentz och warett een tijd ofärdigh, men detta ähr een oppdicktadt osanningh uthan twifwel af **Falken och dess huus**”.

Inom föreställningen om häxors existens var det vedertaget att en häxa kunde byta skepnad, exempelvis till en skata. Att prästfrun en tid varit ofärdig efter att skatan blivit skuren i låret, och därtill att skatan och hon haft att göra med samma nyckelknippa var bevis nog för vissa människor: Prästfrun hade tagit en skatas skepnad och därmed bevisat sig vara en häxa. Fontelius illustrerar med detta narrativ den stora vidskeplighet som fanns hos människorna i staden, och är noga med att poängtera att det var Falk och hans familj som startade ryktet.

Narrativ 3.16

Fontelius berättar här om ytterligare ett rykte som inte är upptaget i Kommissionens protokoll.

- **Falk** har spridit ett rykte om att min hustru en natt var ”af 18 personer bewacktat, men förswunnett ifrå dhem alla, och så komett på flyckten”.

Ryktet framställer prästfrun som utrustad med övermänskliga krafter; att hon lyckades fly från arton bevakare var bevis för hennes trolldomskunnande. Återigen är det den store opponenter Falk som har startat ett rykte om Bure och därigenom fått andra att se henne som en häxa.

Varken detta narrativ eller det föregående har alltså tagits upp i rättsprotokollet och Fontelius verkar ställa sig kritisk till detta. Kanske menar han att ryktena faktiskt utgjort skäl till domen men att de på grund av den vidskepliga karaktären hållits utanför rådstugan och protokollet. Fontelius väljer med största sannolikhet att återberätta ryktena för Svea Hovrätt för att låta påskina den långtgående vidskepligheten i rättsprocessen och därmed styrka rättens otillförlitlighet. Han påvisar att de som spred ryktena vidare, möjligtvis de människor som också vittnade i rätten och bidrog till annan ryktesspridning, var utan förnuft.

Narrativ 3.17

1. **En av borgmästare Falks döttrar** dog något före Kommissionens ankomst till Gävle.
2. **Falk** har sedan dess hävdad och fått andra att vittna om att ”dhet hafwa af Blåkulla färden och min hustrors wällande”.
 - **Falk** slog sin dotter ofärdig, ”tå hon ännu lijten war”, och hon ”hafwer warett siukligh och esom oftast legatt till sängh”.
 - ”**Denne hans dotter** hafwer under sin siukdom haftt stoort misshagh till dhet sqwaller som i föräldrarnas huus wankhade, och önskatt sigh dödhen.”

I det första brevet berättade Fontelius att Falk både hotat och misshandlat sin son Håkan för att få fram ett vittnesmål mot prästfrun. Här framkommer att också Falks sjuka dotter har utnyttjats i processen. Det är dock inte den enda anklagelsen Fontelius riktar mot borgmästaren i detta narrativ: Falk ska ha slagit sin dotter sedan hon var liten, och med sitt ”sqwaller” fått dottern att önska sig döden. Det är grava anklagelser som här riktas mot borgmästaren, allt för att belägga hans karaktär som ondsint, omoralisk och otillförlitlig.

Fontelius ger sedan uttryck för ett explicit önskemål: Om något av det ovan nämnda ”skulle wara insatt i commissions protocollet [...] till att gravera min hustrors saak [...] ähr min underdånödmuikligast begiäran, att protocollosten Lorentz Elis med första maculaturet måtte inkomma och dhet tillbörlighen verificera”. Han önskar, eller begär om man så vill, att Svea Hovrätt som tillägg till huvudprotokollet även ska kräva in stadssekreteraren och Kommissionens protokollist Lorentz Elis makulatur. Fontelius har inte tidigare, i vare sig detta brev eller de tidigare, frångått sin narrativa ton och uttryckligen önskat något av hovrätten. Anledningen till att han väljer att göra det här är måhända att han vill uppmärksamma hovrätten om att Kommissorialrätten har undanhållit uppgifter för dem.

Fontelius syfte med detta är givetvis att sänka Svea Hovrätts tilltro till Gävlekommissionen och dess arbete.

Narrativ 3.18

I detta narrativ berättar Fontelius om Kommissorialrättens hänsynslösa behandling av en ung hustru och hennes nyfödda barn.

1. **En ung hustru** här i staden “på sin förste barnsängh lågh icke fulle 14 dagar effter födzlen“ innan **Kommissorialrätten** kallade henne till förhör om Blåkullafärder.
2. **Några barn** vittnade om att den unga hustrun fört dem till Blåkulla.
3. **Den unga hustrun** blev ”dömbd och kastadt i fängeller”. **Hennes nyfödda barn** fängslades med henne.
4. Vid sin avrättning har **hon** “frijmodelighen bekänt sin stadige förtröstan till Gudh, och sagt sigh så klarr wara ifrå barnföhrandhe som sielfwe solen hwilken då klart skinte, förmanandes ock att Gudh wille oplysa domaren att icke fleere oskyldighe måtte dömas och dödas, befallandes sitt späda barn i Gudhs hender.”

Kommissorialrättens män karaktäriseras här indirekt som grymma och känslolösa; de har låtit avrätta en ung nybliven moder efter att kastat både henne och det nyfödda barnet i fängelse bara fjorton dagar efter förlossningen. Fontelius återger den unga hustruns ord vid avrättningen. Hon bekände sin förtröstan till Gud och önskade sitt barn i Guds händer – hon visade sig gudsfruktig och inte alls förbunden med Satan. Genom att återge hennes ord, och därmed hennes kristlighet, framställer Fontelius Kommissionärerna som icke gudfruktiga; de valde att genomföra avrättningen trots hennes ord. Fontelius återger kvinnans konstfulla språk: Hon sa, när solen lyste klart på himlen, att hennes oskuld till barnaförandet var lika klar som solen. Därtill bad hon att Gud skulle upplysa domaren så att inte fler oskyldiga skulle behöva dö, och Fontelius låter måhända hennes tankar här representera sina egna. Narrativet fungerar som motstycke till argument; Fontelius anklagar inte explicit rättens män för att vara gudsfrånvända. Han skriver inte heller ut sin slutledning om den unga hustrun, men insinuerar att hon för att hon är gudfruktig och värtalig därmed är tillförlitlig och oskyldig. Frånsett karaktäriseringen av prästfrun har inte Fontelius, trots sin ställning som kyrkoherde, förrän i detta narrativ hänvisat till gudsfruktan som en värdeomätare för tillförlitlighet.

Narrativ 3.19

I detta narrativ avhandlar Fontelius omständigheterna kring häxprocessen mot en borgarhustru vid namn Lisbeth.

1. **Kommissiorätten** fastställde dödsdomen mot Lisbeth ”af allenast **ett barns** wittne” samt ”dette wijdhängde skiäl [...]att **tvenne unge karar** hafwa wijd een gångestygh laget sigh för att basa trullsmör som dhe kalla, då denne hustru Lisbeth, skulle wara kommen till dhem gömdhe”.¹²⁸
2. **Lisbeth** betygade inför mig att hon där allenast gick ”effter sin boskap”.
3. **Jag** sa i rådstugan att det så kallade trollsmöret är ”een af jorden eller förutnandet trään tiäck sammandrifwen wätska” och att de vidskepliga karlarna som talat om det ”hellre måtte hållas före trullpack, än hustrun som sine wäghar och ährende gick.”
4. **Borgmästare Falk** som ”ondh och oföståndigh ähr, hahr han ock uthtydt desse mine tankar till dhet wärsta, och så wäl migh med suspicioner”.

Än idag finns trollsmör i våra skogar. Det är en vitgul slemsvamp som återfinns på förmultnat trä. Dock tror förhoppningsvis få nu levande människor att trollsmöret är stulen mjölk som runnit ur trollharens (bjärans) mjölkkanne, vilket var en sanning för många på 1600-talet. De två unga människors vittnesmål från skogen kunde alltså för många, däribland Kommissionsrättens ledamöter, vara ett starkt bevis för Lisbeths trolldom. Att hon gick i skogen på stigen där trollsmöret fanns indikerade att hon var en häxa; med all säkerhet letade hon efter sin trollhare.

Fontelius deklarerar att han vid en utfrågning i rätten kallade ryktesspridarna vidskepliga och trollpack samt gav en egen vetenskaplig förklaring till förekomsten av trollsmör. Explicit och tydligt visar han med sin berättelse på brister både hos vittnena och hos Kommissiorätten. Anklagelsen om andras vidskeplighet resulterade dock i att Fontelius själv blev misstänkliggjord av Falk, skriver han. Falk utpekades i detta narrativ inte som ursprunget till ryktet, som vid så många andra tillfällen, men väl som kyrkoherdens enträgne antagonist.

Fontelius avslutar brevet med att skriva att ”fast sådant mycket grymt, will iagh inthet i klage [...] huru många andra förnimmes hafwa i döden betygat sin oskyldigheet och klagat öfwer dhen hastiga execution.” Många oskyldiga har in i döden klagat över att avrättningen kom så

¹²⁸ En metod för att avslöja vem som var häxa var att *basa* trollsmör på nio slags trä – att smörja det på ved och sedan elda upp det. Om allt gjordes på rätt sätt skulle den skyldige häxan komma vandrande genom elden. Agrell, Sigurd, *Lapptrummar och runmagi: tvenne kapitel ur trolldomsväsendets historia*, Lund 1934, s. 37.

hastigt, och han vill därför inte klaga över sin egen situation. Fastän Fontelius genom hela breven uttrycker sitt missnöje vill han alltså betona att han inte alls vill klaga, och söker så visa sin ödmjukhet och att han kämpar för rättvisa åt andra än sig själv.

Analys av brevet skrivet den 2 juni 1676

I detta brev, det kortaste av de fem, berättar Fontelius vad som sagts inför Stockholmskommissionen några veckor tidigare. Han presenterar också några skriftliga attester och muntliga vittnesmål som stödjer hans argumentation och tillförlitlighet.

Narrativ 4.1

1. **Östens änka** från Gävle reste med sina två barn till Stockholm för att vittna mot min hustru.
2. Den 10 maj 1676 kallade **Stockholmskommissionen** min hustru till kommissionskammaren.
3. **Östens son** berättade inför Stockholmskommissionen ”huru han skulle hafwa bekommet af min hustru een sölfkanna för Blåkullafärden; hwilken kanna han sade sig hafwa wijst een bonde j Waalbo sockn”.
4. **Min hustru** frågade honom då vad denna bonde i Valbo hette.
5. **Östens son** svarade att bonden hette Arfwedh Arfwedhson. Pojken sa sedan att han samma dag som han för första gången blev förd till Blåkulla av prästfrun ”medh mine små söner hade leekt på prästängen”.
6. **Jag** har till detta brev bifogat en attest från **Arvid Arvidsson** om att han aldrig sett silverkannan. Dessutom betygar jag själv i en attest bifogat detta brev att det är ”osanning att mine söner någon gång på be(mälte) äng hafwa warett tillhopa och leekt medh honom”.

Fontelius söker här motbevisa ett avgivet vittnesmål. Han skriver uttryckligen att de påstående Östens son har yttrat är ”osanning”, och karakteriserar pojken direkt som djärv och oblyg. Att pojken uppvisar en sådan djärvhet och ”inverecundia” (oblygsamhet) med sina ord och affekter ”synes ock tillkennagifwa att han af instigation talte”, skriver kyrkoherden. Någon har alltså, enligt Fontelius, intalat Östens son att vittna mot Bure.

Det första av pojkens påstående vederlägger Fontelius med en bifogad attest från Valbobonden Arvid Arvidsson. Bonden, vilken Fontelius omskriver som ”trovärdig”, betygar i attesten att han inte har sett någon silverkanna. Fontelius motbevisar Östens sons tal om Blåkulla också genom att påvisa en annan inkohärens i pojkens berättelse; att prästbarnen aldrig har lekt med honom på den ängen. Av återgivandet av rättsförhöret framgår också att:

- ”**System** een lijten flicka talte icke myckett här om, utan någre ordh tå hon tillfrågatt bleef”.

Östens dotter var också närvarande vid Stockholmskommissionens förhör. Fontelius ger här ytterligare ett prov på hur barn fungerar i förhörssammanhang; flickan sa inget, men fick sedan frågor och tog då till orda. I det första brevet berättade kyrkoherden om barn som vittnat med hjälp av ledande frågor, och verkar återigen vilja framhålla att det orsakssambandet är vanligt.

Det är alltså med skriftliga attester, från bonden Arvid Arvidsson och från sig själv, som Fontelius invänder mot pojakens vittnesmål. Senare i detta brev hänvisar Fontelius till fler attester som stöd för sin sak. Skriftliga attester var, av kyrkoherdens hänvisningar att döma, viktiga akter i målet och verkar i somliga fall ha vägt lika tungt som muntliga vittnesmål avlagda under ed i rättssalen.

Narrativ 4.2

Detta narrativ, om Östens änka och hennes syster, är något av en fortsättning på det förra.

- **Östens änkas syster** har angivit min hustru, sin styvmor samt en ”hederlig borgares” hustru i Gävle för Blåkullafärd, men ”hon neekade i förstone sig kenna min huustro som stodh mitt emot henne”.
- Den 10 maj 1676 lät **Östens änka** ”sin harm och ondska [...] förnimma till Commissions kammaren” – hon sa följande: ”*Jag hörer min syster ähr blefwen bannad i prestgården, och most stå och skämmas, kan skee een annan får nu skemmas igen.*”
- **Min hustru** har aldrig bannat Östens änkas syster, men **jag** ”hafwer tilltalt henne een och annan gång, effter hon fleere reesor för äcktenskapett haar warett belägradh, samt med sqvaller omgått”.

Östens familj har alltså beskyllt prästfrun inte bara för häxeri utan också för att ha bannat en kvinna utan anledning. Fontelius söker försvara sig själv och hustrun samt påvisa systrarnas otillförlitlighet. Han karakteriserar Östens änka direkt som harmful och ond. Genom sin berättelse framställer han henne som lögnaktig. För att undergräva tillförlitligheten hos Östens änkas syster låter Fontelius Svea Hovrätt veta att hon har haft sex före äktenskapet, vilket är starkt stigmatiserande och därmed en viktig karakteriserande markör. På samma gång

framställer kyrkoherden sig själv som hederlig, då han gjorde sin plikt som kyrkans man och talade med henne om överträdelsen.

Östens änkas syster karaktäriseras också indirekt av sin inkonsekvens; först sade hon sig ha blivit förd av prästfrun till Blåkulla men sedan kände hon inte igen densamma när hon stod mitt emot. Dessutom säger det mycket om systemens karaktär att hon har angivit både sin egen styvmor och en hederlig borgarhustru för trolldom. Fontelius väljer att skriva ut sin slutsats av historien explicit; han skriver att systemens förvirring angående prästfrun är bevis för att hennes beskyllningar är komna ”af andres inspiration”. Narrativet tjänar således som stöd för ett uttryckt argument. Han skriver inte uttryckligen att denne andre som har påverkat änkesystemens vittnesmål är Falk, men med bakgrund i tidigare brev står det klart att Fontelius anser sig veta att det är borgmästaren som ligger bakom. Genom att utelämna direkta beskyllningar mot Falk i vissa, mindre uppenbara, fall stärker Fontelius måhända sin trovärdighet.

I detta narrativ framträder ett orsaksamband som även framträder i flera av de andra breven; Fontelius yrkesroll och ställning – att han besitter makt att tillrättavisa människor – förargar somliga och leder till ryktesspridning om familjen. Fontelius berättelser förklarar varför han har fått somliga emot sig; för att han tilltalade Österns systers änka för hennes klandervärda leverne, liksom för att han talade med Falk om bänkplatser i kyrkan (brevet den 5 juli 1675) och för att han tillrättavisade Lars Eriksson Hammars hustru för att hon begått ”en groof förargelse” i kyrkan (brevet den 10 maj 1675). Kyrkoherden framhåller med detta orsakssamband att det rent av är hans pondus och ansvarstagande i egenskap av präst som orsakat somliga människors avund och förargelse, och anklagelser till följd av det.

Narrativ 4.3

Detta narrativ inleds av en kort repetition av något Fontelius omskriver i alla brev – Falks nyttjande av Wälgiftens Brijta som ryktesspridare. Han skriver följande:

- **Wälgiftens Brijta** har vistats mycket i Falks hus och samtidigt varit pådrivande för ryktesspridning och häxavretning i Gävletrakten.

Därefter tillägger kyrkoherden något nytt:

- **Hans Hammar och andra ”gode män”** sa under ed den 9 maj inför Kommissionen i Stockholm att **Falk** använt **Wälgiftens Brijta** som sitt ”egett instrument” för att ”sammanskaffa alla dhe andre barnen emot min hustru”: Med ”osanning och ondt” har hon ”eenfaldige föräldrar och barnen intalt om blåkullafärden, och lärt dem beskylla många ährliga”.

Det är alltså inte bara Fontelius själv som ställer Falk som skyldig i den här frågan – några män har vittnat om saken inför Stockholmskommissionen. Fontelius omskriver männen explicit som goda. Att de har vittnat under ed styrker också deras trovärdighet.

Liksom i de tidigare breven beskrivs Brijtas förehavanden med hårda ord, som osanning och ondska. De personer hon har lurat att beskylla karakteriserar Fontelius direkt som är ”eenfaldiga” och de personer hon har beskyllt kallar han ”ährliga”, vilket också bidrar till teckningen av Brijtas egen karaktär.

Narrativ 4.4

Detta är i egentlig mening inte ett sammanhängande narrativ, utan två narrativa yttranden som innehåller information om samma företeelse.

- ”**Trowerdige hustror**” har berättat att **Falks utsände stadstjänare** sagt till de mödrar som inte ville att deras barn skulle vittna inför Kommissionen att ”om dhe icke wille låta barnen oppkomma, skulle dhe sielfwe blifwe angifne för deras föhrande”.
- I en attest bifogad till detta brev vittnar **klockarens son** om att de barn som ”intet kunde eller wille beskylla min huustro, blefwo der till med handklofwar trugade” av **stadstjänaren**.

Fontelius uppvisar här bevis för att Falk och hans utsända, i detta fall en stadstjänare, systematiskt har påverkat föräldrar och barn till att vittna. Som opponenter framträder här alltså inte bara Falk utan också hans stadstjänare. De båda karakteriseras indirekt som beräknande, hotfulla och onda. Fontelius påvisar med återgivandet av vittnesmålen att en viktig orsak till dödsdomen mot hans hustru var rädsla; barnen var rädda för att bli satta med handfängsel och bland de vuxna fanns rädslan för att själva bli angivna för trolldom.

I brevet skrivet den 25 september 1675 berättar Fontelius att klockarens son har anklagat prästfrun för trolldom, och att klockaren har erkänt att han hotade sin son till det ”med

handklofwar”. I detta brev anger Fontelius alltså något annat; att klockarens son blivit hotad med handfängsel av Falks stadstjänare. Det är svårt att avgöra om kyrkoherden här, antingen medvetet eller omedvetet, har skrivit om historien eller om klockarens son blev hotad både av sin far och av stadstjänaren.

Narrativ 4.5

1. **Kommissionen** i Gävle tillät mig inte att i rätten bevisa Falks skuld i ryktesspridningen och domen mot min hustru.
2. Då befallde självaste **guvernören** Falk att uttala sig om mina bevis mot honom.
3. **Kommission** tog ändå inte upp Falk att svara mot mig.

Detta narrativ avslutar Fontelius med en explicit slutsats. Om ledamöterna i Gävlekommissionen skriver han följande: ”Så starkt woro dhe persuaderade af Falken, intett då förstående de listige practiquer som drefwes af honom”. Narrativets huvudsakliga opponent är, för ovanlighetens skull, inte borgmästaren utan Kommissorialrätten. Kommissionens män karaktäriseras indirekt som ohederliga och illojala; de låter sig övertalas av Falk och de motsätter sig den av kungen tillsatta guvernörens ord – de fullgör helt enkelt inte sina plikter på ett riktigt sätt. Falk karaktäras direkt återigen med den nedsättande benämningen *listig*.

I brevet skrivet den 25 september 1675 berättar Fontelius om hur han gång på gång begärde att Kommissionen skulle kalla Falk till rådstugan för att svara mot honom, men att Kommissionen varje gång gav honom avslag. Här berättar kyrkoherden alltså om en befallning från självaste guvernören, Carl Sparre. Således påvisar han för Svea Hovrätt att han har guvernören på sin sida, och säger så något om sin egen status.

Analys av brevet skrivet den 16 oktober 1676

Det femte och sista brevet kallar Fontelius för en sammanfattning över hela processen mot Bure. I brevet återkommer flera narrativ från tidigare brev, men det innehåller också narrativ som inte har berättats i något av de tidigare fyra. Han återger händelser och vittnesmål från tiden då Gävlekommissionen ledde processen men berättar också vad som har skett inför den nya kommissionen i Stockholm. Till brevet finns ett antal attester bifogade, från personer som styrker olika delar av Fontelius berättelse.

Narrativ 5.1

I den första delen av brevet repeterar Fontelius några viktiga milstolpar i händelseförloppet, från tiden då han först hörde talas om ryktena mot sin hustru, tills att han och hans hustru lämnade staden. Inledningsvis återger kyrkoherden hur Falk samlade barn till rätten och sökte stöd hos Kommissorialrätten och hur Fontelius själv då åberopade prästerskapsprivilegierna. Redogörelsen är i stora drag densamma som han gav i brevet skrivet den 10 april 1675. Fontelius återger sedan vad han har hört berättas av folk i staden:

- Vid samma tid ”lät **borgmästar Falck** befalla barnen och dess föräldrar att dhe skulle hoos stadzskrifwaren angifwa sigh” som vittnen mot min hustru, varpå de informerades om vilka misstankar som fanns mot henne. Detta skulle underlätta kommissionsarbetet, hade Falk och stadsskrivaren sagt.

Att stadsskrivaren Lorentz Elis hade kallat in och upptecknat föräldrar och barn som vittnen mot prästfrun skrev Fontelius i sitt brev den 25 september 1675. I detta brev tillägger han att Elis även informerade dessa föräldrar och barn om vilka misstankar som redan hade yttrats mot Bure. Falk och Elis ska ha förklarat sitt tillvägagångssätt med att de ville underlätta kommissionsarbetet. I det förra brevet, skrivet den 2 juni 1676, berättade Fontelius att Falks statstjänare hotade barn till bekännelse med handfängsel. Elis finns alltså med som opponent vid upprepade tillfällen i Fontelius berättelse.

Fontelius påvisar här Falks strategiska och manipulativa verk; borgmästaren har genom sin stadstjänare och med Kommissionens väl som svepskäl samlat barn och lärt dem vad de ska säga om prästfrun och Blåkulla i rätten. Han karakteriseras indirekt som mycket beräknande och manipulativ. Narrativet är också ett prov på hur både Falk och Elis har misskött och

utnyttjat sina ämbetspositioner.

Narrativ 5.2

Liksom i alla tidigare brev skriver Fontelius om Wälgiftens Brijta. I detta narrativ karaktäriseras hon direkt som vanartig. Fontelius beskriver hennes relation till Falk såsom han gjort förut, senast i brevet skrivet den 2 juni 1676, men utvidgar sedan berättelsen:

- **Falk** bekände i rådstugan att han i mer än ett år har haft en ”een arg flicka som kallas wälgiftens dotter” i sitt hus ”om torsdagz och helgdagz nätter”.
- **Jag** frågade honom i rådstugan ”hwarföre han henne hoos sigh, besynnerlig hafwer”.

Falk har alltså erkänt det Fontelius förut bara har kunnat hävda utan bevis; att han har haft Brijta i sitt hus varje torsdags- och helgdagsnatt i över ett år. Fontelius verkar finna det överflödigt att explicit skriva ut det självklara kausalsambandet – här är berättelsen ett motstycke till ett uttryckt argument. Berättelsen fungerar som ett bevis för hur strategisk Falk har varit och att han är skulden också till allt det onda Brijta har sagt och gjort.

Därefter upprepar Fontelius hur han i flera omgångar begärde att Gävlekommissionen skulle kalla Falk som svarande mot honom för ryktesspridningen, men varje gång fått avslag. Fontelius passar även på att återigen beskriva föräldrarna till de vittnande barnen som ”onde och tyfacktige”.

Narrativ 5.3

Detta narrativ är intressant i det hänseendet att Fontelius här påvisar ett samband mellan två händelser som han tidigare har berättat om separat. Han har i flera av de tidigare breven berättat om hur de barn som har vittnat mot hans hustru har varit både osäkra och inkonsekventa. I det brev Fontelius skrev den 25 september 1675 berättar han att ett antal män från Bures hembygd, Nora församling, har skrivit en attest där de vittnar om prästfruns ärliga leverne. I detta brev återger Fontelius följande från en dag i rätten:

- **Falk** hetsade ”genom sin **stadztienar och åtskillige arge qwinnor**” en grupp barn till att anklaga min hustru.

- ”Nästbemälte barnhoop betygade allenast sig hafwa sedt min hustru i Blåkulla, men wore lickwäl mycket skilliacktige i berättelsen om hennes klädebonadh, sampt andre omstendigheeter.”
- Samma dag som barnen förhördes inkom en attest till Kommissionen, från **Nora församling**, som betygade min hustrus ärliga och gudfruktiga leverne, och **två bönder från Nora** var på plats och bad att få vittna om det under ed.
- **Falk** insåg att barnens spridda vittnesmål ”lijtet förmå” för att bevisa prästfruns skuld.
- **Kommissorialrätten** tillät inte bönderna från Nora att avlägga sina vittnesmål.

Fontelius skriver inte ut det mest intressanta steget i händelseutvecklingen; att Falks insikt om sitt underläge direkt förorsakade Kommissionens avslag till Norabönderna – att Falk har styrt Kommissionen helt efter eget behag. Fontelius karaktäriserar borgmästaren indirekt som beräknande och manipulativ. Narrativet ger prov Falks klandervärda metoder och ska ge Svea Hovrätt skäl att tro att Falk är orsaken till hela processen och domen mot prästfrun. Dessutom påvisar Fontelius med detta narrativ Gävlekommissionärernas svaghet och oärlighet; de ger vika för Falks rättsvidriga arbetssätt fastän de inte borde ta order av honom alls. Det var justitie borgmästaren, Carl Bröms, som hade ansvar för stadens rättsliga råd. Politie borgmästaren, Carl Falk, hade officiellt inga befogenheter i Rådstugorätten.

Som inledning till narrativet om förfarandet i rådstugan skriver Fontelius att Falk fått sin statstjänare och ”åtskillige arge qvinnor” att övertala barn att vittna. Återigen finns statstjänaren med som opponent. Opponenten är också några arga kvinnor. Adjektivet *arg* har här betydelsen illasinnad eller ond – det handlar om moral mer än temperament.¹²⁹ I alla häxprocesserna i Sverige var det nästan uteslutande barn och kvinnor som var parter i målen – det var mycket ovanligt att en man anklagade eller stod anklagad. Processen mot Katarina Bure följde samma mönster och Fontelius skrivna berättelse styrker att det främst var kvinnor – arga, onda, enfaldiga, sinnessvaga, okyska, oärliga och vanartiga kvinnor och flickor – som var de aktiva i tvisterna. Likväl är det uppenbart att en kvinnas vittnesmål inte vägde lika tungt som en mans. Utöver de karaktäristiker Fontelius både explicit och implicit ger personerna i sin berättelse verkar alltså enbart personens könstillhörighet rymma föreställningar om tillförlitlighet. Det finns ett par undantag från denna regel: Katarina Bure och prästänkan Ingel framställs genomgående, av förklarliga skäl, som tillförlitliga.

¹²⁹ ”Arg”, *Svenska Akademiens Ordbok*, 2 anmanad–barhufvad, Stockholm 1899, sp. A2202.

Efter att ha berättat om förhöret av barnen skriver Fontelius om utfrågningarna av de övriga hustrurna, på samma sätt som han gjorde i brevet den 10 maj 1675. Han upprepar att den gamla, ärliga, sjuka och svaga änkan Ingels bekännelse om att hon lärt prästfrun trolldom var frammanad av Kommissioralrätten med tortyr. Återigen uppmärksammar Fontelius Svea Hovrätt på Gävlekommissionens klandervärda metoder.

Narrativ 5.4

Fontelius har i tidigare brev skrivit att hans och hustruns flykt från Gävle angavs som ett av domskälen i dödsdomen över Bure. I detta narrativ berättar han om vad som hände precis före och efter makarnas avresa.

1. I min hustrus frånvaro har **Kommissionen** ”låtet uppkalla borgarskapet i staden och frågat hwad dhe om min hustru wiste”.
2. **En skeppare från Gävle**, som ombads uttala sig vid det tillfället, har berättat för mig att han ”betygade allt gott” om min hustru.
3. **Jag** skrev sedan till Kommissionen och begärde att de skulle vänta med att avlägga domen tills de två hälfterna av Norrlandskommissionen hade sammankommit.
4. **Kommissionen** avslog min begäran.
5. ”Hwarföre **iag med hustrun** afreeste till Stockholm att sökia kongl. May.tz defension.”
6. ”Någre dagar efter vår afreesa lät **commissionen** sammankalla hela borgarskapet och offentlig domen pronuncierade.”
7. **Johan Axehiell**, som ledde Kommissionens arbete i Gävle, skickade sedan ett brev till mig ”hootandes mig” att om jag och min hustru inte kom tillbaka skulle jag bli fräntagen mitt ämbete och min lön. Om vi kom tillbaka skulle dock min hustrus dom ”blifwa lindrad”.

I detta narrativ framställs Gävlekommissionen och dess ledare Johan Axehiell som brevskrivarens opponenter. Fontelius karakteriserar Axehiell indirekt som hotfull, oärlig och illojal; han och hans kommission har negligerat Fontelius önskemål och dessutom bedrivit utpressning. Kyrkoherden påvisar med detta narrativ också att Gävlekommissionen har kört över guvernör Carl Sparre – presidenten över de båda hälfterna av Norrlandskommissionen – som skulle godkänna alla domar innan de fastställdes. Fontelius låter den högre instansen,

Svea Hovrätt, veta att rättsskipningen i Gävle inte har gått till på rätt sätt. Han visar också att han själv har arbetat för att processen och domslutet skulle gå till på ett riktigt sätt.

Fontelius berättar att Kommissorialrätten samlat stadens borgare först för att fråga dem om vad de visste om prästfrun och sedan, efter prästfamiljens avfärd, för att tillkännage domen. Därmed gör han Svea Hovrätt uppmärksam på två saker; dels att i varje fall en borgare betygade allt gott om prästfrun och dels att Kommissionen har använt sig av metoder som vanärat kyrkoherden och hans familj inför hela borgerskapet.

Narrativ 5.5

De följande fyra narrativen handlar om omständigheter kring barns vittnesmål mot prästfrun. Fontelius inleder stycket med att ge svar på ett av Kommissionens domskäl; att Bure har beskyllt barn för att vittna falsk mot henne. Han skriver: ”Detta min hustrus förmeenande är icke osandt” – barnen har varit ”lockade eller mutade där till eller twungne”. Därefter berättar han om Gottskalles flicka.

- **Gottskalles flicka**, som har vittnat om min hustrus Blåkullafarande, har av **Falk** ”blifwit tracterad med kallskåhl och godh maat”. Många vet att ”denne flickan födde sig elliest med allmoser och tiggerij och hadhe sådana förälldrar som intet hadhe någon stadig heemwist”.

Fontelius påvisar genom sitt berättande att fattigdom är en orsak till vittnesmål mot prästfrun. Gottskalles flicka är hemlös och lever på allmosor. Fontelius insinuerar att Falk har utnyttjat detta till sin fördel; han har mutat flickan med mat för att få henne att vittna. Orsaks sambandet är dock inte explicit uttryckt.

Narrativ 5.6

1. ”**En omkringfahrande skinnares dotter**, hwilkas bägge förälldrar woro kunnige för tiufnad” har också vittnat mot min hustru.
2. **Skinnarhustrun** har efteråt betygat att hennes dotter aldrig blivit förd till Blåkulla samt bekänt, inför mig och ”tvenne godhe män” i prästgården, att ”hennes dotter bleef

intalt af den arge wälgiftens flicka, hwilken af Falkens huus är brukader till sådant förrättande”.

Vid upprepade tillfällen har Fontelius i sina brev skrivit att Wälgiftens Brijta har intalat andra barn till att anklaga. Med detta narrativ uttrycker han dock inte enbart sin egen misstanke utan ger även bevis för det, genom skinnarhustruns betygande om att hennes dotter blivit påverkad av Brijta. Utöver Fontelius själv har också två goda män hört skinnarhustruns betygande. Wälgiftens Brijta karakteriseras här direkt som arg.

Narrativ 5.7

1. **Sigrid Boots åttaåriga son** har inför Kommissorialrätten vittnat om att han blivit förd till Blåkulla av min hustru.
2. **Sigrid Boot** har nu bekänt att hennes son ” hafwer varit med een smörgåås och een korf lockader” till angivande av min hustru, av **tegelslagarens hustru** ”hwilken i Falkens gård mycket umgås”.

 - Förleden vår blev **Sigrid Boot dotter** dömd till ris för att **modern** utsänt henne för ”att stjäla ifrån prästegården”.

Med detta narrativ motbevisar Fontelius ännu ett vittnesmål som har legat till grund för Kommissorialrättens dom mot hans hustru. Här framträder en opponent som inte figurerat i något av de tidigare breven; tegelslagarens hustru. Fontelius berättar att hon har umgåtts mycket med Falks familj samt att hon lockat Sigrid Boots son med mat för att han skulle ange prästfrun för trolldom. Kyrkoherden verkar finna det överflödigt att påvisar kausalsambandet explicit – att Falk har använt sig av tegelslagarens hustru för att komma åt prästfamiljen.

Därefter berättar Fontelius, liksom i brevet skrivet den 25 september 1675, om en flicka från Myra fäbodas som Falk försökte muta till vittnesmål med bröd, fisk och en påse mjöl. I detta och föregående narrativ karaktäriserar Fontelius borgmästaren genom hans handlingar som falsk och oärlig; han utnyttjar de svagas behov av hjälp och hämmar rättvisan i häxprocessen. Fontelius framhåller också tydligt vilken samhällsklass barnvittnena tillhör, undantaget Falks egna barn. De barn som har avlagt vittnesmål om Bures Blåkullafärd är fattiga och hungriga barn som livnär sig på tiggeri och har föräldrar som är kända för tjuveri och står utan fast bostad. Fontelius väljer att berätta om ett brott Sigrid Boot och hennes dotter begått tidigare, och karaktäriserar henne därigenom indirekt som både tjuvaktig, hämndlysten, dumdristic och

desperat.

Narrativ 5.8

- Min vän **Jöran Krukmakares son** har inför Kommissionen, i min hustrus frånvaro, vittnat om hennes Blåkullafärd.
- **Jöran Krukmakare** har skrivit en attest om och **hans hustru** har berättat för min komminister Johan Gavelström att deras son ”hafwer varit intaltd till bekiennelsen om Blåkullafärden, och beskyllande på min hustru utaf Falkens sohn Håkan”.

Fontelius avvärfar med detta narrativ krukmakarsonens vittnemål; både pojkens far och mor har angivit att borgmästarens son Håkan har fått honom att vittna falskt. Håkan Falk framställs här som opponent, men Fontelius har tidigare klargjort att det är Falk och hans hustru som ligger bakom. Fontelius återger, liksom han gjort i tidigare brev, hur makarna Falk har talat om för andra att prästfrun fört deras son till Blåkulla utan att sonen själv kände till historien. I brevet skrivet den 10 maj 1675 skriver kyrkoherden att en ”hög herreson” har berättat för honom att Falk erkänt att han slagit sin son för att få honom att vittna mot prästfrun och sprida ryktet vidare. I detta brev namnger Fontelius källan; den höga herresonen är baron Jacob Sparre, guvernör Carl Sparres son.

I anslutning till narrativet om krukmakaren skriver Fontelius om en annan vän; rådmann Johan Anderssons. Kyrkoherden berättar åter att rådmannens häxerianklagade hustru fick barn att istället rikta sina anklagelser mot prästfrun för att skona sig själv. Fontelius skriver: ”Hans qwinfolk funno på det listiga rådet”. Att Fontelius väljer att ställa sin vän rådmannen utanför och istället lägga skulden på hans listiga kvinnor bekräftar det mönster jag beskrev ovan; det är ofta kvinnorna i berättelsen som får stå för det onda och oärliga.

Narrativ 5.9

I det första av Fontelius brev berättar han kort att Falk har sagt till guvernören att Ingel har lärt prästfrun trolldom. I detta narrativ utvecklar Fontelius berättelsen:

- ”**Een höög person på Giäfle slott**” har för min hustru berättat att **Falk** försökt inbilla guvernör Sparre om min hustrus skuld, men att **guvernören** inte trott honom utan

frågat ”hwar min hustru skulle hafwa lärt sådant”. Falk ska då ha svarat att ”hon hafwer een gambal gudhmoder som heeter hustru Ingäl, hon hafwer lärt henne, hwar uppå hans excellence hafwer med tienlige ord warnat honom ifrån sådant tal”.

I detta narrativ avslöjar Fontelius Falks strategiska tillvägagångssätt; borgmästaren har försökt övertyga självaste presidenten över Kommissorialrätten och det med en väl uttänkt historia om prästfruns gamla gudmoder från Nora.

Fontelius påvisar med narrativet att han har guvernören på sin sida; Sparre ifrågasatte och varnade borgmästaren och delar således något av kyrkoherdens inställning till Falk och hans metoder. Den källa Fontelius hänvisar till är en hög person på slottet.

Narrativ 5.10

- När **Falk** satt i Kommissionen i Hälsingland 1674 intalade han de andra kommissionärerna att hustru Ingel har lärt min hustru trolldom.
- **Jon Corbelius**, som satt i Hälsingekommissionen, har sedan ”uti Ofwansiöö prästegård utgifwit att min hustru skyldig war, sampt att hustru Ingäl skulle hafwa lärt henne”.
- **Ericus Norbelius**, som också han satt i Hälsingekommissionen, sa till min hustru långt innan Ingel förhörts att ”han wiste hwem hadhe lärt henne nembl. hustru Ingäl”.

Herrarna Corbelius och Norbelius har förekommit som opponenter i tidigare brev. Fontelius har berättat om hur de ropade i rätten för att störa Bure och stötta de anklagande samt hur de orsakade förvirring när flickan och modern från Myra fäbodas skulle förhöras. Norbelius var som nämnt Falks svåger, och både han och Corbelius har som narrativet förtäljer suttit i Hälsingekommissionen tillsammans med Falk. I brevet skrivet den 25 september 1675 uttrycker Fontelius explicit att det är borgmästaren som har intalat de två männen att ropa och förvirra i rådstugan. I detta narrativ skriver kyrkoherden uttryckligt att Falk har intalat Corbelius och Norbelius att Ingel har skolat prästfrun i trolldom, och antyder att Falk också har påverkat dem till att sprida det till andra.

Narrativ 5.11

- ”**Een hög herre**” med ”noga kundskap” har i ett brev till mig vittnat om att **Falk**, efter att domen mot min hustru fallit, har fortsatt sprida rykten om henne i Stockholm – han har ”een ochristelig ondska och illistige practiquer brukat”.
- **Jag** begärde att Kommissionen i Stockholm skulle höra ”nogle wittnen på aflagd eed, utaf hwilka twenne borgare ifrån Gäfle”.
- Den 9 maj vittnade **en borgare från Gävle** om att ”min hustru hafwer fört där på orthen ett ärligit lefwerne”, och **en annan borgare från Gävle** om att ”des berycktande war kommet på Falkens huus”.
- ”Ditto vittnade ock **een annan förnäm statz betiänt af Noorlanden** på aflagd eed” att **Falk** spridit rykten om min hustru med anledning av att ”**iag** i myna preedijkningar har straffat horerij, hwilket bem(älte) Falk har tagit till sigh.”
- Dessutom har **femton andra borgare från Gävle** skriftligt ”med eed betygat om min hustrus ährliga lefwerne”.

I detta narrativ radar Fontelius upp vittnesmål som styrker både hustruns oskuld och Falks skuld. Många av Gävles borgare har vittnat om Bures ärlighet. Fontelius påvisar också att det inte bara är han själv utan även andra – här en hög herre med ”noga kunskaper” – som beskriver Falk med epitet som okristligt ond och listig. På ett subtilt sätt – genom återgivande av statsbetjäntens vittnesmål – associerar kyrkoherden också Falk med horeri. Fontelius har i sina brev tecknat orsakssambanden mellan Falks personliga motgångar och hans hämndlystnad. Att Fontelius predikningar mot horeri skulle vara en av orsakerna till att Falk drivit förföljelsen av prästfrun har dock inte framkommit tidigare i breven.

De som har avgett dessa vittnesmål är ett antal borgare, en ”hög herre” samt en ”förnäm statz betiänt”. Fontelius betonar vittnenas sociala ställning och styrker så tillförlitlighet.

Med följande ord avslutar Fontelius brevet: ”Ock tager iag Gudh till wittne der öfwer, att iag intet weet i någott af detta som infört ähr, annatt ähn idel sanning wara berättatt.”

Sammanställning och diskussion

I detta avsnitt ska jag sammanställa analysen av de fem breven – argumentationen i Fontelius samlade berättelse – samt diskutera analysens resultat. I breven till Svea Hovrätt söker Fontelius bevisa att dödsdomen mot hans hustru inte är kommen av hennes skuld utan att det finns andra orsaker. Jag ska börja med att ställa upp de orsaker kyrkoherden framhåller i sin berättelse.

- Borgmästare Carl Falk har tillsammans med sin hustru startat ryktet om Katarina Bure. Han har övertalat, mutat och hotat för att få både sina vänner och andra att vittna mot prästfrun. Han har brukat bland andra sina egna barn och Wälgiftens Brijta till att intala andra barn att de blivit förda till Blåkulla. Han har agerat utanför sina befogenheter, motsatt sig guvernörens order och övertalat Kommissionsledamöterna att stödja hans sak. De bakomliggande orsakerna till detta handlande är avund och hämndlystnad mot prästfamiljen, samt maktbegär.
- Gävlekommissionens ledamöter har tillsammans med Falk systematiskt motarbetat Fontelius och Bure. De har avslagit samtliga kyrkoherdens begäranden och sedan slutfört processen och fastställt domen i prästfamiljens frånvaro. De har infört felaktigheter i protokollet och samtidigt utelämnat valda delar. De har med tvång och hot – till och med tortyr – fabricerat falska vittnesmål och erkännanden. De har informerat potentiella vittnen om misstankarna mot prästfrun, sällt ledande frågor i förhören och godtagit både motsägelsefulla och förvirrade vittnesmål. De har frångått lag och rättsordning på flera punkter.
- Människors fattigdom och sociala utsatthet har gjort dem mutbara; de är villiga att avge falsk vittnesbörd om de får en bit mat.
- Människors rädsla för tortyr och för att själv bli anklagade har fått dem att vittna falskt.
- Häxanklagade kvinnors vilja att rädda sig själva har fått dem att sprida falska rykten om andra och ljuga under ed.

- Lojalitet, vänskap och familjeband har fått människor att både tala osanning, sprida falska rykten, muta och hota.
- Somliga människors hämndlystnad och förargelse mot kyrkoherden, för att han givit dem tillsägelser eller dylikt, har gjort dem mer lättövertalade att vittna mot prästfrun.
- Människors vidskeplighet har gjort dem mottagliga för de osanna ryktena och kapabla att sprida dem vidare.
- Djävulens inflytande över somliga människor har bidragit till vittnesmål om sabbater i Blåkulla.

Detta är Fontelius förklaring till domen – hans alternativa berättelse. Jämte dessa orsaker berättar han om sin strävan för att få fram sanningen. I sin strävan har han hjälpare respektive opponenter. Jag ska nedan söka besvara uppsatsens frågeställningar: Hur framställer Fontelius sina opponenter (de som har hindrat sanningen från att komma fram) för att undergräva deras tillförlitlighet och hur framställer han å andra sidan sin själv, sin hustru och sina övriga hjälpare som tillförlitliga? Vilka dygder respektive laster tillskriver han personerna i berättelsen?

Jag har identifierat ett antal områden, eller *topiker*, i Fontelius personkaraktärisering. Jag ska använda dem som stöd i min diskussion om den föreställning om tillförlitlighet som kyrkoherden ger uttryck för. I både argumentationen för hjälparnas tillförlitlighet och för opponenternas otillförlitlighet rör sig Fontelius kring följande topiker:

- Själslig natur: kristen, gudfruktig, god kontra okristlig, djävulsbesatt, ond, arg etc.
- Förnuft: förnuftig, rationell, saklig kontra dum, irrationell, sinnessvag, vidskeplig etc.
- Temperament: lugn, allvarsam, fredlig kontra ivrig, hämndlysten, djärv, impulsiv etc.
- Förhållningssätt till lag och ordning: laglydig, hederlig, ärlig kontra illojal, tjuvaktig, oärlig etc.
- Social status: hög, förnäm kontra fattig, behövande etc.
- Ålder: vuxen kontra barn
- Kön: man kontra kvinna, hustru, flicka

Uppställningen ger en överskådlig bild av kyrkoherdens fokus och strategi. Den dikotomiska

uppdelningen i dygder och laster korresponderar med uppdelningen i hjälpare och opponenter. Somliga karaktärsdrag i berättelsen passar in under flera av de sju topikerna, medan andra karaktärsdrag inte riktigt hör hemma under någon av topikerna. Jag gör inte anspråk på att vara exakt i denna indelning. Uppställningen är tänkt att göra diskussionen om personkaraktäriseringen mer konkret och överblickbar.

Jag ska nedan sammanställa karaktäriseringen av de mest centrala figurerna i Fontelius berättelse; både den direkta karaktäriseringen, som finns explicit, och den indirekta karaktäriseringen, som finns implicit i breven. De direkt uttalade karaktärsdragen är nedan markerade med fet stil. Jag ska börja med att sammanställa karaktäriseringen av opponenter; politie borgmästaren Carl Falk, ledamöterna i Kommissorialrätten i Gävle samt övriga opponenter.

Fontelius väljer att lägga fokus på olika typer av karaktäristiker beroende av vad som är honom gynnsamt – alla topiker aktualiseras inte i karaktäriseringen av alla aktanter. Kyrkoherden uppmärksammar exempelvis inte borgmästare Falks sociala status, ålder eller kön – då det snarare skulle styrka än försvaga Falks tillfällighet. I min sammanställning nedan kommer således inte alla sju topiker behandlas vid presentationen av varje enskild aktant.

Carl Falk

- Själslig natur: **arg, hatfull, ond, illvillig, okristlig**, oärlig, omoralisk, manipulativ
- Förnuft: **oförståndig**
- Temperament: **hätsk, ivrig, listig, avundsjuk**, lättstött, intrigant, våldsam, maktlysten
- Förhållningssätt till lag och ordning: illojal, ohyfsad, undflyende

Fontelius har för avsikt att få borgmästare Falk att framstå som så skyldig som möjligt, till förtal, illojalitet mot guvernören, misshandel och mer därtill. Genom karaktäriseringen söker kyrkoherden övertyga Svea Hovrätt om att Falk är en person som är kapabel till det mesta, och att det faktiskt var han som på egen hand startade och gödde ryktesspridningen och processen mot Bure. Emedan Falk beskrivs som upphovet till huvuddelen av de klandervärda handlingarna i berättelsen är karaktäriseringen av honom särskilt viktig; om Fontelius får Svea Hovrätt att misstro Falk avvärjs samtidigt de flesta vittnesmålen och domskälen.

Tonvikten i karaktäriseringen ligger vid borgmästarens själsliga natur, hans temperament och

hans förhållningssätt till lag och ordning. Fontelius är inte sparsam med den direkta karaktäriseringen av borgmästaren som ond; Falk har ”een ochristelig ondska och illistige practiquer brukat”, lyder kyrkoherdens egen sammanfattning i det femte brevet. Utöver den inneboende ondskan och okristligheten besitter Falk i berättelsen också ett mycket hett temperament och dåliga själbesinning. Mönstret upprepas gång på gång; borgmästarens avundsjuka, hämndbegär och maktlystnad gör honom intrigant, hätsk, och till och med våldsam. *Exempla* på Falks förödande temperament och manipulativa läggning tjänar till att övertyga Svea Hovrätt om att han är största orsaken till dödsdomen mot Bure. Borgmästarens iver och hätskhet framstår som tecken på svaghet, i stark kontrast till Fontelius karaktärisering av sig själv och hjälparna; starka tillförlitliga män är lugna, stabila och allvarsamma.

Det mest angelägna i karaktäriseringen av Falk är måhända att påvisa hans omoraliska och lagstridiga beteende samt hans illojalitet mot sina överordnade. Fontelius vet att hans publik – brevläsarna i Svea Hovrätt – vill ha kännedom om överträdelser ute i landet. Kyrkoherden söker rikta hovrättens misstänksamhet bort från sig själv när han berättar att både politie borgmästaren i Gävle, och sedermera hela Kommissorialrätten, har gått bakom ryggen på dem.

Kommissorialrättens ledamöter

- Själslig natur: oärliga, gudsfrånvända, manipulativa
- Förnuft: **oförståndiga, förvirrade**, irrationella, inkonsekventa
- Temperament: hårdföra
- Förhållningssätt till lag och ordning: ohederliga, orättvisa, illojala, ohörsamma, oordningssamma

Falk är ursprunget till ryktet och var pådrivande för domen, men det var Kommissorialrätten som ledde processen och till slut fastställde dödsdomen. Det är Kommissorialrättens dom, och därmed kommissionärernas kompetens och tillförlitlighet, som Fontelius brev syftar till att invända mot i första hand. Fontelius vill undergräva Kommissorialrättens tillförlitlighet för att Svea Hovrätt ska ta sig an fallet och ändra domen.

Tonvikten i karaktäriseringen ligger vid kommissionärernas förnuft samt vid deras förhållningssätt till lag och ordning – egentligen deras efterlevnad av direktiv från högre ort. Fontelius karaktäriserar kommissionärerna både direkt och indirekt som inkompetenta; de kan

inte hålla ordning under förhören, de är inkonsekventa i sina bedömningar och de låter sig förledas av en politie borgmästare som inte ska ha något att säga till om i kommissionsarbetet. Det sistnämnda indikerar inte bara att kommissionärerna är svaga och lättledda, utan även att de är illojala mot Kommissionens president Carl Sparre och därtill kungen och rådet som tillsatt Kommissionen. Gävlekommissionens ledamöter har skrivit in felaktigheter i protokollen, undanhållit information för hovrätten och fastslagit domar och utfört avrättningar som de inte hade befogenhet att göra. Fontelius söker få Svea Hovrätt att misstro Gävlekommissionen, och sedermera Kommissionens fastställda dödsdom över Bure. Karaktäriseringen av Kommissorialrätten som illojal är indirekt i berättelsen; Fontelius undviker att uttryckligt angripa kommissionärerna utan låter istället deras handlande tala för sig självt. Fontelius visar så sin respekt för rättsväsendet; ett strategiskt klokt val med tanke på brevets mottagare.

Övriga opponenter

- Själslig natur: **ond, illvillig, arg, djävulsbesatt, osannfärdig**, oärlig, manipulativ
- Förnuft: **enfaldig, fåkunnig, inkonsekvent, vidskeplig, sinnessvag**, osjälvständig, dumdristig
- Temperament: **hätsk, harmful, djärv, oblyg**, hotfull, våldsam
- Förhållningssätt till lag och ordning: **ohederlig, odygdig, tjuvaktig, vanartig**
- Social status: **hemlös, fattig**, rädd, lösaktig

Till övriga opponenter räknar jag dem som på olika sätt spridit ryktet om Bures Blåkullafärd och de som vittnat om det inför Kommissionen; Falks hustru och barn, Wälgiftens Brijta samt andra både vuxna och barn. I Fontelius intresse ligger att misskreditera varje enskilt vittne – invända mot de berättelser som svartmålar hans hustru – för att väcka Svea Hovrätts misstro mot dem. Opponenterna kan sägas vara av två slag; de som huvudsakligen har drivits av sin vänskap och lojalitet till Falk respektive de som huvudsakligen har varit drivna av sitt behov av hjälp från och sin rädsla för borgmästaren. Båda grupperna av opponenter framställs i någon mån som offer för Falks idéer, men inte desto mindre som just opponenter till Fontelius strävan för sanningen.

Den sistnämnda kategorin av opponenter är den oftast förekommande; personer som blivit tvingade, mutade eller hotade. Karaktäriseringen av dessa opponenter, både den direkta och

indirekta, är omfångsrik – Fontelius rör sig mellan alla de sju topikerna. Jag finner emellertid att kärnan i karaktäriseringen består av personernas sociala status samt deras förhållningssätt till lag och ordning; opponenterna är fattiga, hemlösa, tjuvaktiga och vanartiga. Genomgående låter kyrkoherden denna personernas plats i samhället vara kopplat till den själsliga naturen, temperamentet och inte minst till ett viss mått av förnuft. Fontelius verkar koppla fattigdom direkt till enfaldighet; de fattiga är inte mindre tillförlitliga bara för att de är obemedlade utan också för att de är naturligt dumma. Opponenterna karaktäriseras både direkt och indirekt som vidskepliga, där vidskeplighet står i motsatsrelation till rationaliteten och förnuftet men även till den rätta gudstron. Genom att framställa vidskepligheten – tron på Blåkullafärder och i synnerhet Bures – som något som hör det enfaldiga folket till söker Fontelius få Svea Hovrätt på sin sida.

Opponenternas ålder och kön är också viktiga delar i karaktäriseringen. Huvuddelen av opponenterna, utöver Falk och Kommissorialrätten, är barn och kvinnor och det är uppenbart att Fontelius tillskriver dem en inneboende otillförlitlighet. Kvinnorna, eller flickorna och hustrurna som han väljer att benämna dem, karaktäriseras bland annat som enfaldiga, manipulativa och odygdiga. Fontelius verkar finna det överflödigt att utveckla varför kvinnornas tillförlitlighet är i paritet med barnens – det förefaller på 1600-talet ha varit en förgivettagen premiss.

Jag ska nu sammanställa karaktäriseringen av hjälparna; Petrus Fontelius själv, hans hustru Katarina Bure samt övriga hjälpare.

Petrus Fontelius

- Själslig natur: ärlig
- Förnuft: förnuftig, rationell, påläst, konsekvent
- Temperament: beslutsam, lugn, ödmjuk, diplomatisk
- Förhållningssätt till lag och ordning: **sannfärdig**, hederlig, lojal, plikttrogen, rättvis
- Social status: inflytelserik, ordentlig, ansvarstagande

Fontelius är själv en av karaktärerna i berättelsen. Genom att berätta om sin egen del i processen söker han övertyga Svea Hovrätt om sin tillförlitlighet, och så styrka deras tilltro till alla delar av berättelsen. Jag vill här förtydliga att jag gör skillnad på Fontelius karaktärisering av sig själv i berättelsen och hans utomtextliga roll som berättare och brevskrivare. Den mer

formmässiga delen av kyrkoherdens ethosargumentation – val av medium, disposition, ton etc. – ska jag diskutera senare.

Av förståeliga skäl är den direkta karaktäriseringen näst intill obefintlig; Fontelius omskriver inte sig själv med explicit uttryckta karaktärsdrag, utan framställer sin karaktär genom att berätta om sina handlingar och uttalanden. Ett undantag är då kyrkoherden bedyrar sin sannfärdighet – att allt som står i breven är sant. Fontelius påvisar alla slags dygder hos sig själv, men mest framträdande är laglydigheten och hederligheten. Kyrkoherdens familj är misstänkliggjord och anklagad och rimligen vill han i sina suppliker till hovrätten framhålla sin lojalitet mot lagen och mot dem.

Karaktäriseringen sker i mångt och mycket genom kontrastering mot opponenter; att Fontelius tillrättavisar dem som bryter mot lagen och rättsordningen visar att han är lojal mot lagstiftarna, att han invänder mot de vidskepliga visar att han är förnuftig och rationell osv. Vad topiken temperament belanger märks en tydlig kontrastering mot borgmästare Falk; Fontelius är lugn och diplomatisk när Falk är hätsk och hotfull. Det finns dock ett intressant undantag: I berättelsen finns två personer som utmärks av sin envishet; Falk och Fontelius själv. I karaktäriseringen av Falk framgår det tydligt att kyrkoherden inte anser ivrighet och envishet vara goda egenskaper. Han berättar dock om alla sina inlagor till Kommissionen och karaktäriserar därigenom sig själv som just envis. Fontelius uttrycker i flera av breven, då han frångår den narrativa tonen, att han inte vill vara för påstridig och repetitiv – men det är just vad han är. Så är envisheten en dygd eller en last enligt Fontelius? Svaret verkar vara att det kommer an på vem som uppvisar egenskapen.

Katarina Bure

- Själslig natur: **god, ärlig, kristlig, gudfruktig**
- Förnuft: rationell
- Förhållningssätt till lag och ordning: **oskyldig, oskymfad**
- Social status: omtyckt

Katarina Bure är inte som de andra karaktärerna i berättelsen – Fontelius vill inte enbart framställa henne som en tillförlitlig källa, utan främst påvisa hennes oskuld.

Karaktäriseringens mål är att få Svea Hovrätt att tvivla på att Bure kan ha rövat med sig barn till Satans sabbat.

Trots att det är kring Bure berättelsen kretsar skriver Fontelius förhållandevis lite om henne. I breven går att läsa om många rykten och vittnesmål om Bure, men mer sällsynta är redogörelserna för hennes faktiska handlande. Fontelius låter karaktäriseringen stanna vid det viktigaste, och måhända kan han således lättare forma Svea Hovrätts uppfattning om henne. Tonvikten i karaktäriseringen av prästfrun ligger vid hennes själsliga natur – hon är god, ärlig och gudfruktig – och vid hennes oskuld och oskymfede leverne. Fontelius skriver ut dessa karaktäristiker explicit, och han upprepar dem flera gånger. Varje gång kyrkoherden karaktäriserar sin hustru direkt – omskriver henne med ett adjektiv – hänvisar han till någon annan än sig själv; det är inte han som tillskriver henne egenskaperna, utan andra tillförlitliga personer. Fontelius karaktärisering av dessa personer ska jag titta närmare på nu.

Övriga hjälpare

- Själslig natur: **god, ärlig**, kristlig, gudsfruktig
- Temperament: **allvarsam**
- Förhållningssätt till lag och ordning: **hederlig, rättrådig**
- Social status: **hög, högvördig, förnäm**, inflytelserik

Till övriga hjälpare räknar jag dem som på olika sätt har understött Fontelius ståndpunkt eller vittnat om prästfruns goda egenskaper och oskuld. Hjälparna i berättelsen är långt färre och mindre framträdande än opponenterna, men de är desto mäktigare. Några av de bundsförvanter kyrkoherden presenterar är Ärkebiskopen, Konsistoriet i Uppsala, teologie professor Petrus Rudbeckius samt Västernorrlands landshövding och Norrlandskommissionens president Carl Sparre. Hjälparna är huvudsakligen mäktiga män. De karaktäriseras som goda, ärliga, kristliga och hederliga, och dessa egenskaper verkar vara avhängiga deras sociala status. Den direkta kontrasten mot opponenterna är uppenbar; såsom fattigdom hänger samman med ondska och oärlighet verkar makt garantera godhet och ärlighet. I ett fåtal fall då Fontelius inte nämner den sociala statusen karaktäriserar han hjälparen direkt som god eller ärlig.

Jag ska nu lämna sammanställningen av karaktäriseringen därhän och gå vidare till att diskutera några allmänna aspekter av Fontelius brevskrivande. Först vill jag avhandla förekomsten av religiösa resonemang och uttryck i breven. Fontelius var kyrkoherde och skrev i ett ärende som i allra högsta grad har med religionen att göra, ändå är hans teologiska

resonemang inte lika närvarande som man hade kunnat vänta sig. Fontelius argumenterar inte för att Blåkullamyten är ologisk och ogrundad utifrån kristendomen och Bibeln, utan lägger argumentationen på en annan nivå; han påvisar istället vilken slags människor som tror på Blåkulla samt omständigheterna kring ryktesspridning och häxprocesser, såsom fattigdom, rädsla, avundsjuka och dumhet. Den huvudsakliga anledningen till att prästfamiljen misstänkliggjordes från början var att kyrkoherden uttryckt just misstänksamhet mot Blåkullamyten, och säkerligen är det därför han är försiktig med att ge sig in på det området igen. På ett par ställen återger Fontelius andras ifrågasättande av Blåkullas existens, och delger så Svea Hovrätt kritiken utan att vara den direkta avsändaren. Det är viktigt att notera att det inte råder några tvivel om att Fontelius anser att Djävulen existerar och att denne har inflytande över vissa människor och deras handlande; har räknar rent av Djävulens påverkan på somliga vittnen till en av orsakerna till häxhysterin. Därmed vänder han på hela; det är inte de anklagade som är förbundna med djävulen – det är de som har anklagat.

En av de karaktäristiker Fontelius använder för att argumentera för opponenternas otillförlitlighet är vidskeplighet. Vidskeplighet framställs som motsatsen till förnuft, rationalitet och kristlighet. Jag kan konstatera att denna bild stämmer bra överens med en av slutsatserna i Linda Ojas avhandling om synen på magi och trolldom i dåtidens svenska lagar, rättsprotokoll och ”lärd texter”; att vidskepligheten främst tillskrevs bönder, kvinnor och barn, och ansågs vara en direkt motsats till upplysning och förnuft.¹³⁰ Häxprocesserna ägde rum i en tid då centralmakten sökte få mer kontroll över folket på landsbygden och måhända var det en medveten strategi från Fontelius sida att berätta om ryktesspridning och häxjakt som det enfaldiga ostyriga folkets aktivitet, för att få Svea Hovrätt på sin sida. Det fanns ingen enhetlig linje i trolldomsfrågan på myndighetsnivå, vilket gav Fontelius möjlighet att fördöma och kalla dem som talade om trolldom för vidskepliga. Hand i hand med vidskeplighet går dessutom ohederlighet, illojalitet och till och med brottslighet, visar Fontelius i sin berättelse. Kyrkoherden har så anpassat sitt skrivande till mottagaren Svea Hovrätt. Fontelius gör det till något av en hedersfråga för hovrätten; genom att berätta om oegentligheter i Kommissionen i Gävle – att man har gått bakom ryggen på hovrätten – bereder han för en motreaktion. Om han lyckas göda en kompetensvist mellan Svea Hovrätt och Gävlekommissionen kan han få centralmakten att sätta ner foten och ändra det beslut som har fattats av den underlydande Kommissionen ute i landet.

¹³⁰ Oja 1999, s. 292 f. För en mer ingående presentation av Ojas avhandling se avsnittet ”Tidigare forskning”.

Den narratologiska-retoriska analysen har rört innehållet i Fontelius brev, men jag måste också säga något om det formmässiga. Brevet som medium – och skriftlig kommunikation i allmänhet – ger avsändaren utrymme att ostört presentera fakta, resonera och dra slutsatser. För att få sin hustru frigiven skrev kyrkoherden ett antal brev, eller suppliker, till Svea Hovrätt. Av alla dem som var anklagade eller dömda för häxeri var det en mycket liten andel som kunde försvara sig, än mindre med långa skriftliga utläggningar. Fontelius akademiska bakgrund gav honom möjlighet inte bara att försvara sin hustru skriftligt, utan dessutom att genom brevskrivandet uppvisa sin språkliga och analytiska förmåga, sitt intellekt och sin kunskap för att söka vinna hovrättens respekt och välvilja. Det bör tilläggas att brevet som kommunikationsmedel inte var ett medvetet strategiskt val från Fontelius sida; förutom inofficiella brev och samtal var inlagorna till hovrätten kyrkoherdens enda möjlighet att göra sin röst hörd. Han var inte tillåten att vistas i rättssalen, än mindre att där företräda sin hustru.

Fontelius berättelse är fördelad över flera brev skrivna under ett och ett halvt år. Han berättar om olika saker i de olika breven, men många narrativ återkommer i flera av dem, med tillägg eller i annan tappning. En anledning till att Fontelius skrev så många brev och upprepade sig i så stor utsträckning var att han var tvungen att bemöta motpartens – Gävlekommissionens och Falks – skrivelser till hovrätten. En annan anledning var att nya anklagelser och vittnesmål uppkom mot Bure under Stockholmskommissionens utredning av fallet. Jag tror att kvantiteten och upprepningarna, oavhängigt dessa två anledningar, var en medveten persuasiv strategi från Fontelius sida; genom att enträget ge Svea Hovrätt samma argumenterande berättelse sökte han få ledamöterna i hovrätten att acceptera hans resonemang och göra det till sitt eget. Bara på ett fåtal ställen i breven frångår Fontelius den narrativa tonen. Då han väl gör det är det för att kommentera sitt berättande, och oftast för att visa sin underdånighet och för att be om ursäkt för sin dristighet och sina anspråk. Flera gånger gör Fontelius mottagaren uppmärksam på att han är repetitiv; han skriver explicit att det han berättar är en upprepning från ett tidigare brev. Fontelius går här en balansgång; han vill med sin ursäktande ton visa sin respekt för hovrätten, men samtidigt visa sitt missnöje – påpeka att han har varskott dem om missförhållandena tidigare men att de inte har agerat.

En av de centrala utgångspunkterna för mina brevanalysen har varit att berättande kan förhålla sig till argumentation på två sätt; det kan antingen utgöra motstycke till argument eller stöd för argument. Jag vill avslutningsvis säga något om den generella fördelningen mellan dessa två former i Fontelius brev. Det handlar alltså om i vilken utsträckning han skriver ut sina slutsatser av berättelserna – sina argument – explicit. Jag har kunnat konstatera att Fontelius

inte använder den ena formen mer än den andra, utan blandar dem på ett väl avvägt sätt. Kyrkoherdens tes är att hans hustru är oskyldig. Argumenten är de alternativa orsaker till domen som han presenterar genom sina narrativ. I somliga fall markerar han uttryckligt att narrativet styrker ett visst argument och i andra fall gör han det inte. Det mönster jag kan utläsa är att Fontelius uttrycker sina slutsatser explicit och ofta när det gäller Falks och opponenternas handlande och karaktär. Vad beträffar Kommissorialrättens skuld i sammanhanget låter kyrkoherden hellre berättelserna – redogörelserna för Kommissionens klandervärda metoder och illojala handlande – tala för sig själva. Han är försiktig med att kritisera dem rakt ut – en myndighet tillsatt av rådet och självaste kungen. I karaktäriseringen av sig själv och sina medhjälpare är Fontelius också mer implicit, för att visa sig ödmjuk inför Svea Hovrätt.

Sammanfattning och avslutning

Kyrkoherde Petrus Fontelius förde en enträgen kamp för att få sin hustru Katarina Bure frigiven. I sina brev återger han två skilda berättelser – sin egen och den han vill invända mot – och ber Svea Hovrätt att välja sida; de goda, förnuftiga och lojala eller de onda, dumma och oärliga. Han ber hovrätten att lita på honom framför det vidskepliga folket som tror på Blåkullamyten och de illojala tjänstemän som gått bakom ryggen på centralmakten. Det finns också en grupp mer passiva opponenter i Fontelius berättelse, däribland vänner till prästfamiljen, som enbart drivits av påtryckningar och hot från borgmästaren och ljugit för att rädda sig själva. Narrativen om opponenter av den typen tjänar till att befästa borgmästare Carl Falks position som huvudopponent.

Gränsdragningen mellan det tillförlitliga och det otillförlitliga, mellan dygd och last, kan sammanfattas i sju topiker. Fontelius uppmärksammar karaktäristiker inom följande områden: Själslig natur (god-ond), förnuft (förnuftig-oförnuftig), temperament (lugn-hätsk), förhållningssätt till lag och ordning (hederlig/lojal-ohederlig/illojal), social status (förfärdig), kön (man-kvinna) och ålder (vuxen-barn). Personkaraktäriseringen är mycket dikotomisk; de tillförlitliga hjälparna och de otillförlitliga opponenterna framställs som varandras motsatser i alla hänseenden. Denna uppdelning går hand i hand med den kristna dikotomin mellan Guds godhet och Djävulens ondskas; Fontelius hjälpare beskrivs som kristliga och gudfruktiga medan opponenterna är okristliga och i vissa fall till och med påverkade av Djävulen. Jag har kunnat observera att kyrkoherden skriver fram laster som ivrighet, listighet, avundsjuka, hämndlystnad, maktlystnad och våldsamhet. Några av dygderna är lugn, allvarsamhet, ordningsamhet samt känsla för diplomati och rättvisa.

Mest framträdande i Fontelius karaktäriseringar är personernas förhållningssätt till lag och ordning, förnuft och sociala status. Alla andra karaktärsdrag är i någon mån avhängiga dessa tre. Naturligtvis är laglydigheten viktig i en juridisk utredning. Fontelius bedyrar inte bara sin hustrus oskuld och sin egen och sina hjälpare laglydighet och lojalitet mot myndigheterna; kärnan i berättelsens argumentation är att borgmästare Carl Falk och Gävlekommissionen frångått sina uppgifter och brutit mot lagen. Kyrkoherden gör fallet till en hedersfråga för Svea Hovrätt. Den andra viktiga delen av karaktäriseringen rör förnuftet, och fokus ligger främst på vidskeplighet. Vidskeplighet hör de enfaldiga fattiga opponenterna till och ställs i direkt kontrast till rationalitet och förnuft. Fontelius tecknar ett tydligt samband mellan en persons grad av förnuft och dennes sociala status. Hög social status framstår som den

tydligaste indikatorn på tillförlitlighet. När på alla vittnen Fontelius åberopar är män på höga samhällsposter. Vad dem som vittnat om Bures skuld belangar beskrivs merparten av dem som fattiga och därmed lättpåverkade och dumma. Det framgår med tydlighet att Fontelius i sällar sig till föreställningen om kvinnor och barn som naturlig otillförlitliga.

Jag har fått en inblick i föreställningar om dygder och laster, men jag har också kunnat observera i vilka lägen Fontelius väljer att skriva ut dem explicit och i vilka lägen han är mer försiktig och låter berättelsen tala för sig själv. I karaktäriseringen av Falk och övriga opponenter är kyrkoherden synnerligen explicit; han tillskriver dem uttryckligt allehanda laster. Karaktäriseringen av Kommissorialrättens ledamöter som oförståndiga, ohederliga och illojala är däremot mestadels indirekt; Fontelius berättar om deras handlande och låter hovrätten dra sina egna slutsatser, och visar därigenom respekt för rättsväsendet. Det finns även en underliggande kritik mot Blåkullamyten som sådan i kyrkoherdens brev. Han återger subtilt andras kritiska uttalanden om Blåkullamyten samt framställer dem som tror på Blåkulla som otillförlitliga, men uttrycker inte direkt sin egen åsikt. Så söker han undvika att själv bli misstänkliggjord för Djävulssympatier. Sina egna dygder – bland annat ärlighet, rationalitet, lugn och lojalitet – framhåller Fontelius enbart implicit genom sitt berättande. Han skryter inte om sin egen person och visar så sin underdånighet och ödmjukhet för hovrätten.

Petrus Fontelius ville försvara sin hustrus oskuld i en rättsprocess där all bevisning och alla domskäl var grundade i berättelser – av förklarliga skäl fanns det inga fysiska bevis för hennes skuld, eller ens för att brottet existerade över huvud taget. Han förstod att invända med samma mynt – med en egen alternativ berättelse. Jag har studerat de persuasiva strategierna i kyrkoherdens berättelse, och har med uppsatsens brevanalyser visat att narratologisk metod kan användas för att studera tesdrivande argumentation. Fontelius bilder av 1670-talets Gävle och dess invånare har givit en god inblick i dåtidens föreställningar om den tillförlitliga samhällsmedborgaren i en omvälvande tid då alla granskade varandra med misstänksamhet och ingen gick säker från angivelse. Avslutningsvis vill jag uppmärksamma att Fontelius förklaring till häxhysterin har slående likheter med nutida forskares; han tog upp både människors fattigdom, rädsla, självbevarelsedrift, familjeloyalitet och hämndlystnad som orsaker till häxprocesserna. Det är svårt att säga hur stor förtjänst som kan tillskrivas kyrkoherde Fontelius för att hans hustru till slut blev frigiven. Det står emellertid klart att han var en del i den rörelse som slutligen satte stopp för de svenska häxprocesserna.

Referenser

Tryckta

Ad Herennium: de ratione dicendi ad C. Herennium, sv. övers. Berg, Birger, Åstorp 2005.

Agrell, Sigurd, *Lapptrummor och runmagi: tvenne kapitler ur trolldomsväsendets historia*, Lund 1934.

Andersen, Øivind, *I retorikkens hage*, Oslo 1996.

Andersson, Greger & Skalin, Lars-Åke (red.), *Berättaren: en gäckande röst i texten*, Örebro 2003.

Ankarloo, Bengt, "Häxorna mitt i byn: de svenska trolldomsprocessernas sociala dynamik", *Svensk historia underifrån*, red. Broberg, Gunnar & Wikander, Ulla & Åmark, Klas, Stockholm 1993.

Ankarloo, Bengt, *Satans raseri: en sannfärdig berättelse om det stora häxoväsendet i Sverige och omgivande länder*, Stockholm 2007.

Ankarloo, Bengt, *Trolldomsprocesserna i Sverige*, diss. Lund, Stockholm 1984.

Ankarloo, Bengt & Henningsen, Gustav, *Häxornas Europa 1400-1700 : historiska och antropologiska studier*, Stockholm 1987.

Booth, Wayne C., *The Rhetoric of Fiction*, London 1969.

Bormann, Ernest G., "Fantasy and Rhetorical Vision: The Rhetorical. Criticism of Social Reality", *Quarterly Journal of Speech* 1972:58, s. 396–407.

Brooks, Peter & Gewirtz, Paul, *Law's stories: narrative and rhetoric in the law*, New Haven 1996.

Enos, Theresa (red.), *Encyclopedia of rhetoric and composition: communication from ancient times to the information age*, New York 1996.

Fant, Johan Eric & Fant, Andreas Michael & Låstbom, August Theodor, *Upsala ärkestifts herdaminne*, Upsala 1842-1845.

- Foss, Sonja K. (red.), *Rhetorical criticism: exploration and practice*, Long Grove Ill. 2009.
- Frohnert, Pär, "Administration i Sverige under Frihetstiden", *Administrasjon i Norden på 1700-talet*, red. Blomstedt, Yrjö, Oslo 1985.
- Gadelius, Bror, *Tro och öfvertro i gångna tider*, Stockholm 1912.
- Greimas, Algirdas Julien, *Sémantique structurale: recherche de méthode*, Paris 1966.
- Hansson, Stina, *Svensk brevskrivning: teori och tillämpning*, Göteborg 1988.
- Hellspong, Lennart, "Berättelser i argumentation", *Rhetorica Scandinavica* 2000:16, s. 26-33.
- Humbla, Philibert & Norling, Nils, *Ur Gävle stads historia*, Gävle 1946.
- Jakobsson, G., "Kyrkoherdefru i Gävle dödsdömdes som häxa" *Arbetarbladet*, 1985.
- Lennerstrand, Marie, "Androm till sky och skräck", *Vägen till Blåkulla: nya perspektiv på de stora svenska häxprocesserna*, red. Oja, Linda, Uppsala 1997.
- Lindeberg, Märta, *Gefle på 1600-talet*, Gefle 1934.
- Linderholm, Emanuel, *De stora häxprocesserna i Sverige: bidrag till svensk kultur- och kyrkohistoria*, Uppsala 1918.
- Lindqvist [Grinde], Janne, *Dygdens förvandlingar: begreppet dygd i tillfällestryck till handelsmän före 1780*, diss., Uppsala 2002.
- Lindqvist Grinde, Janne, *Klassisk retorik för vår tid*, Lund 2008.
- Lewan, Bengt, *Med dygden som vapen: kring begreppet dygd i svensk 1700-talsdebatt*, Stockholm 1985.
- Löfgren F., "Prästfrun som dömdes till döden för häxeri" *Gefle Dagblad*, 1982.
- Nikolajeva, Maria, *Barnbokens byggklossar*, Lund 2004.
- Oja, Linda, *Varken Gud eller natur: synen på magi i 1600- och 1700-talets Sverige*, diss. Uppsala, Eslöv 1999.
- Persson, Per Nicolaus, *Fornt och sentida från Valbo*, Valbo 1977.
- Propp, Vladimir Jakovlevič, *Morphology of the folktale*, Austin 1968.

Rimm, Stefan, *Vältalighet och mannafostran: retorikutbildningen i svenska skolor och gymnasier 1724-1807*, diss., Örebro 2011.

Rimmon-Kenan, Shlomith, *Narrative fiction: contemporary poetics*, London 1983.

Svenska Akademiens Ordbok, 2 anmanad–barhufvad, Stockholm 1899.

Svenska Akademiens Ordbok, 13 instrument–kazik, Stockholm 1935.

Särman, Marianne, *Charlotta Taube och den sista häxprocessen: ett 1700-tals drama i flera akter*, Lund 1996.

Åberg, Alf, *Häxorna: de stora trolldomsprocesserna i Sverige 1668-1676*, Göteborg 1989.

Östling, Per-Anders, *Blåkulla, magi och trolldomsprocesser: en folkloristisk studie av folkliga trosföreställningar och av trolldomsprocesserna inom Svea hovrätts jurisdiktion 1597-1720*, diss., Uppsala 2002.

Otryckta

Riksarkivet

Fontelius, Petrus, Brev till Svea Hovrätt den 10 april 1675 i ”Akt ang. trolldomsbeskyllning mot kyrkoherde Fontelius hustru”, s. 60-65, i ”Kommissorialrätt i Stockholm ang trolldomsväsendet”, Riksarkivets digitala arkiv, sign. SE/RA/310187/5.

Fontelius, Petrus, Brev till Svea Hovrätt den 5 juli 1675 i ”Akt ang. trolldomsbeskyllning mot kyrkoherde Fontelius hustru” i ”Kommissorialrätt i Stockholm ang trolldomsväsendet”, Riksarkivets digitala arkiv, sign. SE/RA/310187/5.

Fontelius, Petrus, Brev till Svea Hovrätt den 25 september 1675 i ”Akt ang. trolldomsbeskyllning mot kyrkoherde Fontelius hustru”, s. 88-91, i ”Kommissorialrätt i Stockholm ang trolldomsväsendet”, Riksarkivets digitala arkiv, sign. SE/RA/310187/5.

Fontelius, Petrus, Brev till Svea Hovrätt den 2 juni 1676 i ”Akt ang. trolldomsbeskyllning mot kyrkoherde Fontelius hustru” i ”Kommissorialrätt i Stockholm ang trolldomsväsendet”, Riksarkivets digitala arkiv, sign. SE/RA/310187/5.

Fontelius, Petrus, Brev till Svea Hovrätt den 16 oktober 1676 i ”Akt ang.

trolldomsbeskyllning mot kyrkoherde Fontelius hustru” i ”Kommissorialrätt i Stockholm ang trolldomsväsendet”, Riksarkivets digitala arkiv, sign. SE/RA/310187/5.

Uppsala Universitetsbibliotek

Bure, Katarina, Brev till Svea Hovrätt 5 maj 1675, i ”Akt ang. trolldomsbeskyllning mot kyrkoherde Fontelius hustru”, Riksarkivet & i ”Handlingar till häxprocesserna i Sverige. Gävle. Avskrifter”, *Emanuel Linderholms samling*, UUB 84 fol. C80.

Fontelius, Petrus, Brev till Svea Hovrätt den 10 april 1675 i ”Handlingar till häxprocesserna i Sverige. Gävle. Avskrifter” (1915), *Emanuel Linderholms samling*, sign. 84 fol. C80.

Fontelius, Petrus, Brev till Svea Hovrätt den 5 juli 1675 i ”Handlingar till häxprocesserna i Sverige. Gävle. Avskrifter” (1915), *Emanuel Linderholms samling*, sign. 84 fol. C80.

Fontelius, Petrus, Brev till Svea Hovrätt den 25 september 1675 i ”Handlingar till häxprocesserna i Sverige. Gävle. Avskrifter” (1915), *Emanuel Linderholms samling*, sign. 84 fol. C80.

Fontelius, Petrus, Brev till Svea Hovrätt den 2 juni 1676 i ”Handlingar till häxprocesserna i Sverige. Gävle. Avskrifter” (1915), *Emanuel Linderholms samling*, sign. 84 fol. C80.

Fontelius, Petrus, Brev till Svea Hovrätt den 16 oktober 1676 i ”Handlingar till häxprocesserna i Sverige. Gävle. Avskrifter” (1915), *Emanuel Linderholms samling*, sign. 84 fol. C80.

Linderholm, Emanuel (red.), ”Handlingar till häxprocesserna i Sverige. Gävle. Avskrifter” (1915), *Emanuel Linderholms samling*, sign. 84 fol. C80.

Linderholm, Emanuel, ”Manuskript till roman skrivet under studietiden; Karin Rolandsdotter Bure”, *Emanuel Linderholms samling*, sign. 136 fol.